

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2024 05 év szám

TÁNCZOS KRISZTINA munkáival

Tanulmányok a ponyvairodalom történetéről

SZILÁGYI ISTVÁN: Az emlékezet göröngyein (regényrészlet)

MARNO JÁNOS, SZERÉNYI TAMÁS versei

BERTA ZSOLT, BIRÓ ZSOMBOR AURÉL prózái

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF, PETHŐ JÓZSEF kritikái

Ára: 998 Ft
Előfizetőknek: 9980 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2024 05

TÁNCZOS KRISZTINA, Magvető, 2023, olaj, vászon, 40x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Gyümölcs a fán, 2023, olaj, vászon, 120x90 cm

TARTALOM

- 3** CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN: Alkalom szülte olvasók – Ajánlás egy ponyvatörténeti cikksorozathoz
- 6** FRIED ISTVÁN: Ponyva, irodalom – ponyvairodalom (Ötletek, közelítések, javaslatok)
- 21** KÜLLŐS IMOLA: Ponyvaballada, betyárballada, históriás ének
- 35** CHIKÁNY JUDIT: Kutatás ponyvák után
- 43** NAGY GÁBOR: Járvány; Zárás után; A Winchester teraszáról *(versek)*
- 45** HUDRA KLÁRA: Ég és föld között – Bekezdések Tánczos Krisztina művészetéhez *(képzőművészet)*
- 65** SZILÁGYI ISTVÁN: Az emlékezet göröngyein *(regényrészlet)*
- 79** MARNO JÁNOS: Szűkölés a tágulásban – ecsettanulmány; Asszony, biciklivel – színtanulmány *(versek)*
- 82** BERTA ZSOLT: Tettestárs *(próza)*
- 86** SZERÉNYI TAMÁS: Tüzép; Mellékvonalak *(versek)*
- 89** BIRÓ ZSOMBOR AURÉL: Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek *(regényrészlet)*
- 94** HORVÁTH LAJOS: A „szellem-képes” tisztánlátás színeváltozása –
A művészi szabadság Turczi István és Vásárhelyi Antal Kettős látás című kötetében
- 100** NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF: Tóth László / Rossz napok
- 102** PETHŐ JÓZSEF: Czetter Ibolya / Az irodalom nyelvei

E számunkat TÁNCZOS KRISZTINA munkáival illusztráltuk.

A borítón: A hegyeken túl, 2023, olaj, vászon, 280x160 cm (részlet; fotó: Tánczos Krisztina);

Sávok, 2022, olaj, vászon, 60x40 cm.

A reprodukciókat Novotny Tihamér készítette.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacsandrask@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prnotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT, MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18. Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 9980 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 130 €. (Az áthúzódó előfizetéseknel nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Petri Flóra kritikája Oravecz Imre Alkonynaplójáról

Maczák Orsolya interjúja a most József Attila-díjat kapott Vincze Ferencsel

Schranz Áron esszéje Hunyady Sándor Családi album című könyvéről

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Alkalom szülte olvasók

Ajánlás egy ponyvatörténeti cikksorozathoz

Ugye, mindenki emlékszik Móra Ferenc *Kincskereső kis ködmön* című regényének nevezetes jelenetére, amikor Gergő elszegődik Csorbóka úrhoz, a boltoshoz?

– Hát a könyvek, főnök úr? – húzódtam közelebb a könyves asztalhoz.
– Az elsősorbelieknek egy hatos az ára; a második sor két hatos; a harmadik három hatos. Aki még ennél is drágább könyvet keres, az túlságosan okos ember, azt nem szolgáljuk ki. Érted-e, kislány? [...]

Ott volt a „Ludas Matyi” meg a „Csalóka Péter” meg a „Fehérlófia” meg a „Koppláló Mátyás”. Azt se tudtam, melyikhez kapjak. Utoljára az egyikre ráültem, a másakra rákönyököltem, a harmadikra rátenyereltem. A legvastagabbat kezdtem olvasni. Annak a címe volt: „Csontos Szigfrid”.

Hát alig keveredek barátságba a sárkányöldöső nagy vitézzel, egyszerre csak nyílik az ajtó, és bedobog rajta egy magamfajta fiúcska.

– Megvan-e itt a Csontos Szigfrid? – azt mondja.

Úgy megijedtem, hogy egyszerre a torkomba szökött a szívem.

– Nincsen az – csúsztattam le a könyvet az ölembe.

A fiúcska körülnézett, és megakadt a szeme azon a rettenetes oroszlánon, amely a „Florenc és Lion” tábláján ágaskodott.

– Ez is jó lesz – nyújtotta ki utána a kezét.

A rettenetes oroszlán nem nézhetett csúnyábban, mint ahogy én néztem. „Ohó – gondoltam magamban –, hát azért lettem én könyvkereskedő-inas, hogy minden könyvet elhurcolásszanak előlem!”

Aligha tudnánk szebben ábrázolni a régi olvasáskultúrát, a ponyvafüzetek szerepét az egyes emberek életében. A kislánynak el kellene adnia a *Csontos Szigfridet* – a *Stilfrid és Bruntzvik* című, akkor már száz éve piacon forgó füzet egyik kiadását – egy másik kislánynak. Ám voltaképp már azzal a sajátjának érzi, hogy kezébe vette, olvasni kezdte. Nem a pénz által válik tulajdonává, hanem a személyes érintkezés útján. A hős immár összeolvad az olvasóval, az illusztrációk megelevenednek. A kis füzet nem engedi el Gergőt, aztán a következő sem. Végül inkább mézeskalácsot ad a vevőknek, csak ne vegyék meg a könyveket...

Hány száz, hány ezer hasonló történet lehet a kis epizód mögött? A piacon, földre terített ponyváról vagy a pultokról néha nyilván fel-felvették a füzetkéket azok is, akik nem tudták kifizetni. Akik csak egy-két mondatot olvastak, egy izgalmas jelenetet, vagy a szemük elé ugrott egy vonzó illusztráció. Gyerekek, öregek, szegények. A ponyva még úgy is eljutott hozzájuk, ha nem birtokolták. Mintha egy dal vagy egy színdarab részletét hallanák csak, s mégis emlékezének rá.

A jelenet egyébként egy fontos világirodalmi párhuzammal bír, amelyet Móra ismerhetett, sőt talán tudatosan parafrázeált. Edmond Rostand *Cyrano de Bergerac* című drámájában (1897, ford. Ábrányi Emil, 1899) a költő jó barátja, Ragueneau, a versfaragó cukrász arra lesz figyelmes, hogy a saját verskézirataiba kezdi csomagolni a süteményeket (zsémbes feleségre dobta ki őket, civakodnak is egy jóízűt). Gyorsan visszakönyörgi a vevőtől a papírokat,

inkább ráadás édességeket ad helyettük: „Adjátok vissza a szonettetemet, / S adok hatot, három lepény helyett!”

A szerző és az olvasó, a felnőtt és a gyerek e tekintetben ugyanaz: a szöveg vonzásába került lélek. A ragaszkodás pedig csak édes záloggal váltható meg, Párizsban lepénnyel, Szűcs Gergőéknél mézeskaláccsal...

Magyarországon a *ponyva* kifejezés legalább annyira közkinccs, mint maga a szövegtenger, amelyet hordozott. Jelentése is legalább annyira elmosódik, nehéz megragadni. Mintha mindenki, aki valaha leírta, értett volna valamit a *ponyva* kifejezésen, de vagy túl tág, vagy túl szűk fogalmi kört. Meglehet, hogy nem a legjobb gyűjtőnév, ha tudományos célokra használnánk. Vajon mit kezdhünk vele...?

A legnagyobb magyar ponyvakutató, Pogány Péter (1923–1993) születésének centenáriuma alkalmat adott arra, hogy némiképp újra gondoljuk, amit a ponyvairodalomról tudunk vagy tudni vélünk. A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében 2023. november 28–29-én kétnapos konferenciát szerveztünk Chikány Judittal (ELTE) közösen, irodalomtörténészek, néprajzkutatók, művészettörténészek és középiskolai tanárok részvételével. A *magyar ponyva új tüköre* című tanácskozás legfőbb tapasztalata az volt, hogy a népszerű nyomtatványok kutatásmódszertana részterületenként eltérő, korszakonként más és más kérdéseket vet fel. A szakirodalom egyenetlenül oszlik meg a hatalmas szövegtermés témaköreire és korszakaira. Nem vitás: rengeteg alapkutatásra, rendszerező munkára, kiadványok tömeges adatfeldolgozására van még szükség ahhoz, hogy igazán érvényes állításokat tehesünk róla.

Vajon miként lehet egyáltalán egységesen beszélni a ponyvairodalomról? Az itt közölt írások, illetve a többi előadás (amelyek később önálló kötetben is megjelennek) nemzetközi távlatot adtak a kérdésnek. Úgy tűnik, a ponyvára kerülés a világirodalom számos rétegét érintette, írott alkotások ezreit, amelyek néha változatlan (vagy csak textológiai szempontból megváltozott) formában, máskor csak parafrázisként kerültek a népszerű nyomtatványok lapjaira. Magyar viszonylatban is igaz ez, a történelmi fáziskésések miatt elsősorban a 18. század második felétől, így a ponyvakultúránk főként a 19. század irodalmi nyilvánosságát érintette, sok mindent továbbörökítve a korábbi századokból, de gyakran a legfrissebb alkotásokból is szemelgetve (erre utal a *Lúdas Matyi* vagy a *Toldi* átírt kiadása). A ponyvairodalom kontrollrendszernek tűnik, amelynek „vizsgáján” számos sikeres író, költő átment, akár személyesen, akár a kiadók rablótevékenysége által. A szövegrepertoárt átvizsgálva saját irodalomtörténeti korpusz rajzolódik ki, s az is beszédes, ami kimaradt belőle. A szövegtenger mélyebb elemzése után soha le nem írt, mégis érvényesülő műfaji és tartalmi szempontokra figyelhetünk fel, s ezek valamilyen alternatív irodalomtörténet jegyeit viselik. Csúcsmínőségű, de ponyvára sodródott (vagy eleve ide szánt) alkotások és alkalmilag fabrikált, „egyszer használatos” versek-prózák vetélkedtek egymással az olvasó kegyeiért és krajcárjaiért.

Az esztétikai egyenetlenségeken túl sose feledjük az emberi tényezőt: ezek az olcsó füzetkék emberek százezreinek adtak első (vagy kizárólagos!) olvasmányélményeket. Hatással voltak történet- és versfogalmukra, szókinccsükre, vizuális és tipográfiai kultúrájukra. Néprajzi szempontból különösen fontos, ahogyan a ponyván megjelent alkotásokat saját ízlés szerint a szájhagyományban is hasznosították, vőfélyversek, betyár- és bűnügyi balladák, mesék, anekdoták sokasága érkezett „nyersanyagként” egy másik, gazdag hagyományláncba. Ide tartozik a tárgyalkotó népművészet jó néhány, ponyváról kölcsönzött motívuma is, ezek legismertebb példáját azok a betyárfigurák jelentik (Angyal Bandi, Zöld Marci és bandája stb.), amelyek a ponyvák címlapjairól vándoroltak a pásztorművészetbe vagy paraszti használati tárgyakra. A ponyván nevelkedő olvasók köre egészen különböző csoportokat érint az írástudás peremén élő paraszti rétegektől a fiatal értelmiségiekig, leendő írókig (Arany János, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Móra Ferenc).

A ponyva tehát minden értelemben közkinccs, az újkor irodalmi nyilvánosságának gazdag forrása. Másod- és harmadosztályú szöveg, kép, tartalom összekeveredve az egyetemes értékekkel, s legfőbb eszköze a könnyű és tömeges terjesztés. Könnyű birtokolni, könnyű újraolvasni (hiszen a művek többsége, főként a 19. század közepéig, valóban csak füzet terjedelmű). Még az is megjegyyez belőle egy kicsit, aki nem viheti haza.

A 2023-as konferencia és az itt olvasható három kiváló tanulmány nem adhat választ e kérdések sokaságára. A ponyvakutatás három értékes (de nem kizárólagos) területéről kapunk kedvcsináló olvasmányokat. Fried István a ponyva tágabb, társadalmi mozgásterét vázolja fel, világirodalmi áthallásokkal. Küllős Imola egy konkrét műfajcsoport, a 19. századi balladák ponyvakiadásait vizsgálja, kitérve a színhagyományban játszott szerepükre is. Chikány Judit, napjaink legkiválóbb magyar ponyvakutatója pedig részletes képet ad a ma közgyűjteményekben őrzött népszerű nyomtatványokról, ösztönözve a sokrétű kutatásokat. E hatalmas forrás- és szöveg univerzum akkor nyeri el méltó helyét a magyar művelődéstörténetben, ha nem közhelyeket vagy csak egyes területekre vonatkozó megfigyeléseket ismételtetünk róla, hanem átfogó, rendszerszerű képet adhatunk. Erre Pogány Péter gazdag öröksége éppúgy kötelez, mint a mai nemzetközi olvasástörténeti és filológiai kutatások. És: a magunk öröme.

FRIED ISTVÁN

Ponyva, irodalom – ponyvairadalom

Ötletek, közelítések, javaslatok

Körötte durva, lármás utasok
Tolongtak, s ő csak ült és olvasott
(...)
s megáldottam magamban ócska könyvét,
Ó mert lehet akármi ponyva bár,
Letörli e sorsocska árva könnyét,
S a vad világ többé nem oly sivár.
(Tóth Árpád: *Egy lány a villamoson*)¹

Kezdjük kissé messziről a szó idői és téri értelmében. Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című regényében² a havasokba vezet, ahol a tizenhat évesnyi „legényke” felelősségteljesen árulja a kitermelt fákat. A történések ideje 1920–21-re tehető. A hosszú, magános esték unalmát elűzendő, könyveket, illetőleg fűzött, aprópénzért vásárolható olvasmányokat rendel, amelyek határsáról viszonylag terjedelmesen számol be: „Az egyik Gulliverről szólt, amit aztán az ősz és tél folyamán kétszer is olvastam. A másikkak *Hős Fiúk*³ volt a címe, s a negyvennyolcas időket beszélte, a harmadik Petőfi Sándor verseit tartalmazta. Ezen kívül hozott negyven darab *Nick Carter* címen füzetet, melyekről akkor még nem is gondoltam volna, hogy később legnagyobb kincsemet képezhessék.” Utóbb részletezi a frissen kézhez vett füzetek nyújtotta élményt: „még nem járhatott messze, amikor nekifogtam az olvasásnak. A füzeteket vettem kézbe elsőnek s én úgy belebolondultam abba a *Nick Carter*-be, hogy egyszer csak azon veszem észre magamot, hogy nehezen látok. Feltekintettem a betűkről s hát a szürkület vastagszik. Hamar intézni kezdtem a házi teendőket, s ezenközben eszembe jutottak a bombák s a két fegyver, de immár nem nézhettem feljűk az este beköszönte miatt, hanem dolgom végeztével lámpát gyújtottam, s folytattam *Nick Carter*rel a kalandos utat. / Ott virradtam meg a füzetek mellett, melyből tizenkettőt olvastam el. [...] Aztán a *Nick Carter*-eket és a *Buffalo Bill*-eket s más tudós könyveimet az asztalra raktam, s melljűk ültem, mint valami tudós esperes.”

Az Ábelrel érintkezésbe jutó tisztelendő úr felháborodik a gyermekifjú olvasmányain, tűzbe veti, helyettük megajándékozza szentes füzeteivel (melyeket a szaknyelv vallási ponyvának szokott nevezni). A tisztelendő úr küldötte olvasmányokról Ábelnek kevesebb a mondandója. Ebből emelném ki: „nem a földi életre, hanem a túlvilágra tanítja az embert”.

Az egymással köszönő viszonyban sem lévő Tóth Árpád-líra és Tamási Áron-féle (nem árt megemlíteni, helyenként) költői próza mégis ugyanabba az irányba tájékoztat, szinte beletalál egy akkor is, előtte is, azóta is vitatott, megnyugvásra nem jutott – ki tudja, valaha jutható – problémakörbe: a Tóth-versben megnevezett „ponyváéba”, igaz, késeinek mondható, a 18–19. század előzményeitől inkább különböző, mint vele szorosabban rokonítható, meglehetősen rétegzett problémakörbe, melynek látványos és radikális változása szociokulturális feltételekkel van elválaszthatatlan kapcsolatban mind külső formáját, megjelenési és terjesztési módját, mind belsőnek mondható tartalmát illetőleg. Ugyanis egyfelől akár hungarikumnak minősíthető az (ön)elnevezés, ponyva, ponyvairadalom, angol, francia, német nyelveken másképpen érzékeltetődik az előállítási-terjesztési mód, jóllehet a megnevezés ott is szűkösebb, rövidre záróbb, akár a magyarban (erről alább), másfelől az ún. ponyvakutatás nemcsak a nyomtatásos, vásárokon, utóbb könyvesboltban árult-terjesztett változatot tartja számon, hanem a tablón

megjelenített is, melyet szóbeli előadással hoznak néző/hallgatóközelbe, magyarul képmutogatóként, németül Bänkel-Sangként emlegetve, és amely a nyomtatott, fűzetváltozathoz hasonló hosszú élettartammal dicsekedhet, mélyen a 20. században tovább élve a nemzetközi színpadokon (is). S akkor még nem szóltam egy hangszeres változatról, mely kintorna névre hallgat, és amely nélkülözötte (mert nem volt rá szüksége, a képmutogatóhoz elengedhetetlenül szükséges) a beszéd/ének-előadást. E kintornásokra magam is emlékszem gyermekkoromból, de inkább Ágai Adolfnak (Porzó)⁴ visszaemlékezését idézem, aki a kifejezés homonímiájával élve „Udvari zenészeknek” nevezi őket. „A félkezű és falábú vagy egyéb testi fogyatkozásokkal sujtott kintornásról zeng az én dalom”, „annyi kedves marsot, csárdást, keringőt, nótát, kuplét rejteget a méhében” a verkli, melyet hátukon cipeltek. Az emlékezés következő lapján: „Barna, fürtös, fekete szemű, rongyaiban is festői legény, aki egy szokatlan szerkezetű kintornát lódított le a válláról egy lábtóra, s fölcsapva a szekrény ajtaját, soha nem látott csodák világát tárta föl előttünk. Aranyos, tükrös teremben egy babszem király járta az ő babszem királynéjával, s a barétás udvari hölgy-bál, a fényes hadvezérek, csöpp miniszterek, vitézek és apróka apródok karján, utána keltek a feleségeknek s szintén forogtak a bűvös zene hangjaiba. Különös táncz volt az. Nem mozgott a picziny uraságoknak se keze, se lába, hanem apró testök egész merevségével keringtek egymás nyomában.” Ágai fölvázolja a kintorna lassú átalakulását, az utcai-udvari énekesnek hangszerkísérettel előadott énekéről szólva „kis trubadurokat” emleget. Az egyik lényeges említésre való mozzanat, hogy a kintorna repertoárjában a Monarchia zenei szubkultúráját⁵ képviseli, a másik: funkciójában a nyomtatott változat helyébe áll, a személyes jelenlét, a többnyire újságpapírba csomagolt krajcárok, fillérek fizetségként a hallgatókkal közvetlen kapcsolatról, a befogadás e furcsa formájáról árulkodnak.

Néhány olyan, a kutatás során nem feltétlenül preferált kérdéskörre tértem ki, nem kutatókat, hanem szépirodalmat idézve, melynek „szakirodalma” ugyan tekintélyes, ám messze nem bizonyosan korszerű. Méghozzá olyan irodalom- és művelődéstörténeti korszakban, amelyben részint a mikrotörténet egyre több teret igényel, részint az elit- és populáris kultúra merev szétválasztása után egyre követelőzőbben ágaskodnak a kérdőjelek, részint a magyar (és olykor nem magyar) közköltészeti kutatások számos és mellőzhető eredménye nyomán nem árt újragondolni az „irodalmi népiesség” lassan évszázados múltjáról kialakított képzeteket. Messze nem utolsósorban: „klasszikusaink” bőven jegyzetelt (bőven, mégis kissé hiányosan!) kritikai kiadása több, a ponyva (ezúttal így) és az irodalom kapcsolatairól, helyenként közös kapcsolatairól, egymást átható mozgásairól, irányairól meglehetősen sok, bár még messze nem rendezett anyagot bocsátottak rendelkezésünkre.⁶ Ezzel összefüggésben vethető föl a ponyva(irodalom) fogalmi tisztázásának kérdése, hiszen olykor a folklorizálódás folyamatának beépülését, máskor a csupán szórakoztató irodalomba sorolódását szintén oda számítják. Az a két gyűjteményes kötet, amely a kutatást valójában megalapozva igyekezett szintetizálni, Pogány Péter költői című monográfiája, *A magyar ponyva tüköre*,⁷ valamint Békés István *Magyar ponyva Pitavalja*⁸ elsősorban a szövegek földerítésével, közlésével jeleskedik.

Békés István harcos, sőt harcias osztályharcos szemlélete időnként kiábrándító összekötő szöveget produkál, túlteljesíti a bizonyára vele szemben támasztott igényeket, és lényegében leszűkíti a tárgykört a bírósági eseteket maga után vonó bünyügi (kriminalisztikai) történetekre, azok megjelenésére a „ponyva”-füzetekben. Hogy „ponyvára” lírai versek kisebb gyűjteménye is került, hogy az alább még tárgyalandó népszínművek dalaiból válogatva kisebb füzetek láttak napvilágot (miközben esetleg a népszínművek kéziratban vagy csak sűgő/rendezőpéldányban léteztek, netán elkallódtak), arról célkitűzésének és vállalt feladatának megfelelően nem vesz tudomást. Így is fontosnak minősíthető, hogy a *Pitavalba* illő, verses előadást követőleg a halálra ítélt betyár, rabló, bűnöző, gyilkos nótáját is közreadja, jóllehet kommentárokat mellőzve. Pogány Péter kiegyensúlyozottabb előadású, szélesebb tárgyköröket felölelő és főleg történeti(bb) szemléletű könyvének inkább a leírás, az anyaggazdagság, a szakirodalomban való alapos tájékozottság a lényege. Széles körű vizsgálatában látszólag elegendő

helyhez jut „ponyva” és irodalom kölcsönössége, költők-írók műveiben miképpen bukkannak föl ponyvára emlékeztető tárgyak vagy nyomok, esetleg az előadásban is (Arany János igen jó példa erre, *A képmutogató* egy helyzetnek, egy műfajnak, egy előadásnak szinte tökéletes „hasonmása”, melyből megnyilatkozás és módja egymást erősítve érzékelteti előadás-hatás egymásra vonatkozathatóságát). Pogány leltározza azokat a nyomdákat, amelyek a 19. század folyamán a ponyvakiadványok előállítói, terjesztői voltak – sietve hozzáteszem: nem csak magyar nyelven. Nem megrovásképpen említem, viszont feltétlenül a kutatás erős deficitjeként, hogy a magyar kutatással párhuzamosan, sőt azzal átfedésben a szlovák törekvések hangsúlyosabb tudomásulvétele elmaradt. A ponyvakutatásnak kevésbé erőssége az összehasonlítás szempontjainak érvényesítése (mely nyilvánvalóan nem azonos a forrásnyomozással, a kissé mechanikusan kimutatott átvételek, adaptálások regisztrálásával). (Csak röviden emlékeztetek arra, hogy szlovén nyelvterületen a Družba sv. [etoga] Mohorja (Hermagoras Gesellschaft) 1851-es alapítású kiadó tűzte maga elé feladatul, hogy népnevelő célzattal a nép számára közérthető nyelven ad közre szépirodalmat, népismertetést, gazdasági és főleg vallási kérdéseket taglaló füzeteket, olcsón – efféle kormánytörekvésekről a 19. század vége felé a magyar művelődéstörténet is be tudna számolni. Még fontosabb volna Peter Liba két monográfiájának tanulmányozása, mely számos ponton érintkezik Pogány Péterével, bár elméletileg megalapozottan, külön kötetben adta a lényegében a nép számára írt, fordított, kiadott, terjesztett főleg szépirodalom popularitásával kapcsolatos elméleti megfontolásait. Peter Liba köteteinek⁹ bevonása a magyar kutatásba, jóllehet azóta (még inkább a *cultural turn* óta) jócskán megváltozott, hiszen differenciálódott nemcsak az irodalomfogalom – már nem pusztán az elit- és a populáris irodalom egymáshoz való viszonyának értelmezését jelenti –, hanem minden bizonnyal a ponyvának minősített-minősülő „irodalom”, nyomtatványok társadalmi, mentalitástörténeti, olvasásszociológiai stb. értékelésének módszertana is. Liba *Nagyapáink olvasmányai* – familiáris – címmel közli igen alapos kutatásait, melyek nem meglepő eredménye, hogy a szlovák (nyelvű) ponyva anyagában jelentékeny a magyar ponyvakiadás részesedése, a Budapesten működő kiadók sokszor magyar nyelvű művek fordításával igyekeztek jó üzletet csinálni szlovák nyelvterületen (például Jókai és még inkább Mikszáth kisprózájának szlovákra adaptálásával). Ezeket a fordításokat még soha senki nem vette kézbe abból a szempontból, hogy az ismert és ismeretlen fordítók mechanikusan végezték-e dolgukat, esetleg tekintettel voltak-e a szlovák olvasók saját igényeire. Könnyebben földeríthető volna, hogy a magyar kiadók milyen szempontból válogatták meg kiadványaikat, melyeket fordítottak le, melyeket nem. Anélkül, hogy felrónám Pogány Péternek ezt a kutatási deficitet, annyit megemlítek, hogy a vallási ponyvának minősülő anyagot csak a régebbi korokban keresi. Amit Lukácsy Sándor később föltárt, s aminek Borbély Szilárd utóbb egyetlen tárgykörre nézve utánajárt, a vanitas-gondolat temetési beszédekben megfogalmazódó, népszerű előadásról tanúskodó füzetei,¹⁰ azok emlegetése nem lehető föl Pogánynál, aki nem titkolja, valójában mi foglalkoztatja: „Mi azzal a ponyvára jutott olvasmánytípussal foglalkozunk, amely még nem tolódt el a kalandregény, a súlytalan »lektúr« s főleg a kriminalisztika irányába. [...] Bizonyos értelemben a folklór regényét – mégpedig illusztrált regényét – a kezében tartja most Olvasónk.” Alább még szebben: „A ponyva az ókori és középkori szórakoztatásnak is, hírközlésnek is újkori utóda. Igricek, hegedűsök, mesemondók és kengyelfutók dédunokája.”¹¹

Történetietlen lenne, ha a kései 20–21. századi elgondolások felől tekintenénk Pogány meghatározási kísérletét, az önmagában is elég gyöngye lábán áll. Annyit hadd jegyezzek meg, hogy a populárisnak gondolt irodalom irodalomtörténeti és irodalomszociológiai értelmezésében úttörő Hankiss János a detektívregényről közreadott könyvében¹² tesz egyenlőségjelet a ponyva és a detektívregény közé. Őrá támaszkodik egy újkori monográfus, Grób László,¹³ aki Hankisshoz hasonlóan hajlik arra, hogy a ponyva körébe a nagyközönség által szívesen olvasott szórakoztató irodalmat is bevonja. „A népkönyvek egész sora híres bűnözőkkel és titkozatos esetekkel foglalkoztatta a legszélesebb körű olvasóközönség képzeletét. A népkönyv,

a ponyvairodalom önálló tanulmányt érdemel.” A fogalomhoz közelítés nem intézhető el azal, hogy a 20. században nemegyszer az ügynökök vették át a vásárban vászonra kirakott füzetet árulók szerepét, noha a terjesztés/eladás technikai változását is be kell számítanunk a fogalmi közelítés munkájába. Pogány azonban egyfelől szinte arisztokratikus gesztussal (mely kevéssé illik egy ponyvakutatóhoz) elutasítja a későbbi „tömegolvasmányok” egy fajtáját, s a folklorizálódást, illetve annak lehetőségét jelöli meg mércének. Ezzel azonban könyvek számottévó hányadát zárja ki a vizsgálatból, hiszen a ponyvanyomtatványok jelentősebb része költők műveiben kapta meg igazi alakját, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai (hogy néhány nevet említsek) a minden bizonnyal ponyváról megismert történetet, alakokat, esetleg előadást különféleképpen dolgozták föl, másrésztől olykor a költőszemélyiségek váltak „ponyva”-szereplőkké.¹⁴ Ezen túl: bizonyos, hogy minden „lektúr” súlytalan? S ha a kriminalisztikát kiutáljuk, mi marad Békés ponyva-Pitavaljából, melyet a magam részéről nem zárnék ki a „ponyva” köréből. A folklór „regényét” nem értem teljesen, hacsak úgy nem, hogy Pogány narrál, egy narratívát közvetít. Ezzel a *res factae* felől a *res fictae* irányába lép.¹⁵ A második idézethez annyit, hogy szívesen elfogadnám, ha utóbb legalább egyetlen esettanulmánnyal igazolná. Hazaffy Veray János vajon kinek az utóda? Róla és német nyelvű ekvivalenséről szintén Ágai Adolftól kapunk színes leírást. Neki a Pogány emlegette „elődök” egyetlen másodpercre sem jutottak eszébe. Szerencse, hogy Pogány gazdag adatközlési, feltáró munkája valóban sokatmondó illusztrációi függetlenül magukat az előrevetített, ám teljesen be nem váltott célkitűzéstől.

Idáig jutva döbbsentem rá, hogy magam sem tudtam elkerülni a veszélyt, ama széttartó, mert az igen sokágú populáris kultúra (irodalom, zene stb.) részterületeinek összefogására célzó igyekezet nem pusztán a szintetikus művek hiányából, valamint jó néhány részterület elhanyagolásából származtatható problémakör átvilágítását nem tudta teljesíteni, hanem a ponyvairodalom eddigi meghatározatlansága helyébe sem tudott olyan szempontot ajánlani, amely elég nyitott volna, hogy a lényegében hozzá tartozó, rokon területekről származó jelenségeket sem zárja ki teljesen, viszont nem merül el parttalanságában, azaz elválik attól, amit (például) valóban szórakoztató irodalomként tartunk számon (a meghatározás itt nem kevésbé bizonytalan és ingoványos talajon mozog). Annyi mindenesetre leszűrhető, maradvagy egyelőre a ponyvairodalomnak minősített, legjelentősebb szegmens mellett, hogy merőben eltér kezdeti fázisa, ez rétegződik részint az írás- és olvasástudás növekedésével, részint (a magyar viszonyok között maradvagy) a lassan erre szakosodó nyomdák és szövegírók jellegzetesen nagyvárosias vállalkozásaival. Nyilvánvaló, hogy efféle elemzések során Medve Imre–Tatár Péter – bármiképpen értékeljük a hangyaszorgalmú, poétikailag persze a jelentős szerzőkkel vetélkedni nem tudó és nem is akaró munkásságát, különös tekintettel arra, hogy cselekmény/cselekvés-központú, a lélektani hitelességre a legcsekélyebb mértékben sem törekvő, „közérthető”, a problematizálást mindenképpen megkerülő módszert választottak – munkálkodása az eddigieknél behatóbb, a fentiekből ugyan nem teljesen következő, mégis „szövegközeli” értelmezést igényelne. Szorosan idetartozik, hogy a 19. században a leggyümölcsözőbb az irodalom és a ponyva kölcsönhatása, kiváltképpen, ha figyelembe vesszük elsőnek a vándor színtársulatok műsorajánlatát (egyetlen példa: Angyal Bendi elég korán lett műsordarab, méghozzá folytatásos, azaz két részből álló színdarab révén). Az 1840-es évektől pedig olyan műsordarab tett szert különleges népszerűsége, nevezetesen a népszínmű, amely a maga módján akár összművészeti alkotásnak is minősíthető volna. Tárgyai közé nemcsak a ponyván népszerű haramiatörténetek tartoztak, hanem a dezertőröké, az ifjú szeretője miatt férjét mérgező asszonyé, a (fő)városból kitoloncoltaké, egy kintornás családé és így tovább. Ennek keretén belül kapott szerepet az ének és időnként a tánc, népszerű dalok származtak a színpadokról, illetőleg a színpad szívesen énekelte a népszerű dalokat, helyenként a népdalokat, olykor a kedvelt színészek népszínmű-dalai kis füzetekben jelentek meg.¹⁶

A népszínmű nemcsak a főváros „magyarosodásához” járult hozzá, hanem színházi kultúrája módosulásához is. Míg az opera és a színmű egy épületet osztott meg, nem mindig békés körülmények között, addig a Népszínház 1908-ig biztos helyet adott a népszínműnek, majd az operettnek, rétegezve a populáris kultúra közönségét és magát a színházi kultúrát is.

S bár az egyre inkább régimódivá váló ponyva lassan előbb megosztotta vásárlóit a 20. század elején már globalizálónak nevezhető szórakoztató könyvpiari térnyerésekor, utóbb visszaszorult, hiszen a filléres, majd a két világháború között pengős, félpengős, illetve még olcsóbb füzetek más, „nagyviláginak” elfogadott, a távoli világrész kínálta kalandos-„western” történeteket ajánlotta a ponyva-Pitaval helyét elfoglaló detektívtörténetek mellé, utóbb légiós (persze, ál-légiós) regényeket, novellákat népszerűsítő kiadók terjesztésében. A régebbi típusú, a 19. század második felére mind a tárgyat, mind a terjesztést tekintve módosuló változatok a 20. századra átalakulnak, a külső körülmények formálódásai csak jelei egy sokkal erőteljesebben ható folyamatnak, mely legfeljebb olyan állandókat mondhat a magáénak, mint az érdekesítő, kalandos, meglepetésekkel teli, cselekvésközpontú történetmondás. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a zeneműkiadók is időben feleszméltek, gyorsan piacra dobták a népszerűvé vált filmdalokat (szöveggel, kottával), évenként ezekből gyűjteményes füzeteket állítottak össze, a dalokat olyan zongorakísérettel látva el, melyet a nem túlságosan magasan iskolázott zenét tanuló csekély gyakorlás után el tud játszani. Ami a 19. században a dal- és történetkiadványok meghatározott körét többé-kevésbé lefedte, a 20. században már nem lehetett időszzerű, a ponyva – mint kifejezés – megmaradt, de más tartalommal töltődött föl. S az évtizedek során egyre gyanúsabbá vált a „műértők” szemében. Mintegy az értéktelennel, a silánnyal lett rokon értelmű. Érdeemes beletekintünk néhány szótárba, milyen jelentéssel látják a *ponyvairódalom* címszót. Maga a *ponyva* szót szláv jövevényként regisztrálja történeti-etimológiai szótárunk,¹⁷ első előfordulásairól a középkorból vannak adataink. A jelentés átvitele az irodalomként számontartott vásári termékekre a 19. század első felére tehető: Arany János *A nagyidai cigányok*¹⁸ című elbeszélő költeményében ebben az értelemben használja. Nem fölösleges, ha itt elidőzünk egy keveset, mivel amit följebb irodalom és ponyva kölcsönhatásának, másképpen szólva: összeműködésének tüntettünk föl, az első irodalmi említést – forrásait és hatás-történetét számba véve – érzékletes példán mutathatjuk be. Előbb annyit, hogy Arany e művében három ízben lelünk „ponyvára”. Az első esetben egy hasonlat tagjaként: „A vezér pediglen ágy alól kivonva / Egy nagy papirost, mint egy színes ponyva / Leterítettett a sátor közepére / És lehasaltak mind körül a szélére.” Térképet tanulmányoznak Csóri vajda és legközelebbi hívei. A ponyva papiros közelsége többet ígér, mint amit végül teljesít, egyelőre mintha csak sejtetné, hogy a ponyva valamiképpen a papiros mellett volna említhető. Másodízben még ugyanerről a tárgyról lenne szó, ám a kerges, ponyvaféle vászon visszatérít az elsődleges jelentéshez. Az elbeszélő költemény negyedik énekében azonban létrejön a jelentésváltozás, illetőleg irodalmi szöveggé válás, méghozzá a nemzet vezető költőjének tollából; nyugtázza, ami a közbeszédben egy ideje nem újdonság, ám irodalmi szövegben ezáltal válik elfogadottá. Csóri vajda emígy fényezi a várvédő cigányok diadalát:

*Hősi tetteinket hirdeti a ponyva,
Írják krónikába, kalendáriomba
Lesz ember, ki egész könyvet is ír rólunk,
S a világ bámulja, mily vitézek voltunk.
Sőt nem győzi várni a kíváncsi világ
Hogy megírja rólunk a szép históriát...*

Talán azt sem hanyagolhatjuk el, hogy az utókor emlékezetére hivatkozó Csóri a ponyvát elsősnek említi, s csak ezt követőleg szól krónikáról, kalendáriumról, könyvről, végül a megírt/írandó históriáról. A ponyva e szemlélet szerint a maradandóság első letéteményese, feltéte-

lehetjük, azért, mivel amennyiben bármi nyomtatásban eltér, az mindenekelőtt a ponyva, amely közkeletű-népszerű volta miatt olvasmány, ismeretforrás és a történet megörökítése. Az első kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Voinovich Géza szerint, márpedig az Arany-hagyatéknak ő volt a letéteményese, egyáltalában nem elképzelhetetlen, hogy Aranyhoz eljutott egy olyan ponyvanyomtatvány, mely a nagyidai cigányok történiáját foglalta magában. Tárgytörténetileg jól ismert, hogy az ún. nagyidai nótát több magyar költő idézte, említette, bedolgozta művébe. A történetben előreugorva, ugyancsak Voinovichtól tudjuk, hogy Arany e művének részletei ponyvanyomtatványba jutottak be (1863-as adat). Hogy rekapituláljam, amiről szó volt: a nagyidai cigányok történetének „előélete” egy ponyvanyomtatványban kapott olyan formát, amelyről az efféle kiadványok után amúgy is érdeklődő Arany tudomást szerezhetett, esetleg innen is merített. Az elbeszélő költeménytől egyenes út vezetett az újabb ponyvanyomtatványokig (miképpen a *János vitéznek*, a *Toldinak*, Arany *Családi körének* részletei – szó szerinti átvétellel, csupán az adott szöveghez némileg igazítva – szintén visszaköszönnek a ponyvanyomtatványokból). Jóval több és egyszerűségében is bonyolultabb folyamatot regisztrálhatunk: a műköltészet középső, talán kiegyenlítő, esetleg korszerűsítő fázist alkot (*A nagyidai cigányok* esetében) a két ponyvanyomtatvány között, hol a ponyva szolgál forrásul, hol Arany műve, mindenestre az átjárás természetesnek, magától értetődőnek tűnik, jöllehet a ponyvanyomtatvány „naivitását”, szimplifikáló szemléletét, a triviálisba (tehát nem a népiesbe vagy a „népibe”) hajló előadásával szemben Arany János egyfelől a komikus eposzok örökségét viszi tovább, másfelől az elbeszélő költemény beszélője egyszerre érvényesíti az „ál-naiv” előadást (főleg a szereplők beszélgetése utalhat vissza a ponyvai előadásra) és nem titkolt iróniáját, mellyel szüntelenül figyelmeztetni látszik történés és hangvétel, szereplői beszéd és narrátori tudat komikumban feloldódó feszültségére. A lényeges azonban az irodalom és a ponyva kölcsönös érintkezésének mikéntje: irodalom is, ponyva is megmarad a maga „státusában”, a demarkációs vonalak ki vannak jelölve, azokat nem hágják át. Ellenben a kapcsolódás nem rejthető; ahhoz, hogy ponyva is, irodalom is valóban olvashatóvá, megőrzendővé válhasson, szükségesnek mutatkozik ez a fajta kölcsönösség. Nem mellékes, hogy a történeti-etimológiai szótár Aranynak ezt a helyét idézi első előfordulásként: amint a ponyva vászon mivoltát a háttérben hagyja, és belép az irodalmi műfajok közé, immár nem pusztán odaértésben, hanem ponyvairodalomként állandósult jelentésben kap a szótárakban saját helyet. Hét esztendővel azután, hogy a ponyvairodalom „visszavette”, amit Aranynak kölcsönzött, jelent meg a Czuczor–Fogarasi-szótár ama kötete, amely önálló szócikkben közölte a ponyvairodalom meghatározását.¹⁹ Ezzel mintát adott arra, hogy az időben követő szótárak is ebben a formában tudassák a(z esetleges) jelentésváltozást. A szócikk külön érdekessége, hogy feltehető szerzője az a Czuczor Gergely, akinek dalai (népszínművek révén vagy anélkül) népszerűek voltak, sokan, sokfelé, sokáig ismerték (nem bizonyosan a szerző nevével együtt). Pogány monográfiájában azok közé a költők közé tartozik, akiknek ponyva-kapcsolatairól számot lehet adni. „Ponyvairodalom (ponyva-irodalom) ösz. fn. Átvitt értelemben a köznép közt keletkezett, avagy a köznép felfogása és mulattatásához alkalmazott irodalom, mint álmoskönyv, népversek, népdalok, híres rablók élete s viszontagságai (versekben), lakodalmi köszöntések stb., melyeket a vásárokon leterített ponyván szoktak árulni.” Önmagáért jelentékenynek vélhetjük ezt a korai körülírást, amely felsorolja a műfajokat, jelezve, hogy nem merítette ki, a szócikkre szabott terjedelem ennyit enged, kiváltképpen a népversek, népdalok, verses rablótörténetek stb. kiemelése mond sokat, mivel (feltételezésem szerint) a maga költői tapasztalatát közvetíti, és a 20. századi, ide vonatkozatható felfogásokból a ponyvaregény – mint valóban leginkább elterjedt, legnépszerűbb műfaj – dominanciája mellett majd csak az irodalminépieség-kutatással összefüggésben kapja méltó helyét a lírai, illetőleg a verses ponyva. Ez a folyamat már a 19. század második felében elkezdődött, de akkor még a ponyva Pitaval tartotta pozícióit. Peter Liba említett bibliográfiája is a prózai füzetek dominanciáját jelzi, fordításokban szinte csak ponyva-prózára lelhetünk.²⁰

Balassa József *A magyar nyelv szótára* szerint²¹ a „ponyva/irodalom, Rossz vásári irodalom. (A régi időkben vásárokon a ponyvára kirakva árusították a könyveket.)” Nemcsak az akkoriban általánosan uralkodó „értelmiségi” nézetnek ad hangot Balassa, hanem a regényekre szorítkozik, noha azok a 20. században özönlötték el a könyvpiacot. Egy már 21. századi szótárunk²² is ítéli magasságból nyilatkozik, a ponyvaregény és az iromány(?), fércmű sort felállítva. Értelmezésében ekképp szól: „A régen vásárokon kifeszített vászonról árult, általában sílány tartalmú, igénytelen külsejű, olcsó könyv, füzet. *Vettem egy ponyvát az aluljáróban. Egész nap a ponyvát falja.*” A használatra példaként említett két mondat eloszthatja a kétségeket, a meghatározás minősítő jelzői összhangban állnak a látszólag a hétköznapi életből vett mondatokkal. Mindkét, 20–21. századi szócikk tartalmazza a „történeti” utalást, mely magyarázza, mint lett a földre terített vászonból egy irodalmi folyamat részese, ugyanakkor differenciálatlanul tör palcát egy népszerű műfaj, olvasásmód fölött. Ami különösen meggondolkodtató, hogy Balassa szótárának kiadásával szinte egy időben lett parlamenti interpelláció témája a „ponyvaregények” széles körű olvasása, majd ez 1942–1943-ban a ponyvafüzetek/regények árulásának, kiadásának betiltásához vezetett.²³ Ezzel együtt kormányzati részről favorizálják az ún. nemes ponyva terjesztését, a kormányzati felfogás szerint erkölcsös, hazafias, a nemzeti nevelést szolgáló irodalom, ismeretterjesztés kiadását, eljuttatását azokhoz, akik eddig csak vagy túlnyomó többségükben ponyvát olvastak. Sem az interpellálók, sem a választ adó miniszterek nem tudták, hogy efféle szándékok már a 19. század utolsó harmadában megszülettek – szintén az akkori kormányzat sugalmazására. Részint az olcsó rabló-/bűnügyi/rém-történeteket tartalmazó füzetek helyébe igyekeztek ugyanazokkal a kiadókkal színvonalasabb irodalmat kiadni, részint a magyar állameszme terjesztését (például) Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* fordításával előmozdítani. Az elsőként említett törekvés jegyében Jókai is, Mikszáth is verses történeteket fogalmaztak, adattak ki (Mikszáth Jókai életrajzából írt elbeszélő költeményt), mindketten felejthető verseket fabrikáltak össze. A lényeg azonban a kormányzati beavatkozás az olvasás irányításába. A „támogatott” és a legszívesebben (majd valóban) betiltott irodalom körüli fáradozások azonban csekély eredményt hoztak. A 19. és 20. századi ponyvatörténetben elsősorban a kormányzati szerepvállalás jelenti a kontinuitást, minden más, a nyomdai kapacitás növekedése, a szakosodott könyvkiadók terjesztési módszere, valamint a ponyvafüzetek tárgyának radikális változása, a korai globalizálódás megjelenése az, ami szerint fejezetekre oszthatjuk a ponyva históriáját.

Még egyszer visszagondolva a szótárak közléseire, feltűnik, hogy 1.) alapvető karakterisztikumként a terjesztés egykori módja tetszik (ponyva); 2.) a Czuczor–Fogarasi-szótártól eltekintve megbélyegző, degradáló jellemzést kapunk; 3.) ezúttal még nyomokban sem fedezhető föl a megnevezésben a német, az angol, a francia „hatás”. *Groschenheft, Kolportageroman, Kolportageliteratur, Hintertreppenliteratur, trash literature, pulp fiction, trashy novel, littérature de colportage, roman noir, auteur de romans à l'eau de rose...* – tallózunk. Az alacsonyabb értékre utalás itt sem hiányzik, mint ahogy a „kolportázs”-jelleg erős hangsúlya is érzékelhető. A „magas” és a legfeljebb „népszerű” vagy tömegirodalom megkülönböztetése, a felsőbb és alsóbb (esztétikai, irodalmi) regiszter radikális szétválasztása annak ellenére általánosan elfogadottá vált, hogy nemcsak (és talán nem is elsősorban) a magyar irodalomban a popularitás olykor a legjelentősebb szerzők műveiben is jelen van, a ponyva és rokon műfajai helyet kértek és kaptak az esztétikailag magasan jegyzett alkotásokban. (Aligha felejthető, hogy Goethe *Faust*-jának szoros előzménye közé tartozott a „népkönyv”, de az az Angliából importált bábjáték is, melynek „leszármazottját” egy 19. század végéről ismert szlovák bábjátékban üdvözülhetjük.) A „magyar Faust”, Hatvani István debreceni fizikus Arany Jánostól, Jókai Mórtól ismerős, versben, illetve prózában – mindkettő a ponyvatörténet hiedelmeire épül – egyáltalában nem titkoltan! Peter Liba a nép számára írt irodalmat említ, többek között a kalandregényeket is idesorolja, általában a nép számára készített szórakoztató irodalmat, amelyet a nagyapák megfizethető, olcsón megvásárolható olvasmányai közé lehet sorolni. Az esetlegesen napvilágot látó lírát

kizárja vizsgálódásai köréből. Ugyancsak kizárja a kéziratos anyagot.²⁴ A magyar kutatás kevésbé vagy nem eléggé figyelt olyan német kezdeményekre,²⁵ melyek a Bänkelsang (képmutogató) nyomait mutatták föl a 18. századtól, kezdve egy Goethétől Brechtig tartó folyamatban, előzménynek a 15. századtól adatolható Zeitungsgliedről szoltak: híradásokból, Flugblätterből merítve boszorkányégetéseket, természeti katasztrófákat, szerencsétlenségeket, csodákat adtak hírül az erre „szakosodott” énekesek. A Bänkelsang férfi előadóját egy asszony egészítette ki, ki botjával mutogatta a versbe szedett, megénekelte képeket. Arany János verse, *A képmutogató* szolgál verses dokumentumként, így nálunk sem volt ismeretlen, Petőfi töredékben maradt színművében is fölbukkan.²⁶ Ugyanebbe a műfajba sorolódik a Gaunerballade, mely pikareszk történetet ad elő, a Moritat verses rémtörténet, a Räuberballadének nálunk a betyártörténet a megfelelője, csak hogy nálunk valamivel terjedelmesebb epikus szerkezetbe kényszerül a történések sora. Petőfi Sándor *Zöld Marcija* (népszínművét elégette ugyan, de újra megírta – versben) nagy valószínűséggel ponyvanyomtatványt követett, illetve valóban balladához közelített egy háromszög (anya–leány–betyár) hihetetlen tömörséggel drámaivá fokozott rövidebb versével (*A csaplárné a betyárt szerette*, Szénfy Gusztáv zenésítette meg).

Kitérőképpen említem, hogy a német kutatás a kis irodalmi formákról szólva külön műfajként tünteti föl a Kalendergeschichtét.²⁷ Első megközelítésben az Európa-szerte népszerű, sokaknak szóló és jól eladható kalendáriumokban publikált rövidebb történeteket tartalmazott, hangsúlyosan morális tanulság levonására kínálva alkalmat. Ám az efféle típusba tartozó történetek egy idő után függetlenítették magukat a kalendáriumtól, „formai és tartalmi jegyei nincsenek feltétlenül meghatározott publikációs és terjesztési médiumokhoz kötve”, populáris tematika, tanító, erkölcsi célzat jellemzi. (A német kutatás Johann Peter Hebel, a karlsruhei gimnáziumi tanár működéséhez köti, ő 1811-től a *Schatzkästlein des Rheinischen Hausfreundes* címmel adta ki elbeszéléseit, melyek a kalendáriumi elbeszélésekből nőttek ki.) A magyar irodalomban két út létezik, az egyik a kalendáriumokba, a másik azoktól függetlenül vezet. Már Vörösmarty is úgy gondolta, hogy szélesebb olvasóközösséget ér el (például) elbeszéléseivel, ha kalendáriumi közlésre engedi át. Arra nem gondolt, hogy romantikus, majd a romantikán ironizáló, olykor groteszkbe hajló nyelvisége eltér a megszokott elbeszélői módtól.²⁸ A másik utat Jókai Mór képviselte – méghozzá többféleképpen: karácsonyi történeteivel²⁹ (első ízben a Vasárnapi Ujságban) mindenekelőtt Dickens közelébe került, ám a történetek egyszerűsége, közvetlen hangvétele, moralitása a Kalendergeschichte műfaj magyar változata felé irányított (a *Melyiket a kilenc közül?* kítűnő példa erre). Ugyanakkor maga is vállalkozott naptárszerkesztésre/-kiadásra, részint üzleti okokból, részint, mivel korán képviselte azt az álláspontot, hogy a Medve Imre–Tatár Péter-kiadványok népszerűségével csak úgy lehet megküzdeni, ha nem restell (nem hasonló stílusban alkotni, hanem) maga is „népszerűen” fogalmazni, megcélozni egy jóval tágabb olvasóközönséget.

Talán ez a szándék, a ponyvapróza sűrített cselekményű, nemegyszer elképesztő kalandokat sietősen elbeszélő módja vonzotta íróinkat, akik közül Jókai a régebbi korokból és a félmúltból származó történeteket, helyzeteket, jelenségeket, figurákat úgy igyekezett szépirodalmi formába öltöztetni, hogy ne hiányozzék belőlük, nemegyszer betétként, hangulatérzékkeltetőként beiktatott, közköltészeti, illetve „ponyva”-elem, ide értve az emlékezetében élő műdalokat, a diákkórusok tolmácsolta, vallási és világi ünnepeken elhangzott, a gyermekkorból ismerős énekeket, népdalokat és meséket. Nem kevésbé elevenítette föl az anekdotába illő alakokat, a szólásokat, olyan toposzokat, melyek a szóbeli hagyományban is helyhez juthattak. Ennek révén a kalandos-fordulatos Jókai-regények epizódjaiként funkcionáltak a továbbiakban. A kutatás rámutatott, hogy a Csittvári krónika a Jókai publikálta formában sosem létezett, ámbár létezhetett volna, kapcsolatai a diákkörökkel, a közköltészettel jól ismertek. A *Szép Mikhál* olyképpen alkotja újjá az *Ungarischer oder Dacianischer Simplissimust*, hogy a Simplexet, a „szerzőt” teszi meg a cselekvés egyik mozgatójává, a másik egy rekonstruált néphit boszorkánya, hogy mind a rablóvilág történései, mind az álcázásra kényszerülő két főszereplőéi

rajtuk keresztül érintkezzenek, miközben várostörténet, országos történelem eseményei váltják egymást egy pikareszk regény kontextusában.³⁰ A magyar Faust vonalvezetése szintén ket-tős: élénk színekkel festve lesznek hol komikus, hol groteszkbe fúlóan tragikus események hív beszámolóit egy hiedelmekkel teli közösség szemléletének, hol érzékelődik az, hogy Hatvani fizikai kísérleteinek nincs köze ördögi praktikákhoz, a mágiához. Az elbeszélés mintha egyszerre reagálna „ponyva” tartalomra és a korai magyar felvilágosodás kevés megértéssel fogadott jelenségére. A *Párbaj Istennel* egy családtörténet végzetdrámáját adja elő, a családon belüli véres leszámolásnak egy ponyvanyomtatványban is megörökített eseményeiről beszámolván. A Beleznay család elhíresült apa–fiú története a maga korában sokaktól „lereagált” (Pitavalba illő) esemény, mely alkalmat kínált a ponyvanyomtatvány³¹ szerzőjének morális kérdések fejtegetésére, a nevelés szerepének kiemelésére, szülői és fiúi felelősség hangsúlyozására. Hogy Jókai ismerte-e a népszerű nyomtatványt, használta-e, kevésbé lényeges. A történethez számos forrásból hozzájuthatott. Engem leginkább az foglalkoztatott, hogy – bár Jókai egy merész koncepció részévé teszi az eseménysort – míg a ponyvanyomtatvány az eseményeknek lehetséges hű elbeszélésére szorítkozik, ezt toldja meg nem túlságosan mély gondolatokat tartalmazó moralizálással, ráadásul verselés, előadásmódja sem különbözteti meg számos hasonló társától, Jókainál egyetlen tárgy történeti sorozat részeként funkcionál, s a mindkét fél feldolgozta esemény a hasonló vagy azonos részletek ellenére más-más „világba” irányít. Mármost kérdéses, hogy ez a más-más világ mennyire lehetetleníti el a szembesítő bemutatást, vagy éppen ellenkezőleg, éppen ez a szembesítés teszi lehetővé annak óvatos körvonalazását, hogy a megannyi különbözőség ellenére a tárgy azonossága miféle érintkezési változatot képes produkálni. Az említett ponyvanyomtatvány szerzője Berei Farkas András, a korszak nem teljesen ismeretlen vándorpoétája, akinek egy kézírata Jókai apjának gyűjteményébe került. Magam a nyomtatványnak olyan példányát forgattam az OSZK-ban, amely Nagy Iván hagyatékával együtt lett könyvtári tulajdon. Mármost akár tanulmányozta Jókai a ponyvát, akár nem, figurája, általában a vándorpoéta alakja foglalkoztatta, több művébe beleszötte a komikumba hajló jelenetek színezésére. Ezen túl is megkockáztatható még valami: a dilettáns, féldilettáns poétát jellegzetes figurának fogták föl, Arany Vojtinára bízta „ars poeticáját” (látszat-rejtőzést mímelve), Jókai elbeszéléseinek, regényeinek többnyire falusi jeleneit dúsította föl a ponyvanyomtatványok szerzőivel, alacsony esztétikai hozadékokat eredményező versek terjesztőivel. Volt ebben elhatárolódás is: a Jókai képviselte irodalomnak – noha más közönségnek szolt – Medve Imre–Tatár Péter konkurense volt, jelentékeny olvasóréteget célzott meg, ért el, sőt Jókai és Tatár műveinek tárgyköre olykor átfedte egymást. Jókai mesze nem idegenkedett (mint említettem) sem a közköltészettől, sem a népiességbe sorolható műfajoktól, ugyanakkor érzékelhető és kimutatható, hogy a nép számára írni (azaz magas irodalomhoz kevésbé jutó rétegeket megcélozni) mást jelentett Jókainak, mást Tatárnak és kiadójának. A „történet” nem Jókaival kezdődött el, hanem jóval korábban: a „megnemesített” nép(ies) dal a 19. század eleje óta az igénye az irodalomnak, irodalmi életnek. A népdal „tónja” utánozható, de a műköltészet képviselőjének tevételes közbeavatkozása jódarabig mellőzhetőnek tetszett. Amikor Jókai *Az Űstökösben* szélesebb körű közönséget céloz meg, többféle szólammal kísérletezik, a ponyváéval is.

Ennél közelebb léphetünk Jókai és a populáris irodalom problémaköréhez: amennyiben élclapját végiglapozzuk. Nemcsak a minden számban publikált „adomák” adnak hírt gyűjtőjük, közlőjük „népies” iránti érdeklődéséről, hanem az eleinte általa, utóbb munkatársai közreműködésével közzétett, nem egy ízben illusztrált beszámoló hangvétele, beállítottsága, az élclap állandó figuráinak közlésmódja és szemlélete is, mely alig tagadható tudatossággal imitál egy olyan típusú beszédet (a komikumba átfordítás jogát mindig fenntartva), mely a ponyvanyomtatványok egyikétől–másikától sem idegen. Nem meglepő tehát, ha *Az Űstökös* 1872-es évfolyamában³² a ponyvaárusok/–árulás és a képmutogató képi ábrázolásával kísért közleményekkel találkozunk. Don Pedro (azaz Bartók Lajos) riportot készített e populáris műnemek megje-

lenítőiről, eladóiról. Abban a szerencsében részeltet a közlés, hogy jó néhány nyomtatvány címet olvashatjuk le a Jankó János rajzolta illusztrációkról. A rajz nemcsak szemléltetővé teszi, amit Don Pedró „helyszíni tudósítása” tudat, hanem alakjai mind egy eladó–vevő viszonyt jelenítenek meg – karakterisztikus figurákkal. A *repülő könyvkereskedés* cím „kultúrhistoriát” ígér, nem furcsaságot, olyan „életkép”-formába öltöztetett, „kimerevített” jelenetet, amely a megszokottnak tekinthető, utcai – városi – jelenséget majd a „felülről” szemlélő tanulságaihoz vezet el. Több ponyvaárust, feltehetőleg idősebb nőket látunk két képen, az egyik ujjával a vevő számára mutatja a kívánt nyomtatvány helyét, a másik ül és kötöget, türelmesen várja, míg vásárlója eldönti, mely kiadvány(oka)t vásárolja meg. Az egyik képen egy asszonyt látunk, lehajolva az áruhoz, egy Angyal Bandit megéneklő füzetet tart a kezében. Az első ábrán egy csizmát áruló férfi a felakasztott áru alatt kiterített ponyvára tette az eladandó füzeteket. Don Pedró elárulja, hogy Obszesz Márton csizmadia a vegyeskereskedő, akinél százesztendős kalendáriumot, álmoskönyvet, Árgirus királyfi történetét lehet kapni. A női árusok között az első meglepés azzal, hogy kiteszi a ponyvára az eladásra szánt füzeteket, melyeket címük kínál az érdeklődőknek németül és magyarul (!). Álmoskönyve neki is van, *Angyal Bandija* úgyszintén, valamint: *Égből jött levél*, *Jézus Krisztus csodatévő zápfoga*, *7szeres gyilkosság* – hogy néhány címről tájékoztassak. Az *Égből jött levelet* egy érdeklődő vásárló a kezében tartja. Nem hiányozhatnak a választékból Tatár Péter (kelendő) füzetei, melyekről a riporter némi megvetéssel nyilatkozik, mint ahogy az utcai kereskedelemnek ezt a módját sem becsüli sokra. Ugyanakkor alaposan leírja: ebben a tevékenységben különös figyelmet érdemel a képmutogató bemutatása, mivel alig rendelkezünk „tárgyi” anyaggal ezekről az egyébként népszerű „performanszokról”. A terézvárosi búcsúban vagyunk, a férfi nagy ponyvákra festett képeket magyarázott, mialatt a nő s gyermek „a magyarizációt” énekszóval kísérték. „A szöveget meg úgy árulhatták: Rettentő rablógyilkosság” volt az, mely „Fehér vár városa mellett esett meg”. A produkció végén egy „eredeti Örvendetes köszöntést a Szent Üdvözítőitől” hallhattak a nézők-hallgatók. A bizonyára látott-hallott „esemény” és a ponyvanyomtatványok eladásának megfigyelésekor szerzett tapasztalat készíti Don Pedró a töprengésre és az ajánlatra, hogy színvonalas „népies” kiadványokkal lehetne és kellene kiszorítani ezt a károsnak minősített tevékenységet, nem utolsósorban a népnevelés feladatát hangsúlyozza, olyan eredményben bízva, hogy majd a magas irodalomba tartozó, de a népnek szánt olvasmányok kielégítik az egyszerű olvasók érdeklődését. A dolgozatban korábban érintett elgondolások hírnökébe ütközünk.

A ponyvaárusítás helyszíni szemléje még valamit lehetővé tett, mely első megközelítésre hihetetlennek tetszett. A Gyulai–Jókai-vitának³³ akad olyan részterülete, melyben Jókai védelmét, Gyulai kinevettetését *Az Űstökös* vállalta. Egy rövidebb írás beszédes címében: „Ponyvára került magyar klasszikus” sokat sejtetően jelzi, hogy valami meglepő előadására készül. Az illusztrációról előbb volt szó, itt látjuk a kötögető asszonyságot, a földre terített ponyvafüzetekről Patkó, Angyal, Sobri neve betűzhető ki, a háttérben egy csízió, egy érdeklődő atyafi kezében pedig egy *Romhányi* címet viselő nyomtatvány. Tudjuk, hogy *Romhányi* a címe Gyulai Pál lassan készülő, végül soha be nem fejezett elbeszélő költeményének. A füzetet a kezében tartó atyafi csattanóként jegyzi meg: „Romhányi-Romhányi? no ennek a zsványak nem hallottam hírit!”

A nem túl jelentékeny szatirikus rajz azonban olyan műfaji metamorfózis miatt mutatkozik érdekesnek a számontartásra, mely egyrészt a popularitás segítségével kibontható irodalmi érdekű polémia szolgálatát hívja elő, másrészt mind a háttérinformációkkal (a ponyvafüzetekről ránk köszönő betyárnevekkel), mind pedig a füzetek közt válogató és a *Romhányira* rábukkanó atyafi kijelentésével a félreértés retorikájával élve úgy egyenlíti ki az elit- és a populáris irodalom tárgyválasztását, hogy egy irodalmilag tájékozatlan szemlélőt hatalmaz fel a félreértés megfogalmazására. Nemcsak a kortársak tudták jól, hogy Gyulai Jókai popularitását (amennyiben népies felé tájékozódása annak volna nevezhető) és az olvasók igényeinek kielégítését vállaló „irályát” sokallta, elmarasztalta abban, miszerint a kevésbé művelt olvasók kegyeit hajhássza (nem folytatnám Gyulai jól tudott vádjainak felsorolását), a ponyvanyomtatvá-

nyok „szellemisége” ugyancsak meglehetősen messze esett Gyulaitól. Az élclap rövid írása, illusztrációjával, azonban kifordítja az atyafi számára ismeretlen füzet, könyv tárgyát, lehetséges jelentését, és ott vág vissza a rettenthetetlen és következetes kritikusknak, ahol valóban érzékenynek látszik. Kurta időre ugyan, egy élclap rövid közlésében oda kerül az elbeszélő költemény, ahová semmiképpen nem szeretne kerülni. Ennyit az írás polemikus-ironizáló jellegéről. Ennél talán még inkább szembetűnő, hogy egy irodalom alattinak tekintett műfaj „eszköze” lehet az irodalmiság, sőt a poeticitás határkijelölései ügyében vívott, sosem elnyugvó vitának. Másképpen fogalmazva, a ponyvanyomtatvány ezúttal érvként tűnik föl, egy irodalmi vitában olyképpen kerül elő, mint amelyhez a viszonyítás, mint amelynek értelmezése immár nem a maga keretein belül érvényes, hanem általában viszonyítási pont, még ha negatív szempontból is. Az illusztrációnak megnő a szerepe, a vázlatos rajz alakjai a járókelők előtt megszokott környezetben végzik megszokott cselekvésüket, a kötögető asszony árul, az atyafi vásárolni szeretne, újdonságként fogja föl, ami a polemikus írás szerzője hathatós segítségével illeszkedett a más tárgyú, irányú, hangvételű füzetek közé. Az más kérdés, hogy az évfolyam verses ripsztokekat is közread „Romhányi-ügyben”, a kutatás a Gyulai–Jókai, némileg egyoldalú vitát több ízben regisztrálta. Az élclap természetétől, alulretorizáló stratégiájától a ponyvai előadás nem mondható teljesen idegennek. Még akkor sem, ha az élclapok első számú címzettje a politika, az 1872-es évfolyamban a parlamenti választások, a parlamenti csatározások voltak, utóbb a „közös” ügyek. Az a tény, hogy az 1872-es évfolyamban több közlemény foglalkozott a ponyvával, illetőleg a képmutogatói jelenettel, nemcsak a lap időszerű reagálását tanúsítja, hanem azt is, hogy e kiadványok vitatott, tudomásul vett, többeket érdeklő megnyilatkozásai voltak-lettek a kapitalizálódó, egymással versenyző könyvkiadóknak. Az egyik illusztráció halványabb célzása a német nyelvű ponyvanyomtatványokra éppen úgy a kiadók és olvasók többnyelvűségét igazolja, mint ahogy Peter Liba azon szándéka, hogy a nagyapák olvasmányainak budapesti, magyar irodalmi fordításai révén elérje a szlovák közönséget, konkurenciát jelentve a szlovák kiadók vállalkozásai számára. Mint ahogy párhuzamot fedezhetünk föl a szlovák nemzeti mozgalmat irányító értelmiség reakciója és a magyar ponyva széles körű elterjedtségén, „erkölcsromboló tendenciáján” aggódó magyarok között. A ponyvanyomtatványokról szóló ismeretek szintetizálása és komparatistikai elemzése meglehetősen fontos feladatnak tetszik, nem csak irodalom-szociológiai nézőpontból. A kétirányú mozgás: írók, költők forrásai, forráshasználata, ezzel szemben (vagy ezzel együtt) költők, írók műveinek ponyvanyomtatvánnyá válása,³⁴ a városi folklórhoz jutás az irodalmi mozgások, az irodalmi folyamat természetes velejárója, mely nem szorítkozik a romantika periódusára, és amelynek a 20. századi következményei ismeretesek. A posztmodernnek minősülő írásbeliség emancipálta az addig inkább irodalmon kívülinek tekintett műfajokat, *A rózsza neve* és a hozzá fűzött elméleti magyarázat jól eligazít e téren, de említhetném a *Gesta romanorum* egy történetének fel-/újradolgozását Thomas Mann *A kiválasztott* című regényében. Ez utóbbi két példa nemcsak a „műfaj” makacs továbbélését láttatja, hanem alkalmazkodóképességét is a technikai reprodukció korában. Ennek elemzéséhez feltehetőleg a módszertan finomítására, korszerűsítésére van-volna szükség, a filléres detektívregények nem csak prózaiságuk miatt térnek el a 19. század rabló-/betyártörténeteitől.

A műfajok közül a népszínmű³⁵ rendkívül jelentőségre tett szert. Nem csak a korábban emlegetett „összművészeti” vonzódása miatt, jóllehet a beépített dalok, táncok, esetenként pantomimek szinte zálogai voltak a sikernek, egyrészt a nézőközönség visszahallgathatta kedvelt dalait, melyek a színhagyományból vagy ponyvanyomtatványokból voltak számára ismerősök, másrészt tanúja, mint lesz népszerűvé a színpadon elhangzott dal, amely kezdetben a vándortársulatok révén, majd nyomtatásban is terjedt, hasonlóképpen a ponyván megjelentetett dalokhoz, dalsorozatokhoz. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a népszínmű közvetlen előzményeiként számon tartott színjátékok, amelyekből nemigen hiányzott az ének, illetőleg a tánc, már korán reagáltak arra a közönségigényre, hogy a betyártörténeteket színpadi interpretációban ismerhessék meg. Balog István 1812-ben vitte színre (és diadalra) Angyal Bandit, majd a

Sobri-színjátékok arattak sikert. Nem egyben Sobri alakja szinte pozitív hősként magasodik a többi szereplő fölé, a Fekete igazgatta színészek szombathelyi Sobrijának jószívúsége világlik ki, Abonyi Lajos *A mi nótáink* népszínművében a szerelem hatására Zöld Marci megváltozik. Az 1837-es kolozsvári Sobri Jóska mimikai táncjelenetben lép színpadra, szerencsénkre a színla-pon olvasható a cselekmény. Sobrinak és társainak gaztettei előadatnak, a szökött katona problémaköre is belekerül az előadásba, befejezésül a haramiák halállal büntettetnek. A betyártörténetek mellett az Árgirus-szüzséből merített „aranyhajú Tündér Ilona” zenés darabok mutatkoztak igen keresetnek, Balog István feldolgozását követően Munkácsy János próbálkozott, ám darabja megbukott, pedig Szerdahelyi József állította össze zenéjét, Szigligeti Ede folytatta kevésbé sikeres *Árgyil és Tündér Ilonájával* nem függetlenül az Árgirus-történet ponyvaváltozataitól, amiképpen a haramiatörténetek is több irányból érkeztek a színpadra. Igen gyakran fordítások előzték meg (*Abellino*), majd a széles körben terjesztett ponyva szinte igényelte a színpadi előadást. A népszínmű Szigligeti Ede *Szökött katonájával* kezdte meg diadalútját, amely a 19. század második felében ért csúcsára, hogy aztán hanyatlása kezdődjék meg. Sikerének egyik titka, hogy jobb darabjaiban időszerű társadalmi problémákra reagált, amelyek szóba kerülhettek akár az országgyűlésen, mint amilyen a katonafogdosás, az ezzel összefüggő csalások és tévesztések falun, a dezertálás, mindezek részben beiktatódtak a betyártörténetekbe (a szökött katona nem térhetett haza, sehol nem lelt megélhetésre, ezért – kénytelenségből – beállt betyárnak), az egykor eltitkolt, majd (immár felnőttként) újra föllett gyermek, az egymástól elválasztott, érdekházasságba erőltetett leány (vagy fiú stb.) szintén hálás témának bizonyult. A *Szökött katonába* az említett cselekménylehetőségből több került, a félreértések, tévesztések dramaturgiája működni látszott, s az olykor a drámai eseményekből következő, máskor a dramaturgiai gyengét áthidalandó dalok biztosították a tartós érdeklődést. Abonyi Lajos sikeres műve, *A betyár kendője*³⁶ a szereplőket teszi meg nemcsak a dalok előadójává, hanem kvázi spontán szerzőjévé. A feleségét megölni akaró betyár, Gyuri Bandi a színmű végére nemcsak megbánja tetteit, hanem magára vállal olyat, amit nem követett el, s a maga sírversét ekképp adja elő: „Esik eső, szép csendesen csepereg, / Gyuri Bandi bitófánál kesereg, / Most faragják Nagykőrösön azt a fát, / Melyre Gyuri Bandit majd felakasztják.” Figyelemre méltó, hogy a szerencsésen megmenekült feleség is, a szerető is mintegy egymásnak üzennek dalaikkal. A *lelencz* című népszínműben az elkényeztetett fiú áll elkeseredésében Deli néven betyárnak, miután apja sokszori csínytevését, szűnni nem akaró léha magaviseletét egyre nehezebben viseli el, majd a „tékozló” fiút elzavarja a háztól. Szigligeti mellett Tóth Edéről is elmondható, hogy utat keresett a valódi népdramához, a népszínmű cselekményét radikalizálta, a *tolonc* című népszínműben az ártatlanul gyanúba került cselédlány sorsához kapcsolta édesanyja mérgezési históriáját, és az öngyilkosság szélére juttatta a városból szülőfalujába visszatoloncolt leányt. Ám éppen a drámai események kibontakozásának végső stádiumában lép közbe a szerző (már Szigligetinél is), úgy oldva meg az összebonyolódott cselekményt, hogy egy boldog (bár a boldogságra olykor árnyékot vető) befejezéshez jusson, kitekintvén a vélt vagy valódi közönségigényre, hogy megtörténhessen az arra érdemesített pároknak egymásra találása, a vétkesek bűnhődése. Két megjegyzés kívánczik témánk szempontjából: 1.) A népszínmű sikerét a közönségkedvenc, a dalokat előadó főszereplők biztosítják. A Tamásy József énekelte dalok egy kisebb gyűjteménye aztán nyomtatásban lát napvilágot: a megjelenés és a terjesztés mechanizmusa egybevethető a ponyvanyomtatványokéval; 2.) A ponyvanyomtatványokban elbeszél, megverselt esetek útja a színházi előadásig könnyűszerrel történt meg, hiszen a népszínmű az időszerűség színháza volt, melyet a hamar kialakult színpadi sémák szerint stilizált. A „bűnügyek” mindig szívesen feldolgozott témái voltak a színháznak és a ponyvának egyaránt, ezek nem pusztán a betyártörténetek színművé adaptálásában merültek ki, hanem alkalmazkodva a közönségérdeklődéshez, nem utolsósorban a napilapok anyagának, a városi élet változásainak dramatizálásában is érdekelték voltak. Így került színpadra Tóth Ede alkotásában, *A kintornás családban* egy olyan történet, amely egy magára

hagyott anya, annak gyermeke és apja történetét kötötte össze a városi (populáris) muzsika instrumentumával, hogy ebben is eljusson a népdramai konfliktusok megjelenítéséig. De megriadva talán saját merészségétől, olyan fordulatot iktat a műbe, mely kinek-kinek elhozza a beteljesülést, a szinte már nem remélt boldogságot. Amit mondandó volnék: a népszínmű – említett – „transzfer” volta, kétoldalú érintkezési potenciálja, ennek következtében nyitottsága: a népszínmű feltehetőleg segítette a hasonló tárgyú ponyva további népszerűsödését, ugyanakkor a már ismert ponyvatörténetet viszontlátott közönség a beavatottság tudatával nézhetett, hallgathatta a népszínművet. Érdemes volna olyan katalógus készítése, mely a népszínművek és a ponyvanyomtatványok közös tárgyát regisztrálja, hasonlóképpen azoknak a daloknak (és táncoknak) szélesebb körű összegyűjtését is szorgalmazva, amelyek népszínművekből áradtak ki, illetőleg amelyeket a népszínmű befogadott.

Szemlém vége felé közeledve, érzekelem, hogy elsősorban a fölmerülő, számításba vehető-veendő problémák megemlítésére futotta, részint egy kissé más nézőpontból közelítettem a tárgyhoz, mint azt Pogány Péter és Békés István tette, jóllehet az általuk feltárt, rendszerezett anyagból indultam ki, és az irodalomtörténet némely kutatási lehetőségét igyekeztem körvonalazni. Tudom, hogy csupán vázlatos fejtegetésekig jutottam el, mivel eddig inkább esettanulmányokban vetődött föl ponyva, irodalom, ponyvairodalom átadási-befogadási folyamatának szélesebb körben történő vizsgálata. Pedig – meggyőződésem szerint – a kultúratudományi fordulat következményeképpen újragondolt irodalomfogalom, mindenekelett annak a kézirat, netán nyomtatott anyagnak „irodalmisága” feltétlenül alaposabb feltárást, viszonyrendszerének tüzetesebb átvilágítását és nem utolsósorban szélesebb körű anyaggyűjtést igényelne. A kritikai kiadások elszórt és hiányos adataiból kiindulva el kellene készíteni a kalandáriumban népszerűsített irodalmi alkotások bibliográfiáját, esetleg megkülönböztetve egymástól, amit maguk az írók szántak oda, attól, ami az írók tudta nélkül került be. Mint ahogy mind a 19., mind a 20. század szerzőinél kimutatható bűnügyi történetek, külső formájukat tekintve a „krimivel” érintkező vagy olykor álcázásképpen külsőséget átvevő művek új értelmezése szintén megoldandó feladatnak tetszik. Jókai *Szegény gazdagok*-járól már több elemzés készült, mely jórészt új szempontokat érvényesített. *A lélekidomár*ra sem ártana sort keríteni, egyébként a modellül szolgáló Ráday Gedeon egy ponyvanyomtatvány hőseként is megjelenik. Jókai élclapjából vett példa arra int, hogy nagy valószínűséggel az eddig ismertnél jóval több közleményt, rajzot gyűjthetnénk össze. Az elvégzendő feladatokat hosszan sorolhatnók, mint ahogy ének és vers együttes megjelenésének formáiról ugyancsak számos részlettel gazdagíthatnánk tudásunkat.

A magam részéről hiszem, hogy mind a 19., mind a 20. század szerzői – bevallva vagy „suba alatt” – bőségesen merítettek a ponyvairodalomból, de kamatostul adták vissza a kölcsönt. A mottóként idézett Tóth Árpád-vers, Tamási Ábelének „könyvéhsége” mellé nemcsak költőink, íróink ifjúkori olvasmányainak egy jelentős szegmensét tehetjük, hanem arról sem feledkezhetünk meg, hogy nem elég a romantika műfajainak (például a kalandregénynek) trivializálódásáról töprenkednünk, hanem időnként nem árt annak nyomába erednünk, hogy a trivializálódott műfajok miként öltönek új formát az irodalomban, a folklórhoz társul-e, miként társul a városi folklór, az új játszóhelyek, a kabarék, a varieték mint vállalják a közvetítést immár a népszínmű helyébe lépve. *A Háromgarasos opera* első jelenete a képmutogató korszerűségét hirdeti. Nincs egyedül ezzel a vállalásával.

JEGYZETEK

¹ Tóth Árpád, *Költemények*, s. a. r. KARDOS László, KOCZTUR Gizella, Akadémiai, Budapest, 1964, 152–153. Vö. még: „Most már nem tudom mit tegyek öljek-e, vagy olvassak ponyvát.” JÓZSEF Attila, *Összes versek 1927–1937*, közzéteszi STOLL Béla, Balassi, Budapest, 2005, 227.

² Nem lévén kritikai kiadás, az első kötetmegjelenést hivatkozom: TAMÁSI Áron, *Ábel a rengetegben*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1937.

- ³ RÁKOSI Viktor, *Hős fiúk. regényes történet a szabadságharcból. A magyar ifjúság számára*, Budapest, 1900, 1904, 1908. Nem tudni, mely kiadás jutott a havasokba.
- ⁴ PORZÓ (ÁGAI Adolf), *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907. Rajzok és alakok a magyar főváros utolsó 65 esztendőjéből*, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1908, 324–337., 338–339. Képi ábrázolás: Révész Emese, *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*, Argumentum, OSZK, Budapest, 2015, 312, Vasárnapi Újság.
- ⁵ CSÁKY, Moritz, *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Böhlau, Wien, Köln, Weimar, 2019, 65–69. Uő, *Az operett ideológiája és a bécsi modernség*, ford. Orosz Magdolna, PÁL Károly, ZALÁN Péter, Európa, Budapest, 1999.
- ⁶ Itt csak jelzem: Vörösmarty, Petőfi, Arany és Jókai, valamint Mikszáth műveinek kritikai kiadásaira gondolok. A kutatás nem elégszer, eleget használta ki a bőséges ide vonatkozatható jegyzetanyagot, a jegyetek készítői viszont jó néhány fontos forrást számon kívül hagytak.
- ⁷ POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Európa, Budapest, 1978.
- ⁸ BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század elejéig*, Minerva, Budapest, 1968. Az e két műből idézettek a továbbiakban külön nem hivatkozom.
- ⁹ LIBA, Peter, *Čítanie starých otcov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie k vydavaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848–1918*, Matica slovenska, Martin, 1970, Uő, *Kontexty populárnej literatúry*, Tatran, Bratislava, 1981.
- ¹⁰ BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat, 1995, 77–83. („A ponyva irodalom jelenléte”)
- ¹¹ A ponyva, a nép számára írt szórakoztató irodalom és annak társadalmi funkciója mindkét kötet témája. Közvetlen kapcsolatot feltételez a folklórral, ennek során népmesék, népszerű dalok, anekdoták találnak utat a populáris irodalomba (amely lényegében fedi a magyar ponyvairodalmat), LIBA, *Kontaxty... i. m.*, 128–155.
- ¹² HANKISS János, *A népszerű irodalom elmélete és története I. A detektívregény*, Csáthy, Debrecen–Budapest, 1928.
- ¹³ GRÓB László, *A magyar detektívregény fénykora 1930–1945*, Attraktor, Máriabesenyő, 2015. A Kiadó vállalkozásában jelent meg *A magyar ponyva képes bibliográfiája* sorozat, mely a ponyvára „szakosodott” kiadók kiadványainak jegyzékét adja. A történeti áttekintés jórészt Hankiss nyomán halad, az előzménynek tekinthető művek tárgyalására kevés teret szentel.
- ¹⁴ BARÓTI Lajos, *Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Péterfy Tamás Petőfi-regék*, Kunossy, Szilágyi, Budapest, 1910. (Petőfi könyvtár 22)
- ¹⁵ Akár úgy is értelmezhetem, kiváltképpen regényként kívánja olvasatni a monográfiát, hogy összegyűjtve a fikcionális elemeket újabb fikciót szerkeszt belőlük. Ez Pogány Péter meglepő, „modern” fölismerése lenne. Valójában az igen gazdag és sokrétű anyagot leltározva csoportosítja a „tárgy” szerint, kevésbé vállalkozik az értelmezésre, leginkább leírásra, ismertetésre szorítkozik. A jól válogatott illusztrációk jól egészítik, olykor teljesítik ki az elbeszéléseket.
- ¹⁶ Tamássy József dalaiból jelent meg füzetes válogatás, az Erkel Gyula, Doppler Károly, Szerdahelyi József megzenésítette énekek szövegei szintén külön kis füzetben jutottak el az érdeklődőkhöz (vö. 35. sz. jegyzet). Tamássyról: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán szócikke, *Színészeti lexikon*, szerk. NÉMETH Antal, Győző Andor kiadása, Budapest II, 929.
- ¹⁷ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Budapest, 1976, III, 251.
- ¹⁸ ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1952, 353. Pogány Péter a *Toldi szerelmére* hivatkozik. A teljes versszakot idézem: „Ily dolgot az ember nem hinne regében, / Orlando ha tenné olasz énekében, / Vásáron ezek most kezdenek gajdolni, / Egy magyar vitézről, neve *Cola Toldi*, / Ki malomkövekkel hajigált a harcon / Láttam is: egy ponyvát mutaták, a rajzon.” Uő, *Toldi szerelme. A Daliás idők első és második dolgozata*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1953, 107. Pogány viszont nem említi, hogy az Akastyán hegyhez (ötödik ének) maga Arany fűzte az alábbi magyarázatot, miszerint „Brunczvik Stilfrid fiáról, Csehek kirájáról ponyván elterjedt históriájából” vette. *Uo.*, 539.
- ¹⁹ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv értelmező szótára*, Athenaeum, Pest, 1870, 301. hasáb.
- ²⁰ LIBA, *i. m.*, 9. sz. jegyzetben a ponyvaprózát tárgy szerint is felosztja, úgy, mint rablólovagok története, Genovéva típusú női történet, haramiatörténet stb. Más szempontból: Faust, Trisztán és Izolda, Helena és Paris, Pál és Virginia „népkönyvi” változata. Itt jegyzem meg, hogy a magyar kutatás tárta föl, adta közre a bábjátékos családok előadta *Faust*-bábjátékot. TOLNAI Vilmos, *Tót bábjáték a Fausról*, Egyetemes Philológiai Közöny 20, 1896, 217–227. A Dubsky(?) családtól kapta meg a szöveggönyv első három felvonását, mivel a családok féltékenyen őrzik a maguk készítettét(?), előadta szöveget. Az utolsó két felvonást magyar prózai elbeszélésben foglalta össze. A magyar bohémisztika nem tért vissza Tolnai szövegközlésére.
- ²¹ BALASSA József, *A magyar nyelv szótára*, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1940, 149.
- ²² *Értelemző szótár*, főszerk. EÖRY Vilma, Tinta, Budapest, II, 1278.
- ²³ GRÓB, *i. m.* A *Törvénytárból* idézi az ide vonatkozó rendeleteket. Hóman Bálint, majd Antal István parlamenti expozéját közli a képviselői közbeszólásokkal, tetszésnyilvánításokkal együtt.
- ²⁴ LIBA, *i. m.* Nagy óvatossággal hasznosítja az orosz formalisták és Bahtyin kutatásait, de tekintettel van a „normalizációs” kor ideológiai elvárásaira is.
- ²⁵ HINCK, Walter, *Volksballade-Kunstballade-Bänkelsang*, in *Weltliteratur und Volksliteratur*, hg. Albert SCHAEFER, Beck Verlag, München, 1972, 80–106. Goethe *Das Jahrmakfest zu Plundersweilenjéből* (1774) idézet: 86. Goethe önéletírásában emlékezik meg arról, hogy antikváriumból szereztek be szórakoztató füzetes kiadványo-

kat: Tyl Eulenspiegel, Haimon négy fia, Szép Meluzina, Octavianus császár, Szép Magelona, Fortunatus, Bolygó zsidó. GOETHE, Johann Wolfgang, *Életemből, Költészet és valóság*, ford. SZÖLLÖSY Klára, Magyar Helikon, Budapest, 1975, 95.

²⁶ Pogány Péter figyelmeztet egy Petőfi-adatra: de csak a verses szöveget idézi a *Drámatöredékből*. A színi utasítást írom ide: „Komédiás jön egy póznára tűzött nagy vászonképpel, mely kivégeztetést ábrázol.” *Petőfi Sándor Szépprózái és drámai művei*, s. a. r. VARJAS Béla, Akadémiai, Budapest, 1952, 209–210. Az 1840-es évek közepén foglalták le a hatóságok Miskolcon Lóvy József könyvkötőnél az „egyedül a szegény nép kizsárolására és a fanatizmus terjesztésére czélzott apróbb nyomtatvány”-okat, köztük *A legujabb álmos könyvet, Az örökké való zsidót, A szép Karolinát, Angyal Bandit, Legújabb nótákat, Stilfrid és Brunczvikot, Zöld Marcit*. BAYER József, *Adalékok a magyar ponyvairodalom történetéhez*, Egyetemes Philologiai Közöny 28, 1904, 464–470. Ekkor tehát még – legalábbis hivatalosan – nem használták a ponyva kifejezést. A *Zöld Marci* füzet Petőfi miatt (is) érdekes adalék.

²⁷ SCHEFFEL, Michael, *Kalendergeschichte*, in *Kleine literarische Formen in Einzeldarstellungen*, RECLAM JR, Philipp, Stuttgart, 2002, 111–123.

²⁸ Erre magam leltem példát egy Vörösmarty-elbeszélés ponyvai változatát bemutatva. FRIED István, *Egy elfelejtett Vörösmarty-kiadvány = Uő, „...örömem poklokkal határos”*. *Vörösmarty Mihály költői indulásának néhány kérdése*, Tempevölgy könyvek, Balatonfüred, 2019, 41–47.

²⁹ HERMANN Zoltán, *Jókai karácsonyi novellái = A kispróza nagymestere, Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájához*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Tempevölgy könyvek, Balatonfüred, 2018, 184–192. A szerző angol, angol-amerikai, dán, osztrák, hasonló tárgyú elbeszélésekről emlékezik meg mint tágabb – világirodalmi – kontextusról.

³⁰ FRIED István, *Egy Jókai-regény újragondolása (Megjegyzések a Szép Mikhálhoz)*, *Alföld*, 2021/10, 71–84. Jókai gyermekkori emléke a csizió, népszerű ponyvanyomtatvány, melyre e regényben is rálapozhatunk.

³¹ Uő, *Egy „regény”-es végzetdráma Jókaija (Párbaj Istennel) = „...író leszek, semmi más”*. *Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Tempevölgy könyvek, Balatonfüred, 2015, 15–31. A dolgozat 19. sz. lábjegyzetében hivatkozom Knapp Éva és Kerényi Ferenc kutatási eredményeire a vándorpoétáknál, illetve az idézett ponyvanyomtatványról szólva. A kutatásban bevonható még: DOMOKOS Mariann, *Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében = Jókai és Jókai. Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Károli Gáspár Egyetem, L'Harmattan, Budapest, 2013, 117–134.

³² Don Pedró, *Repülő könyvkereskedés. Egy kis kultúrhistoria*, *Az Üstökös* 24, 1872/6, 65–68. Ponyvára került klasszikus. *Uo*, 7/80. Az elsőtől említett írás emlegeti az alábbi kiadványt: *Abules és Agétás szomorú története vagy Jaj neked Abules, megölted Agétást*. Pálffy Sámuel egykor népszerű, *Erbia* című regényéből elterjedt mondas, sűrűn idézték így, Jókai is. Az író anyjának volt Pálffy kikosarazott kéréje. A *cigányasszony jóslata* című Jókai-elbeszélés örökítette meg a történetet. Vö. FRIED István, *Jókai Mór életrajza*, *Irodalomtörténet* 98, 2017/1, 16–31. A ponyvanyomtatványok „rajzolóinak eljárásáról”: RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*, Országos Széchényi Könyvtár, Argumentum, Budapest, 2015, 223–230.

³³ A kötetnyit kitevő Gyulai–Jókai-konverziával itt nem áll módomban foglalkozni, mind az irodalom-, mind a sajtótörténet feldolgozta. Gyulai nem szűnt meg támadni Jókait, míg Jókai egy idő után nem reagált a bírálatok formájába burkolt támadásokra. Ellenben *A jószívű ember egyfelvonásosban*, az *Egy hírhedt kalandor a XVII. században*, valamint *A három márványfej* regényekben megalkotta a kritikus karikatúráját. A Gyulainak szóló közvetlen választ munkatársainak engedte át, Gyulai egyébként is kedvelt célpontja volt az élclapoknak, a bevégtetlen *Romhányit* több ízben parodizálták.

³⁴ BAROSS Gyula, *Arany, Petőfi és a ponyvairodalom*, különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1918/3–4. számából. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1918.

³⁵ A népszínművek előzményei a magyar vándortársulatok repertoárjában lelhetők meg, Balog István társulatával több zenés darabot vitt sikerre. *A Szökött katona* 1843-tól volt műsoron, ezenkívül *A lelenc* (bem. 1863), *A kintornás család* (1875), *A tolonc* (1878), *A betyár kendője* (1872) rövid bemutatására nyílt tér. Az alábbi kiadványokat használtam föl: SZIGLIGETI Ede *Színművei*, s. a. r. BAYER József, Franklin Társulat, Budapest, 1902–1904, I–II, TÓTH Ede *válogatott munkái*, s. a. r. VÁRADI Antal, Lampel, Budapest, 1902. A szakirodalomból jó hasznát vettem: MAJOR Ervin, *A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai*, Stádium, Budapest, 1930; TÓTH Dénes, *A magyar népszínmű zenei kialakulása*, Sárkány nyomda Rt., Budapest, 1930; DOBÓ Sándor, *Népszínművek dalai. Tanulmány*, Sárkány nyomda Rt., Budapest, 1934. Két táblázattal igazít el: Fontosabb népszínműveink [1812, 1843–1902], Népszínművekben előforduló dalok, illetve Dobó ábécérendben közli az egyes dalok adatait, szintén ábécérendben a népszínművek zeneszerzőiről emlékezik meg. Külön hívom föl a figyelmet arra, hogy néhány népszínmű dalai önálló füzetekben jelentek meg, a *Szökött katonáé* 1857-ben és 1860-ban, az *Árgyil és Tündér Ilonáé* meg a *Cigányé* 1853-ban etc. Vö. még: NAGY Ildikó, *A Népszínház = Magyar színháztörténet 1873–1920*, szerk. GAJDÓ Tamás, Magyar Könyvklub, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2001, 102–142. Az élclapok nem kímélték a népszínművek sémáit, modorosságait sem: *Műferdítések és poétai rugamok. XIX. századi élclapjaink paródiái és travesztiái*, vál., gond., ut., jegyz. BUZINKAY Géza, Magvető, Budapest, 1983, 98–100., 209–212., 300–306.

³⁶ ABONYI Lajos, *A betyár kendője*, Pfeifer, Budapest, 1872 (A Nemzeti Színház könyvtára 32) – Nikolics Sándor zenéjével.

KÜLLŐS IMOLA

Ponyvaballada, betyárballada, históriás ének

A *ponyvaballada* szó első tagja a megjelenés és terjesztés módjára utal, a második pedig egy ember- és konfliktusközpontú, dramatikus párbeszédekkel tűzdelt műfajra. A ballada Thomas Percy angol és skót gyűjteménye (1765) hatására, az első magyar népköltési gyűjteményt (1846–1848) összeállító és kiadó Erdélyi János svéd, norvég, dán, skót balladafordításai, Goethe balladáái, valamint Gyulai Pál és Kriza János székelyföldi gyűjtései nyomán került be az irodalmi köztudatba a 19. század közepén. Azt viszont nem tudjuk, hogy mikortól volt jelen a magyar szájhagyományban. Erről azért is vitatkoztak sokat a folklórkutatók és irodalomtörténészek, mert a legkorábbi, széphistória-, illetve históriásének-előzménnyel bíró népballadákat viszonylag későn, a 18. század közepén és végén jegyezték fel. A 18. századi kéziratos énekeskönyvekben tizenhat olyan balladatípus mellett, amelyek a magán- vagy a családi élet válságos helyzeteiről tudósítanak, egy történeti balladát (*A váradi basa vendégségét*, amelyet Pálóczi Horváth Ádám két változatban is rögzített), továbbá öt betyárballadát és két gyilkosság-, illetve hírballadát találtam.¹

A 18. századnál korábbi szövegek hiánya azonban nem jelenti azt, hogy a magyar népballadák mindössze kétszáz évesek lennének, hiszen az időtlen emberi érzelmek, ősi hiedelmek mellett jól datálható mentalitást, magatartásformákat, szokásokat és etikai normasértéseket őriznek. Korán följegyzett klasszikus balladáink mindegyike – a széphistóriai előzményű *Szilágyi és Hagymásin* kívül – a női sorsot, a női természetet, valamint a nemek és generációk konfliktusait dolgozza fel. Több jeles folklórkutató (Vargyas Lajos, Demény István Pál) úgy vélekedett, hogy a népballada letisztult művészi formáját egy, a hősköltészetre visszavezethető, változatos korú költészeti örökségből még a középkor folyamán alakította ki a magyar parasztság. Mások szerint (Ortutay Gyula, Faragó József, Kriza Ildikó, Klaniczay Tibor) a magyar népballada később, a 16–17. század folyamán keletkezett, erre enged következtetni a szóbeliségből felgyűjtött népballadák stílusa és témaválasztása. Közköltészeti kutatásaim okán jómagam is ez utóbbi álláspontot képviselem.

Azt most nem tudom részletesen kifejezni, hogy a *ballada* megnevezés milyen gazdag jelentéstartalommal bírt Európában és az angolszász nyelvterületen. Tanulmányomban csak a magyar balladákkal szeretnék foglalkozni, revideálva és kiegészítve az európai kitekintéssel rendelkező etnomuzikológus, Vargyas Lajos kánonteremtő elméleteit és monográfiájának csoportképző elnevezéseit.²

Egyrészt azért szükséges a ponyvaballada mibenlétéről gondolkodnunk, mert ez a kiadványtípus újra a nemzetközi³ és magyar folklorisztika érdeklődésének középpontjába került az elmúlt évtizedekben,⁴ mégpedig az írásbeli és szóbeli kultúra, a kulturális médiumok és közvetítők kapcsán. Másrészt azért is, mert a *ponyva* kifejezés jelentése nagymértékben átalakult, negatív konnotációjúvá vált az elmúlt száz évben Magyarországon. Manapság egy átlagos műveltségű ember a szépirodalom „alatti”, kevésbé fajsúlyos, népszerű tömegirodalmat nevezi így: az érzelmes szerelmi történeteket, a krimiket és a „piff-puff” regényeket. Ezzel szemben a 18–19. században a vásárokon és búcsúkon árult „aproságokat”: a vászonponyvák vagy sátrakban engedély nélkül árult pár lapos, fametszetekkel díszített nyomtatványokat, illetve a harminc oldalnál nem hosszabb vallásos énekes- és imádságos füzeteket, szentek legendáit, valamint világi tartalmú verses és prózai históriákat, lírai dalfűzéseket nevezték ponyvának.⁵ A magyar világi verses ponyvairodalom kezdetei az 1700-as évekre vezethetők vissza, virágkorát a 18–19. szá-

zadban élte, annak ellenére, hogy erre kevés bizonyítékunk van. A legtöbb nyomtatványon kiadói és piaci érdekből nem volt évszám, a rossz minőségű papír miatt pedig alig maradtak fenn példányok, ugyanis „ronggyá olvasták” a „pótrás” vagy „krajcáros (h)istória” névvel illetett füzeteket. Olcsóságukat a hátlapjukon gyakran efféle árvers is hirdette:

*Jó barátom ne-is kérdezd-meg az árrát,
Hanem tsak add ide azt a' réz polturát.
Két krajzáron tartom, Polturán adhatom
Ne kotzódj az árrán, azt én ki-mondhatom.⁶*

A 19. század végéről, a 20. század első feléről fennmaradt leírások arról számolnak be, hogy a verses ponyvákat árusító históriások a vásárokon, sokadalmakban énekelve, kántálva kínálgatták történeteiket, ezzel próbáltak kedvet csinálni vásárlóiknak.⁷ Amint az Arany János *A képmutogató* (1877) című verséből is kiderül, olykor az elbeszélő énekek fontosabb jeleneteit színes vagy metszett képeken mutatták meg alkalmissal összeverődött hallgatóságuknak, akik aztán nem sajnáltak néhány krajcárt kiadni a szórakoztató, könnyfakasztó, elborzasztó vagy erkölcsnemesítő históriáért. Az ismerős dallamokra húzott verseket otthon, téli estéken újra meg újra elénekelhették, elolvashatták a nyomtatvány segítségével.

A korai magyar ponyvák alkotói és „fogyasztói” a középrétegből származtak, akik saját műveltségüket közvetítették a heterogén összetételű köznépi olvasótábor felé, igaz, változó sikerrel. Műveltségük sokkal többet merített a korabeli szellemi elit műveltségéből, mint az írástudatlan népéből. A falusi, tanyasi lakosság, a (mező)városi cselédség az 1868-as népiskolai törvény hatására fokozatosan vált olvasóvá, s a ponyvákon keresztül ismerkedett meg a világ- és a magyar irodalom klasszikus témáival, hőseivel: Árgirus királyfival, Fausttal, Toldi Miklóssal, Fazekas Mihály Lúdas Matyijával, a 16. századi széphistóriákban megverselt híres szerelmi történetekkel vagy Boccaccio és Grimm meséivel.⁸ A szó eredeti értelmében vett népművelést és népnevelést, az olvasáskultúra kiterjesztését a 19. század utolsó harmadában olcsó vagy ingyenes nyomtatványsorozatokkal államilag is támogatták.⁹

A ballada első műfaji meghatározása szerint: „tragédia dalban elbeszélve”, azaz három műnemet ötvöző műfaj, lírai, epikus és drámai elemek egysége, irodalmi mintákon, úgynevezett műballadákon alapult.¹⁰ A régi stílusú, „klasszikus” magyar balladaanyag körülbelül száz „téma” (szűzsé) köré szerveződő típusból, illetve szövegcsaládokból áll. Ezek ugyan a szájha-

gyományban maradtak fenn, de nem feltétlenül népi-paraszti alkotások, és korántsem magyar eredetűek, hanem az európai költészeti hagyomány magyar nyelvű termékei. A népballada ugyanis szinkretikus és integratív műfaj. Kialakulásában szerepet játszottak a hivatásos énekmondók (hegedűsök és lantosok), a 16–17. századi históriás énekek, a kéziratos és a nyomtatott közköltészet. Szövegüket, stílusukat olyan korábbi epikus és lírai műfajok formálták, mint a hősenek, a rabének, a prédikátorok írta lakodalmi intő és oktató énekek, valamint a táncdalok. Több balladatípusban (*A mennybe vitt leány*, *A két rab testvér*, *A nagy hegyi tolvaj*) még a halottsirató énekek nyomait is felfedezhetjük.¹¹

Egy 19. századi elmélet szerint az északi (angol, skót, skandináv) népeknél keletkeztek a komor témájú és tragikus végű balladák, míg a mediterrán népeknél (olaszok, spanyolok, portugálok) inkább a vígabb témájú és végű románcok születtek. Mára megdőlt ez az elmélet, a magyar hagyományban is akadnak derűs megoldással végződő balladák, mint például a trufaszerű történetet elmesélő *Katonalány* (amelyet egy 16. századi horvát széphistóriából fordított a Semptei Névtelen), *A gunaras lány* vagy *A házassaló királyfi*. E két utóbbi típust már a 18. század utolsó harmadában, illetve a 19. század legelején feljegyezték a személyi használatra összeállított, magánirodalomként funkcionáló kéziratos énekeskönyvekben.¹²

Arany János, akinek változatos tematikájú balladái a magyar költészet csúcspontjai, az ábrázolás lélektani hitelességét tartotta a műfaj legfontosabb sajátosságának:

Természete a balladának (s annál inkább, minél népiesb), hogy nem a tényeket, hanem a tények hatását az érzelem-világra, nem a szomorú történetet, hanem annak tragikumát fejezi ki, mennél erősebben. Magokból a tényekből s járulékaikból, mint idő, hely, környület, csupán annyit vesz föl, a mennyi multhatatlanul szükséges, csupán annyit a testből, mennyi a lélek feltűntetésére okvetlen megkívántatik.¹³

A nyomtatásban vagy kéziratban fellelt, esetleg a szójhagyományból is felgyűjtött ponyvaballadák nem minden esetben feleltek meg a ballada klasszikus felfogásának, hiszen számos olyan epikus éneket kirekesztettek a műfajból, amelyben nincs személyek vagy társadalmi csoportok közötti konfliktus, szaggatott előadásmód, dramatikus párbeszéd, vagy amelyből hiányzik a lélektani ábrázolás, a balladai sűrítés, „homály”. Ilyenek voltak a szentek legendáit, Mária-énekeket tartalmazó, legendaballadának nevezett, énekelhető vagy felolvasható vallásos ponyvanyomtatványok. Írásom ezekkel nem foglalkozik, csak a világi témájú alkotásokról szól.¹⁴

Az olyan közismert balladák, mint a *Kőműves Kelemenné* (*A falba épített feleség*), *Az elégetett házasságtörő* vagy a *Mónár Anna* (*Az elcsalt feleség*) gyakorta nemesi rangú hőseik, áldozataik ellenére általános tanulságokkal szolgálnak, és csak metaforákkal utalnak a balladai történetes körülményeire, a hős tetteinek indokaira. Miközben megjelenítik és megerősítik az egykori közösségi normákat, morált, élet- és gondolkodásmódot, hallgatóságukból együttérzést és katarzist váltanak ki. A könyvtári kutatások azt igazolják, hogy a 19–20. század fordulóján a felépítésükben és témájukban is különböző új stílusú balladák – amelyek zöme közemberek tragikus végű szerelmi történeteiről, szerencsétlenségekről, bűntényekről szólt – fokozatosan háttérbe szorították a szójhagyományban élő régi stílusú balladákat, epikus énekeket. Az új stílus fő képviselői a betyárballadák, a ponyvaballadák és a históriás énekek.

A folklorisztikai szakirodalom által félnépi, históriás költészetnek is nevezett, népköltők által megverselt, majd a szójhagyományban csiszolódott, folklorizálódott históriás énekek és a regionális ismertségű helyi balladák többsége egyáltalán nem drámai felépítésű, nem „emelkedett stílusú”. Ezek kifejezetten érzelgős, hatásvadász, szójbarágósan didaktikus versezetek, amelyek legtöbbször regionális eseményekről, véres bűnyekről (egy-egy helyi gyilkosságról, tragikus balesetről, szerencsétlenségekről) tudósítottak: „Hallottátok, kis Cibakon mi történt? / Faragó Bélát az éccaka megölték.”¹⁵

Nevelői tilalmak ellenére magam is énekeltem az 1950-es években az *öngyilkos szerető-gyilkos* típuselnevezésű új stílusú balladát,¹⁶ amelyben Szabó Gyula csak azért öli meg kedvesét, majd önmagát, mert tiltják tőle a lányt, ne legyen hát senkié. „Szabolcs megye, nyíregyházi nagyerdő, / Vérrel van ott befröcskölve a mező” – kezdődik az ének, majd a gyilkosság naturalista részleteivel folytatódik: „Borotvával metszette ki a szívét, / Hogy ne vigye másvilágra szerelmét.”

Ezek a hírértékkel bíró, elborzasztó bűnügyeket kitergető, poétikailag gyatra versezettek messze nem felelnek meg a ballada klasszikussá vált meghatározásának. A ponyvaszerző részint közismert formulák beépítésével alkotta meg szövegét, részint épp ellenkezőleg, valóságos események aktualizálásával. A sebtiben összetákolt hírvers, história csak hitelességének és újdonságának bizonygatása által vált újra meg újra eladható árucikké.¹⁷ Az ismert dallam és a filléres nyomtatvány hozzásegített a szövegtanuláshoz, a szóbeli terjedés, „átdolgozás”, csiszolás pedig fokozatosan általánosította az eseményeket, megváltoztatta a helyszínt és a szereplők nevét, több esetben „megmagyarázta” a „hősök” vagy áldozatok normasértő viselkedését, elhagyta a valóságghú egyedi részleteket. A hosszú vásári epikus ének a folklorizálódás során gyakran lerövidült, úgynevezett balladás dallá változott a szóbeliségben, mert elmaradt a figyelemfelkeltő idő- és térbeli tájékoztatás az elejéről, az oktató-moralizáló strófák pedig a végéről. Ezt tapasztaljuk *A kiirtott kocsmároscsalád (Pápainé)* vagy az országosan elterjedt *A cséplőgéphe esett lány (Farkas Julcsa)* balladájánál. Természetesen szép számmal voltak olyan ponyvaversek, amelyek nem is kerültek be a paraszti hagyományba, nem folklorizálódtak.

Ez a 19. század második felétől egyre gyarapodó félnépi énekanyag három-négy, országosan ismert szöveget kivéve gyakorlatilag kimaradt Vargyas Lajos európai kitekintésű monográfiájának történeti és esztétikai szempontú válogatásából, esetleg az „új balladák” heterogén összetételű csoportjába került. Vargyas nyolc ponyvaballadát adott ki,¹⁸ de ennél nyilvánvalóan több van. Ha egy ballada első szövegváltozata nyomtatott forrásból került elő, majd többekévéb átalakul a szájhagyományban, az ponyvaballadának tekinthető. Ilyen például a *Megcsalt férj/Hűtlen feleség* típus,¹⁹ amely Friedrich Wilhelm Meyer ponyván kiadott balladájának (1790) csaknem szó szerint magyarított változata. A „tréfás”, satirikus balladát már Tóth István „kiskún filepszállási” kántor 1832–1843 között összeírt daloskönyvében és Rapos József szerelmi dalgyűjteményében (1837–1841) is megtaláljuk, majd Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteményében (1863) ki is adták.²⁰ Egy Szeged környéki változaton a tájnyelvi kifejezések ellenére is érezhető a szöveg idegen eredete:

*Ha belépök az udvarba
– Egy, kettő, három,
– Egy két ló a fáhon kötve,
Én csak csudálom.
Hallod, édös feleségöm!
Mi baj, anygyalom?
Mit keresnek itt a lovak?
Föl nem fokhatom.
Nézze mög az udvariját,
Hun lát lovakat?
Fijas tehén, a vásárba’
Vöttem azokat!
Fijas tehén fölnyergölve,
Ó vé, ó vé, ó vé!
Maj’ rá szöllek még!²¹*

A Vargyas által közzétett ponyvaballadák közül négy típus is idegen eredetű (a *Pávás lány*, a *Temp-lomkerülő*, a *Gróf és az apáca*, a *Vadász és lánya*), jól-rosszul lefordított, gyakran csak egy-két változattal képviselt szöveg, amelyeket valószínűleg cseh–morva, illetve német vásári énekek terjesztettek el a Habsburg Birodalomban. Népszerűségüket jelzi, hogy a két utóbbit ma-gam is tudtam és énekeltem gyerekkoromban. A *Pávás lány* szövegét először Jankovich Miklós műgyűjtő, a ponyvakiadványok művelődéstörténeti fontosságának első hazai szószólója je-gyezte fel *Magyar Világi Énekek* (1789–1793) című dalgyűjteményében.²²

Vargyas arányaiban is részrehajló balladacsoportosítása²³ nem alkalmazkodott a nemzet-közi balladakutató társaság által javasolt tematikus rendszerezéshez,²⁴ de önmagában sem volt következetes. Jól láthatóan keverednek benne a történeti, műfaji, stilisztikai, poétikai szempontok az eredet és elterjedés, valamint tematikus és funkcionális szempontokkal.

A hazai csoportosítási kísérletek kudarcát az Ortutay–Kríza-balladaantológia (1968) ösz-szeállítása után Kríza Ildikó tanulmánya (1969/1991) így összegezte:

nemcsak történeti, tematikus, szerkezeti aspektusból hiányosak az eddigi ballada-rendszerezési módszerek, hanem még az összetett műfajú vezéreln sem elegendő. A praktikus célú klasszifikáció sok tekintetben ellentmond a műfaji összetevők szerinti rendszerezésnek.²⁵

A ponyvaballadák főbb témacsoportjai: 1.) a betyárok, zsványok; 2.) bűncselekmények, gyil-kosságok és szerelmi tragédiák (pl. *A meggyilkolt fonólány*, *Öngyilkos elhagyott szerető*, *A kiirtott kocsmároscsalád*); 3.) balesetek és szerencsétlenségek (a *Cséplőgépbe esett lány*); 4.) vallásos, moralizáló és csodatörténetek (*legendaballada*); 5.) tréfás, gúnyos vagy tanító versek (pl. *A megcsalt férj*).

Tehát a ponyva- és betyárballadák Vargyas-féle elkülönítése az egyéb „új balladák”-tól meglehetősen szűk látókörű. Ráadásul az általa konstruált csoportokban legalább tíz-tizenöt bizonyíthatóan nyomtatott vagy kéziratos eredetű, nemegyszer ismert hírversíróhoz, népköltő-höz köthető szöveg(típus) van.

Vikár Béla óta tudják a folklórkutatók, hogy a szeretője által 1825-ben *meggyilkolt fonó-lány*, *Szűcs Marcsa* (*Maris/Boris*) balladáját egy Új Péter nevű mezőcsáti írástudó írta meg nyolc strófában.²⁶ Szűcs Maris tragikus története többé-kevésbé eltérő szöveggel már a re-formkorban országosan ismertté vált, bekerült Mindszenty Dániel 1832-ben összeállított kéziratos dalgyűjteményébe *Rege Szűcs Marisról* címmel, s még Erdélyi János is megversel-te 1856-ban egy helyi monda alapján. Vargyas Lajos azért foglalkozott részletesebben a Szűcs Marisról szóló énekkel, mert fontos adaléknak tekintette a balladává alakulás elméle-téhez. A folklorizálódott változatok ugyanis vidékenként különböző okokkal (a legény félté-kenysége, a leány terhessége stb.), lírai népdalokból vagy más gyilkosság-balladákban átvett formulákkal magyarázzák a tragédiát, aktualizálják a helyszínt, a gyilkos nevét, és „utólag alakítgatják az éneket a konfliktus felé”.²⁷ Ezért a szájhagyományban olykor összeolvastják és azonos dallamra éneklék a *Szégyenbe esett lány* balladájával. Mivel Vargyas nem tudott Er-délyi műballadájáról, ez a szövegváltozat nem került a látókörébe, bár egyes irodalomtörté-nészek szerint épp ez felelt meg leginkább a balladáról kialakított korabeli műfaji és poéti-kai követelményeknek.²⁸ A *meggyilkolt fonólány*ról szóló ballada a 20. század utolsó harma-dáig igen népszerű volt, több hosszabb-rövidebb változatát gyűjtötték fel, és többnyire a lá-nyoknak szóló intelmekkel zárul:

*Lányok, lányok, lányok, rólam tanuljatok,
Hogy irigy legénnyel ne barátkozzatok;
Mert ha barátkoztok, úgy leszen sorsotok,
Piros véretekkel kell meglakolnotok.*²⁹

Egy 2011-ben gyűjtött dusnoki változatban:

*Lányok, lányok, lányok rólam tanuljatok,
Este ja fonóba messze nē járjatok.
Mert ha messzi jártok tik is majd így jártok,
Csütörtökön délután harangoznak rátok.³⁰*

Vargyas történeti és esztétikai szempontú osztályozása nem sok teret hagyott az olyan műfaji átfedéseket tartalmazó epikus énekeknek, mint például a kivégzési búcsú, siratóballada, gyilkosság-ballada. Jó példa erre az 1810 körül ponyván megjelent, egészen népies hangvételű *Barna Péter és Sallai Pista balladája*,³¹ melynek egyes szakaszai, sorai, motívumai szemmel láthatóan a megelőző időszak bujdosóénekeiből, keserveseiből, rabénekeiből lettek ügyesen összeszerkesztve. A későbbi betyárdalok, rabénekek is ennek egy-egy részletét, motívumát, költői fordulatát variálták tovább még százötven év múltán is.

A BETYÁRBALLADÁK ÉS AZ ÚJ STÍLUSÚ BÜNTÉNYBALLADÁK

A magyar betyárköltészet változatos műfajainak nemzetközi, Kárpát-medencei és magyar anyaga, s azon belül korai, epiko-lírikus betyárballadáink ponyvai háttere már elég jól feltárt.³² Nagyszerű forrásfeltáró munkát végzett Békés István, aki összeszedte és kiadta a legkorábbi magyar bűnügyi ponyvákat.³³ Könyvében a kriminális esetek között nemcsak a lókötó, útonálló haramiákról, kisztíli rablókról és gyilkosokról szólt, hanem a legendás hírűvé vált „igaz”, „úri” betyárokról is.

*Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája*³⁴ nyitotta meg a betyárponyvák sorát. Az első országos hírű lovas betyár (eredeti nevén Szentmártonyi Ónody András, 1760–1806) borsodi születésű, tanult, több nyelven beszélő nemesember, több vármegye hatóságait megtévesztő, ellentmondásos személyiség volt. Körözési képe modelljévé vált a lovas betyárokat ábrázoló, faragott mézeskalács-mintáknak is. „Nótáját” valószínűleg az 1787-es gönci lókötését követő 1788-as kassai fogsága után költötték:

*Lám, megmondám, Angyal Bandi, ne menj az Alföldre
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, közibe,
Mert megtanulsz lovat lopni izibe, izibe,
Majd úgy kerülsz a vármegye kezébe, kezébe...*

Számos lírai dalszöveg kíséretében ez a szöveg került a ponyvára, ahol több kiadást is megért, majd jelentéktelen változtatásokkal a 19. századi kéziratos énekeskönyvekbe is bemásolták.

A műköltőre valló 28 soros versben számos egyedi, olykor romlott szövegű sor(pár) is szerepelt (többek között az, hogy Angyal Bandi furulyált a kassai börtönben), de ezeket a kéziratos és folklorizálódott változatok már nem tartalmazták.³⁵ A ballada idézett első sora bekerült Margalits Ede szólásgyűjteményébe is: „ne menj oda, ahol nem vagy ismerős”, „ne foglalkozz olyan dologgal, amihez nem értesz, ami nem a te dolgod” jelentéssel. Annak ellenére, hogy Angyal Bandiről nem írtak más dalt vagy balladát, személyéről és tetteiről számos betyármonda maradt fenn a szóbeliségben. Többször említik, hogy különböző törvénytörő kihágásai után azért kapott kegyelmet, mert szépségével, férfiasságával meghódította Mária Teréziát.³⁶ (Feltűnő, hogy a betyárfolklorban milyen hangsúlyos a betyár szép külseje, díszes ruházata, férfias vonzereje.) A közérdeklődést kihasználva Balog István a bécsi haramia-szindarabok mintájára, több folklórmotívumot, hiedelmet bedolgozva írta meg *Angyal Bandi* című népszínművét, amelyet 1812-ben mutattak be Pesten.³⁷ E darabot újabb, a betyár életét feldolgozó irodalmi

művek követték. Jókai Mór *A népdalok hőse* című romantikus elbeszélését (1857) egy borsodi költő „betyáreposza” (1856) nyomán írta meg Angyal Bandiról. A szájhagyományra Dienes István 1924-ben megjelent regényes életrajza hatott a leginkább, s így a következő ötven-hatvan évre Angyal Bandi a nyalka, „úri”, lovas betyár modelljévé vált.

A Barna Péterről (1785–1809) szóló 54 soros anonim vers legkorábbi betyárballadánk egyike.³⁸ 1810–1820 között négy ponyvakiadásban jelent meg, kettő *Sallai Pista és ama híres nevezetes Barna Péter' nótái* címmel, kettő pedig a váci nyomda *Barna Péter, Tsuda Ferkó és Sallai Pistának kedves nótái* című füzetében. A kontaminált szövegű ponyvavers sok fejtörést okozott a folkloristáknak,³⁹ mert a korabeli szájhagyomány erős hatását mutatja nemcsak a szöveg szintjén, hanem a betyár(ok) sorsán sajnálkozó, velük szimpatizáló hangvételében is. Barna Péter szintén lovas betyár volt, és más 19. századi betyárhoz, például a nagyszalontai Fábíán Pistához hasonlóan – akit 1851-ben kötöttek fel – ő is katonaszökevényből lett „haramia és útonálló tolvaj”. Először 1808-ban többrendbéli állatlopás miatt ítélték bitóra, ám megszökött a nagykállói tömlőcből. Elfogására három vármegyét és az egész Hajdú Kerületet mozgósították, mégis „civiliek” fogták el az ártánházi pusztán lévő csárdában 1809. április 28-án. Barna Péter átlótt karral, betört fejfel, a sok veréstől félholtan került a vármegye kezére. S mivel szökése óta is több rablás, emberölés, lólopás és egyéb garázdaság volt a rovasán, május 8-án a Hajdú vármegyei rögtönítélő bíróság kötél általi halálra ítélte. Vallomásában tíz alkalmi cimboráját nevezte meg, de Csuda Ferkó és Sallai Pista nevű (akikkel együtt említi a ponyvavers) nem volt közöttük. Volt viszont egy Sóti István nevű cimborája, akit elfogáskor az elkeseredett védekezés, dulakodás közben agyonvertek. Tehát a ballada egyik változatának véres kezdőképe éppen ráillik: „Sallai Pistának gyócs inge, gatyája, / Vérrel virágozik a testi ruhája.”

„A történet terjedésében, balladává formálódásában minden valószínűség szerint a vásári istóriások közreműködése is feltételezhető” – állította Béres András, aki Barna Péter periratait feltárta és közreadta.⁴⁰ A betyár vallomásából az derült ki, hogy a balladában megnevezett Románné az ártánházi kocsmárosné volt, aki pisztolyt és ruhadarabokat vásárolt számára a debreceni vásárban. Tehát segítette az üldözött betyárt, de nem voltak lányai, akiket Barna Péter „ruházott” volna. A ponyvaballada számos motívuma (pl. a szeretői miatti rablás, a betyársors miatti kesergés, az önsiratás és az átok) közhelysora, formulája megtalálható a néhány évtizeddel korábbi és a korabeli közköltészetben, továbbá beépült a 19–20. századi népköltészetbe, elsősorban a betyárköltészetbe. Például:

*Kár volna még nékem a fán megszáradni,
Lobogós gyócsatyám szélnek bocsátani,*

*Szép sarkantyús csizmám szélnek összeverni,
Fekete két szemem hollónak kivájni.*

Ez a közhelystrófa már a *Világi szép ének egy szegény kondásról* című 18. századi kivégzési búcsúénekekben,⁴¹ majd más betyárdalokban és -balladákban is felbukkant. A szabadulást szimbolizáló „Felszállott a páva” motívumot általában a lírai (börtön)dalok, rabénekek és katonadalok említik, mi több, a szabadság és a szabadulás jelképeként Ady költészetében is helyet kapott. A „Füdd el, jó szél, füdd el hosszú útnak porát” közhelysört a bujdosóénekekben és a keservekben is megtaláljuk. A következő sorpár – „Nálunk a halottnak hármat harangoznak, / De Barna Péternek egyet sem kondítanak” – pedig előfordul *A falba épített feleség* (Kőműves Kelemenné) balladájában. A ponyvavers korabeli ismertségét, hatását mutatja, hogy egy kiskunsági (halasi) tolvaj, Benke Kotsis Pál 1818-ra datált „nótájának” ritmikája, rímelése és több formulája is feltűnően hasonlít Barna Péter balladához.⁴²

*Szegény Barna Péter be sok lovat lopott,
Románé két lyánya abból ruházkodott.
[...]
A pusztai csárda most borult bé gyászba,
Szegény Barna Péter most esett rabságra.*

*Kotsis Pál, Sebestény de sok bankót lopott,
Kamhel József háza abból gazdagodott.

A Kamhel háza is most borult bé gyászba,
Temérdek sokaság áll az udvarába’*

A kora újkori közköltészet latorbúcsúinak egyik legutolsó – önmagában is megálló – példája a *Zöld Marci és szeretője nótái és egymástól való bútszások*⁴³ című 1817-es (majd 1847-ben újryanomott) ponyvakiadványból származik. A hosszú ponyvavers szerzője Pogány Péter kutatásai szerint⁴⁴ egy debreceni evangélikus diák, később teológus professzor, Erdélyi József (1795–1863) volt, aki minden bizonnyal ismerte a kivégzési búcsú énektípusát, s ezenkívül is

több, különböző korú népi és félnépi szövegrészletet és utalást illesztett be saját költeményébe. A monológokból és párbeszédéből álló ponyva a betyár és szeretője párbeszédével indul „Hideg szél fú észak felől...” kezdettel. Ennek a szerelmi dalként önállósult részletnek eleddig négy kézirat változatát találtam meg az 1840-ig összeírt daloskönyvekben. Ám a korábbi, közköltészeti mintákra visszavezethető versnek csak bizonyos részletei folklorizálódtak.

Így például az a párbeszéd, amely Zöld Marci és cimborái, Becskereki, Palatinszki és a vármegye urai között zajlott, néhány strófa erejéig az 1836-ban elfogott és kivégzett dunántúli betyár, Milfait Ferkó búcsújaként bukkant fel egy levéltári kézirat-lapon. Milfait „magacsinálta” (!) kivégzési búcsúéneke eredetileg Zöld Marci és társai búcsúzásából lett jól-rosszul átalakítva,⁴⁵ valószínűleg röplapon árulták a betyár kivégzése előtt készített portréjával együtt. Csak röviden idézem, dőlt betűvel jelezve az eredeti vershez képest történt a változtatásokat, a „személyre szabást”.

MILFAIT BÚCSÚÉNEKE

1. *Kegyetlenségemnek meg van adva bére,
Ellenem sok ember bosszúállást kére,
Kiknek nem nézhettem summás kincseikre,
Elrablám vagyonát törvény ellenére.*

2. *Útonálló voltam, az Ég nem nézhetta,
Hogy kezem tovább már a prédát tehesse.
Meg is vallom: sok volt kezemnek nagy tette,
Isten igaz jussal fizet már érte.*

...

...

5. *Múljon el hát életünknek minden világi hívsége,
Tudom, nem lesz többé semmire szüksége!
Látom, már nincs hozzám senkinek hívsége,
Húzzatok föl, rabok, hollók élelmére!*

Nyilvánvaló, hogy a 19. század első felében még megvolt a társadalmi igény a kivégzési búcsúénekekre, ha valaki Milfait nevében is kompilált egyet. A búcsúének-mondás szokásának meglétét bizonyítja továbbá egy borsodi haramia, *Kadar históriája* is, amelyet egy sajtóvamosi parasztember kéziratos versgyűjteménye őrzött meg; vagy az az ugyancsak ponyván kiadott kivégzési búcsú, amelyet állítólag két Debrecenben kivégzett rabló katona egyike, bizonyos Kapros János, szoboszlai születésű legény „mondott el”.⁴⁶

A Zöld Marciról szóló ponyvavers alig két évtized leforgása alatt bekerült a közköltészetbe, s ott a szituációnak megfelelően átalakult. Zöld Marci alakja megjelent az irodalomban, a színpadon és a népművészetben is.⁴⁷ Wándza Mihály 1817-ben népszínművet írt róla, Vörösmarty 1831-ben verset Becskerekiről. Ők ihlették Gaál József *Haramiacsók* című elbeszélését (1835) és Petőfi betyárverseinek egy részét (*Pusztai találkozás, Zöld Marci*). Egy debreceni diákköltő, Bogyai József *Bacchus házassága a nimfával* címmel 1825-ben nagyszerű életképekkel és remek folklóradatokkal teli eposzparódiát írt, amelyben Zeus felesége, Júnó mosogatás (!) közben egy Zöld Marciról szóló dalt dúdolgatott.⁴⁸

A felakasztásukat váró útonállók, tolvajok búcsúszavai – amelyekkel önmagukat és néha a sorsot vagy a forgandó szerencsét okolják bűnös életükért – előbb a betyár témájú (ponyva)balladák kedvelt záradékaként jelentek meg néhány szakaszos vagy soros terjedelemben, majd a betyárdalok szövegébe illeszkedtek be, amint például ebben a balladás dalban láthatjuk:

7. – *Mi haszna mán a világnak,
Ha belüle maj' kizárnak?!
R'ánk van mondva szentenczija
Hogy vagyunk halálnak fija!*

8. *Kovács Pista könyves szömmel
A Sándornak sírva felel:
– Éccző löttünk a világra,
Mökhalunk ma gyalázatra!*

9. *Mökhalunk ma gyalázatra,
Rosz' embörök prédájára.
Három óra ide hátra,
Készüljünk, pajtás, halálra!⁴⁹*

A nyilvánvalóan históriaköltőtől származó balladát Vargyas is közölte Bartók 1906-os dobozi gyűjtéséből:

*Kecskeméti gavallérok,
Öten vótak nagy huncutok,
Varga Sándor, Kocsis Antal,
Kovács Pista, Lócsös Mihály,
Ötödik vót a Csutora.⁵⁰*

Igaz, ebben a betyáros közhelystrófákkal, motívumokkal (rablás és vacsorarendelés a csárdában) telített szövegben nem szerepel a végbúcsú, viszont csak ennek a változatnak ismerjük a dallamát.

A betyártematika 19. századi divatját jelzik az általam „megbetyárosított” balladának nevezett alkotások. Ilyen például egy kevésbé ismert reformkori gyilkosságtörténet tudatos átalakítása. A feleséggyilkosság miatt 1825-ben lefejezett (!) húszéves Gyura András ceglédi tanyásgazda esete nagy port kavart fel a sajtóban. A gyilkosságot és kivégzést valaki megverselte, majd a valóságtól eltérő adatokkal folklorizálódott hírverset *Gyuri Bandiról* Erdélyi népköltési gyűjteménye is közölte. Csengery Gusztáv műballadája nyomán⁵¹ regény⁵² és színpadi mű is készült a „megbetyárosított” témából.⁵³ Gyuri Bandi nevéhez a szájhagyomány egyre több betyárköltészeti motívumot (pl.: kitalált szeretője biztatására követte el a gyilkosságot), rabének és börtöndal formulát kapcsolt. A folklorizálódás utolsó fázisában a Gyuri Bandiról szóló balladás dal a dunántúli Patkó fivérekéről, az utolsó bakonyi betyárról, Savanyú Jóskáról (†1907), valamint a meggyilkolt kocsmárosnéról, Pápainéról szóló balladák egy-egy motívumával is gazdagodott.⁵⁴

Gyuri Bandihoz hasonló, kitalált betyárhős volt Villám Bandi és Patkó Bandi. A legkorábbi ponyvát Gőz Lőrinc írta és adta ki Aradon 1863-ban: *Híres betyár-Főnök Patkó Rabló Kalandjai*⁵⁵ címmel, ám a versbe szedett négy történet egyike sem felelt meg a dunántúli Patkó testvérekhez, Istvánhoz és Jánoshoz köthető valóságnak. A *Patkó Bandi híres rablóvezér élete és halála* című ponyva a *János vitéből* lopott és plagizált részletekkel Pesten jelent meg a Bucsánszky kiadónál 1864-ben. Szerzője Angyal Bandihoz hasonlóan lovas betyárrá léptette elő Patkó Bandit, és egy ismert strófákból összeállított korabeli betyárdalt, valamint egy „csali” verset, az ún. *Patkó nótát* (*Ki látott már egy lovon 7 patkót?*) is közölte. A Patkóról szóló ponyvák kifejezetten azokat a romantikus, a betyárt idealizáló toposzokat és motívumokat használták fel, amelyeket az egy emberöltővel korábban élt, dunántúli Sobri Jóskáról (†1837) költöttek. Egyébként a maga korában Sobrinak volt a legjelentősebb sajtója, élettörténetét németül és franciául is kiadták, színpadon is megjelenítették, sok népdal szólt róla, ám balladás éneke nem volt. A róla megjelent ponyvakiadványok, regényes életrajzok kiszínezték Sobri személyiségét, kalandjait, és valótlan tetteket kapcsoltak nevéhez. Ezeket a hamis, romantizáló műveket „sobriádáknak” nevezi az irodalomtudomány.⁵⁶

Jó példa a folklorizálódásra *Bogár Imre nótája*. A szép kiskunsági betyárt húszéves korában Pesten akasztották fel. Az 1862-ben kiadott, Tatár Péter által írt ponyván a prózai életrajzi beszámoló után *Bogár Imre búcsúja* címmel egy 25 strófás, egyes szám első személyű moralizáló, didaktikus kivégzési búcsúvers szerepelt.

*Mily sokan kísérnek ki kora síromhoz,
Mily sokan tódulnak ki a bitófámhoz,
Hogy lássák mint lakol a rút gonosztevő,
A törvény szigora hogy mily(en) rettentő!⁵⁷*

Az 1881-es, Bucsánszky által utánnymott ponyvafüzetből – *ifj. Bogár Szabó Imre elhíresedett rablónak életleírása és halála* – egy hónap leforgása alatt harmincötezer példány kelt el, ez ala-

pozta meg a betyár országos hírét. Ebben a füzetkében már megjelent a róla szóló népballada-szöveg *Bogár Imre nótája* címmel, „Zavaros a Tisza, nem akar higgadni, / Az a híres Bogár Imre által akar menni” kezdő strófával. A balladának már egészen más a hangütése, mint az idézett ponyvaversé. Békés István szerint a csiszolt formájú népballada nem a betyár kivégzése alkalmával, hanem később keletkezett: „talán az 1881-es kiadást megelőző korábbi utánnomások valamelyikénél csatolták a füzet eredeti szövegéhez... A Moldvától Zaláig, Torontáltól Zemplénig elterjedt ballada új vonzerőt adott a régi portékának.” Bartalus István 1870–1871-ben jegyezte fel, Török Károly hódmezővásárhelyi dalai között pedig 1872-ben jelent meg.⁵⁸ Szerzője valószínűleg egy korabeli vásári ponyvaárus, históriás lehetett, aki meglehetősen jól ismerhette a korabeli népköltészetet, s egy bevált formula vagy rímtoposz kedvéért változtatta délre a betyár délutáni kivégzésének időpontját.

*Harangoznak délre,
Fél tizenkettőre;
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztő helyére.*

*Kiapadt a Tisza,
Csak a sara maradt
Meggalt szegény Bogár Imre
Csak a híre maradt.*

Bogár Imre balladája országszerte alig variálódó szöveggel és azonos dallammal terjedt el. A balladai történet egésze, az, hogy a betyárdicsőség rövid ideig tart, s biztos bukással végződik, igaz. Az a részlet azonban, hogy Bogár Imre a szeretője (Duli Maris/Marcsa) miatt vetemedett lólopásra, mert a családalapításhoz kellett neki a pénz, már költői kitalálás.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az első betyároknak, Angyal Bandinak, Zöld Marcinak, Sobri Jóskának mind a populáris kultúrában, mind a szépirodalomban gazdag utóélete volt. A betyárok élettörténetének, tetteik mondanakörének, kedvelt „nótájának” népszerűsítéséhez nemcsak a kivégzésükkor röplapokon terjesztett, társadalmi normákat erősítő, moralizáló versek járultak hozzá, hanem a kortárs írók, költők, valamint a népszínművek szerzői is. Ám nem mindegyik betyárról született ballada. Még Rózsa Sándorról, a „betyárkirályról” sem, ami talán azzal magyarázható, hogy pályafutása nem volt olyan üstökösszerű, mint a fiatalon kivégzett, állítólag „angyali szépségű” kiskunsági Bogár Imréé. A Rózsa Sándorról szóló dalok száma is aránytalanul kicsi a hírnevéhez viszonyítva, bár a betyárvilág elmúltával sok dalba és balladába az ő nevét illesztették bele a kevésbé ismert, feledésbe merült kisstílusú helyi betyárok, fenegyerekek neve helyett. Ilyen például a „Mátészalka gyászban van, / Gacsaj Pesta halva van” kezdetű siratóballada, ami így módosult: „Bakonyerdő gyászban van, / Rózsa Sándor halva van...” (Az már csak „hab a tortán”, hogy Rózsa Sándor alföldi betyár volt, sohasem járt a Bakonyban.)

A kordivatnak megfelelően ugyancsak utólag lett „megbetyárosítva” az országszerte igen népszerű, régi stílusúnak tartott Fehér László (*A halálraitélt húga*) ballada, amit Vargyas 14. századi francia eredetűnek tartott, bár elismerte, hogy „élete, elterjedése és divatja együtt járt a betyár- és pásztordalokkal; dallamaik is többnyire azonosak”.⁵⁹ Bóta László irodalomtörténész szerint a történet eredetileg Hunyadi László tragikus kivégzéséről szólt, s a népballada az udvari énekesek hagyományából merített. Még a 20. század első felében is számtalan újraköltésével találkozunk, amelyekben megváltoztatták ugyan a kivégzés módját fővételről akasztásra vagy agyonlövésre, ám szereplőinek erkölcsi felfogásából, érzelmdús, indulatoktól fűtött hangjából még érezhető a 15. század szellemisége. Csörsz Rumen István hívta fel a folkloristák figyelmét a balladatípus korai ponyvakiadására (1838), illetve az Erdélyi János-féle szö-

vegkiadásra (1846) is. Talán épp az 1810-es évekbeli *Angyal Bandi*-ponyva „Rajta üte Gönc városa megfogni, megfogni” sorából került át a lólopás ötlete és a helynév az egyébként más metrumú Fehér László-balladába.⁶⁰

Vargyas Lajos a ponyvaballadák közé sorolta *Pápainé / A kiirtott kocsmároscsalád*⁶¹ típusnévvel az egyik közismert 19. századi bűntényballadát. A tiszahajlati csárdában 1859-ben történt többszörös gyilkosság versbe szedett históriáját csak első megjelenései alapján nevezhetjük így, valójában ez is „megbetyárosított” bűntényballada, mint a Gyuri Bandiról szóló. A hétszeres gyilkosságot ugyanis Pápai Mihály kocsmáros komája, gyerekei keresztapja követte el bosszúból. A históriás ének stílusban megfogalmazott 9-10 strófás változatokban még a valóságnak megfelelő realista részletek találhatók: a brutális gyilkosság időpontja, helye, az áldozatok nevei, s mindez kívülállóként (egyes szám harmadik személyben) elbeszélve. A valóságnak megfelelő mozzanatok azonban a későbbi, szájhagyományozódó változatokból már kimaradtak, a véres tettet már betyároknak tulajdonították:

*Jaj, de széles, jaj, de hosszú az az út,
Amelyiken kilenc betyár elindult!*

*Kilenc betyár kilenc felé lovagolt,
Pápainé kocsmájába betartott*

(Majláthfalva, Temes m.; Ercsi, Fejér m., 1958)

Maga Vargyas állapította meg, hogy a balladaszöveg „fokozatosan folklorizálódott”:

A népi csiszolómunka tehát megindult rajta, hogy általánosabbá, „elvontabbá” tegye. Végül mégsem lett belőle igazi ballada, minthogy egy véres eseményen kívül semmi lélektani konfliktust nem tartalmaz.⁶²

Tanulmányom a szűknek érzett ponyvaballada kifejezés problémájából kiindulva a szóbeli hagyomány és a nyomtatásban megjelenő költészet összekapcsolódásának, egymásra hatásának lehetőségeit villantotta fel a legkorábbi betyárballadák szövegtörténete kapcsán. Az I. világháborúig virágzó magyar betyárfolklor igen heterogén összetételű hagyomány, amelyet a 18–19. századi nyugat-európai eredetű romantikus irodalom, a rablósínjátékok, népszínművek, ponyvakiadványok és a kora újkori közköltészet írásos emlékei, például a kivégzési búcsúversek, a bujdosódalok, a rabénekek, valamint a szóbeliségben megőrzött klasszikus népballadák tápláltak. A betyárfolklor – szemben a kora újkori lator- és tolvajénekekkel – mindig kívülről szemléli, láttatja és „kommentálja” a törvényen kívüli életet és erkölcsöt. A szövegek életrajza szorosan összekapcsolódik a műfaj fejlődéstörténetével. A szövegek történeti analíziséből kiderül, hogy a betyárdalok és -balladák nem az igen rövid életű, többnyire analfabéta betyárok „magacsinálta” produktumai, hanem egy európai költészeti hagyomány időben változó, sokszorosan rétegzett sajátos magyar változatai.

A 19. századi nemzeti romantika jegyében fogant szépirodalmi, színpadi és kolportázs művek nagyon is tudatosan választották hőseikül a törvényen kívüli „igaz betyárokat”, akik aktuálpolitikai ideológiákat, nemegyszer a nemzeti, népi hős eszményét személyesítették meg, és kétségtelenül igen nagy hatással voltak az egész kárpáti régió folklorjára, ezáltal óhatatlanul befolyásolták, alakították a nemzeti, történeti identitástudatot – még a legutóbbi évtizedekben is.⁶³

JEGYZETEK

- ¹ KÜLLŐS Imola, *Balladaszűzsék és -típusok legrégebb kéziratos feljegyzései = Az Idő rostájában III. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, szerk. ANDRÁSFALVY Bertalan, DOMOKOS Mária, NAGY Ilona, L'Harmattan, Budapest, 2004, 265–294.
- ² VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa I–II.*, Budapest, 1976; *Uő, Népballada = Magyar Néprajz V. Népköltészet*, Budapest, 1988, 278–371.
- ³ Ld. KRÍZA Ildikó recenziója Hannelore CASTEIN, *Die anglo-irische Strassenballade*, Wilhelm Fink Vlg. München, 1971. könyvéről, *Ethnographia*, 1973, 163. David ATKINSON, „Régi balladák” Angliában 1730 és 1780 között, ford. VADERNA Gábor = *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 10, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, reciti, Budapest, 2022, 17–40.; Paula MACDOWELL, „A nyomtatás mestersége végzetes volt”. A szóbeli hagyomány eszméje a balladadiskurzusban, ford. VADERNA Gábor = *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 11, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, reciti, Budapest, 2023, 17–44.; Éva GUILLOREL, *A bűn emlékezete. Színhagyomány útján terjedő balladák, igazságszolgáltatás és társadalom Bretagne-ban az Ancient Régime idején*, ford. SZÁSZ Géza = *uo.*, 2023, 45–62.
- ⁴ A folklorisztika és irodalomtörténet szemléletváltását gazdag bibliográfiával mutatja be MIKOS Éva, CSÖRSZ RUMEN István, *Közéletek magyarországi ponyvairodalom történetéhez (18–19. század)*, *Ethnographia*, 2023/134, 664–689.
- ⁵ Két antológia mutatja be a ponyvák műfaji és tematikus gazdagságát. A balladákat és elbeszélő énekeket tartalmazó III. kötet még kiadásra vár. *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820, I, Lírai dalok és versek*, s. a. r. CSÖRSZ RUMEN István, reciti, Budapest, 2018; *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820, II, Oktató és szórakoztató költészet*, s. a. r. CSÖRSZ RUMEN István, reciti, Budapest, 2020.
- ⁶ Az idézett árversek kiadása (több hasonló szöveggel együtt): *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820, II, 2020/113–123.*
- ⁷ Ld. POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Helikon, Budapest, 1978.
- ⁸ *Grimm-mesék magyar ponyvák (1850–1900)*, szerk. DOMOKOS Mariann, ReTextum 13., reciti – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2022.
- ⁹ DOMOKOS Mariann, *Propagandaponyvák a dualizmus kori Magyarországon. A Históriaiák, Nóták a művelődés és a politika szolgálatában*, Korall, 2023, 73–93. <https://doi.org/10.52656/KORALL.2023.03>.
- ¹⁰ GREGUSS Agost, *A balladáról*, Pest, 1865, 169.
- ¹¹ CSÖRSZ RUMEN István, *Népballadánk egyik forrásvidéke: a közköltészet I.*, Néprajzi Látóhatár, 2003/3–4, 31–50.; BÓTA László, *Írások a régi magyar irodalom és a történeti elvű népballada-kutatás köréből*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2018.
- ¹² Ld. KÜLLŐS, *i. m.*, 271–272.; 278–279.
- ¹³ ARANY János, *Költemények Szász Károlytól [1861] = AJÖM XI. Próza Művek 2*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Budapest, 1968, 203.
- ¹⁴ KRÍZA Ildikó, *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Budapest, 1982; *Uő, A legendaballada műfaji problémái. Népi Kultúra – Népi Társadalom XIII*, 1983, 255–266.; *Uő, Legendaballada = Magyar Néprajz V. Népköltészet*, Budapest, 1988, 372–380.; *Uő, A legendaballada műfaji megközelítésének lehetőségei = Uő, A magyar népballada. Fejezetek a balladakutatásból*, Debrecen, 1991, 74–112.
- ¹⁵ GULYÁS Éva, dr. SZABÓ László, *Túl a Tiszán, a szendrei határon. Népballadák és históriás énekek Szolnok megyéből*, Szolnok, 1975, 80.
- ¹⁶ Változatát ld. VARGYAS, *A magyar népballada... i. m. II.*, 623–625.
- ¹⁷ TAKÁCS Lajos, *Históriások, históriák*, Budapest, 1958; BÉKÉS István, *A magyar ponyva Pitaval*, Budapest, 1966; NAGY Janka Teodóra, *Bűnügyi históriák a ponyván = Vásárok világa II*, szerk. Szabó Géza, Szekszárd, 2007, 79–108.
- ¹⁸ *Pávás lány**; *Három eprésző lány**; *Templomkerülő**; *A kiirtott kocsmáros család**; *A gróf és az apáca**; *A öngyilkos szeretőgyilkos**; *99. Öngyilkos elhagyott szerető**; *100. Vadász és lánya**. Vö. VARGYAS, *A magyar népballada... i. m. II.*, 93–100. sorszámon. *-gal jelöltem az idegen eredetű szövegeket.
- ¹⁹ VARGYAS, *A magyar népballada... i. m. II.*, 779–785. „A német szöveget és dallamot ld. *uo.*”, 781–782.
- ²⁰ A szövegváltozatokról ld. KÜLLŐS, *i. m.*, 282–284.
- ²¹ KÁLMÁNY Lajos, *Szeged népe*, III, Szeged, 1891, 201. <https://mek.oszk.hu/08600/08688>
- ²² A szövegváltozatokról ld. KÜLLŐS, *i. m.*, 273–275.
- ²³ Régi, középkori balladák (83 db); balladaszerű régi énekek (9 db), 18–19. (20.) századi ponyvaballadák (8 db), betyárballadák (20 db); új balladák (14 db).
- ²⁴ I. Mágikus-mitikus énekek; II. Legendaballadák; III. Szerelmi balladák; IV. Családi balladák; V. Társadalmi konfliktusok; VI. Történeti balladák; VII. Hősi énekek, betyárballadák; VIII. Sirató- és balesetballadák; IX. Büntényballadák; X. Tréfás és csúfolódó énekek. KATONA Imre, *A európai népballadák típuskatalógusának kérdéseiről rendezett freiburgi értekezéslet*, *Ethnographia*, 1967, 613–616.
- ²⁵ KRÍZA Ildikó, *Ballada klasszifikáció – ballada műfaj = Uő, A magyar népballada. Fejezetek a balladakutatásból*, Debrecen, 1991, 44–53. Az idézet helye: *uo.*, 53.
- ²⁶ VIKÁR Béla, *A „Szűcs Marcsa” balladáról*, *Ethnographia*, 1905, 273–290., 338.; VARGYAS, *A magyar népballada... i. m. I.*, 125–129.; *i. m. II.*, 761–763.
- ²⁷ *I. m. I.*, 129.
- ²⁸ TARJÁNYI Eszter, *Kritikát író költő, avagy verset író kritikus. A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólánny története*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014/4, 526–539.
- ²⁹ ERDÉLYI 1846, I., 379.
- ³⁰ „Este van, este van, nyolcat üt az óra” = ROMSICS Imre, „Nem messze van ide Kalocsa”. *A kalocsai szállások dalai a 20. században*, Kalocsa, 2020, 1102.
- ³¹ Ld. BÉKÉS, *i. m.*, 67–72.

- ³² KÜLLŐS Imola, *Betyárok könyve*, Budapest, 1988, 85–93.
- ³³ BÉKÉS, *i. m.*
- ³⁴ A szövegcsaládról ld. VARGYAS, *i. m. II.*, 655–660. A ponyvaverset kiadta: BÉKÉS, *i. m.*, 40.
- ³⁵ Vö. POGÁNY, *i. m.*, 93–95.
- ³⁶ Ez már csak időbeli okokból sem lehetséges, ugyanis Mária Terézia 1780-ig uralkodott, ekkoriban Angyal Bandi még a huszadik évét sem töltötte be, és nem „betyárkodott”. Meglehet, hogy másokról (pl. Hadik Andrásról) szóló mondák kontaminálódtak az ő történetébe.
- ³⁷ PÓR Anna, *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, Akadémiai, Budapest, 1974.
- ³⁸ Változatait ld. VARGYAS, *i. m. II.*, 661–665.
- ³⁹ Legrészletesebb összefoglalása és a teljes ponyvavers kiadása: BÉKÉS, *i. m.*, 66–74.
- ⁴⁰ BÉRES András, *Barna Péter betyár balladájához*, Ethnographia, 1979, 85–89.
- ⁴¹ „Bujdosik a disznó kilenc malacával” kezdettel feljegyezték az *Alsókubini kéziratban* 1782 körül. *Régi Magyar Költők Tára XVIII/14, Közköltészet 3/A*, Budapest, 2013, 315.; jegyzetei: 614–617.
- ⁴² KÜLLŐS Imola, „Híres Benke Kotsis Pál nótája” 1818-ból. *Közköltési hírverstől a betyárballadáig = Doromb. Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Budapest, 2013, 87–110.
- ⁴³ A betyár személyéről, közköltészeti, folklór és irodalmi utóéletéről összefoglalóan ld. BÉKÉS, *i. m.*, 42–66.; POGÁNY, *i. m.*, 97–105.
- ⁴⁴ POGÁNY, *i. m.*, 98–100.
- ⁴⁵ Veszprém Megyei Levéltár XV. 4/d. nr. 19. A vers 19. századi kéziratos másolatán ez áll cím gyanánt: „*Milfajt Ferenc verse, amelyet kivégzése előtt félórával írt, amely időt Kopácsy József bíró kegyelemből adott neki.*” Teljes szövegét közölte: KÜLLŐS Imola, *Kivégzés előtti búcsúénekek*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1992, 629–630.
- ⁴⁶ A teljes szöveget kiadta: BÉKÉS, *i. m.*, 21.
- ⁴⁷ 1833-ból való Oroszi György mángorlóra karcolt képe, amely a betyárok kocsmái mulatozását ábrázolja, és 1889-ben készült az a mángorlófa, amely Zöld Marci, Becskereki és Palatinszki találkozását a hadnagyokkal ábrázolja a fegyverneki pusztán. (Vö. BÉKÉS, *i. m.*, 62., 63.)
- ⁴⁸ BOGYA József, *Bacchus házassága a nimfával = BÁN Imre, JULOW Viktor, Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, Akadémiai, Budapest, 1964, 172.
- ⁴⁹ Vö. KÁLMÁNY, *i. m.*, 22–23.
- ⁵⁰ VARGYAS, *i. m. II.*, 746–747.
- ⁵¹ CSENGERY Gusztáv, *Vasárnapi Újság*, 1863/47.
- ⁵² ABONYI Lajos, *A betyár kendője* (1872).
- ⁵³ ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák I*, 1846, 382. DÖMÖTÖR Sándor, *A betyár kendője I–II. Népünk és Nyelvünk*, Szeged, IV. 31–34.; 73–76.
- ⁵⁴ KÜLLŐS Imola, *A latorköltészet és betyárfolklor összefüggéseiről*, Ethnographia, 2004, 405–433.
- ⁵⁵ BÉKÉS, *i. m.*, 171.
- ⁵⁶ HOLICS-SZÉKELY László, *Georg Schobri der Räuber Hauptman in Ungarn*; ugyanez magyarul: *Sobri György (!) magyar rablóvezér – Jellemkép a legújabb időkben*, Lipcse, 1837. Ebből készült a legkorábbi magyar témájú francia betyárregény is 1839-ben, majd egy zenés-táncos színmű, amelyet Párizsban és Berlinben is bemutattak. (Vö. KÜLLŐS, *Betyárok... i. m.*, 109.) További ponyvák: *Sobri Jóska a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai*, Budapest, é. n.; *Sobri Jóska a híres úri betyár kalandjai vagy a magyar Rinaldo Rinaldini*, Budapest, é. n.; *Sobri Jóska haramiák kapitánya, mint szatócs, könyvnyomtató, kalapos és gyógyszeráros, úgyszinte mostani sorsa Amerikában. Írta ő maga*, Pest, 1843; E. M. OETTINGER, „*Schobri, Ungarns grösster Bandit*”, Lipcse, 1863; *Sobri Jóska hírhedt viselt dolgai az 1836. és 1837. években*, leírta Kaszás Máté, Budapest, 1875.
- ⁵⁷ A teljes ponyvaverset ld. BÉKÉS, *i. m.*, 214–217.; a Bogár Imre-ballada szöveg- és dallamváltozatait ld. VARGYAS, *i. m. II.*, 635–641.
- ⁵⁸ BÉKÉS, *i. m.*, 211–213.
- ⁵⁹ VARGYAS, *i. m. II.*, 284–301.
- ⁶⁰ CSÖRSZ RUMEN István recenziója RUDASNÉ BAJCSAY Márta *Folyosóról folyosóra... A variánsok útvesztői között* (L'Harmattan, Budapest, 2016) könyvéről, Ethnographia, 2016/4, 674.
- ⁶¹ VARGYAS, *i. m. II.*, 606–619.
- ⁶² *Uo.*, 613.
- ⁶³ KÜLLŐS Imola, *Betyárfolklor és nemzeti önkép – Magyarországon és Európában = Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*, szerk. MOHAY Tamás, Debrecen, 1992, 271–284.

CHIKÁNY JUDIT

Kutatás ponyvák után

Milyen kihívásokkal kell napjainkban szembenéznie annak a kutatónak, aki magyar nyelvű ponyvakiadványok vizsgálatával szeretne foglalkozni? Hol kutathat, és milyen kutatási segédletek állnak rendelkezésére? Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – ezeket a kérdéseket járja körül a tanulmány.

A ponyvairodalom¹ magyar nyelvterületen nem vált (ez idáig) módszeres tudományos kutatás tárgyává, kizárólag ponyvanyomatványok vizsgálatával foglalkozó kutatók sincsenek, valamint ezen nyomtatványok katalogizálása, nyilvántartása, hozzáférhetősége sem problémamentes. Jórészt különböző tudományterületek (többek között társadalom-, irodalom-, kultúr-, művelődés-, olvasás-, könyv-, sajtó-, grafika-, média- és zenetörténet, irodalom- és művelődésszociológia, néprajztudomány) szakemberei használják forrásként, azonban az eltérő megközelítésmódoknak köszönhetően a ponyván regisztrált szöveg- vagy képanyag feldolgozásának módja meglehetősen sokféle lehet. A magyar ponyvakutatás történetében tematikai és funkcionális szempontból hangsúlyosan elkülönül a vallási és a világi ponyvák vizsgálata és módszertana, bár esetenként előfordulnak átfedések. Magán- és közgyűjteményekben világi és vallási ponyvák egyaránt kutathatók,² azonban a vallási nyomtatványok a népi vallássosság kutatóinak terepmunkái során, használati kontextusukban is elemzés alá vonhatók.³ Napjainkban elsősorban a 2000-es évektől egyre erősödő közköltészeti,⁴ valamint történeti szövegfolklorisztikai kutatásoknak köszönhetően vált intenzívebbé a ponyvák forrásként való tanulmányozása.⁵

A *ponyva* vagy *ponyvairodalom* kifejezés alatt olyan nyomtatványokat értek, amelyek műfaji és tematikai szempontból változatos tartalommal, széles társadalmi közönség számára készültek, kivitelezésük igénytelenebb, kisméretűek (ívnagyság szerint általában nyolcad- és tizenhatodrészt közöttiek), kis oldalszámúak (általában 4-8-16-32, ritkábban ennél több oldalasak), többnyire vásárokon, majd házalás útján is terjesztették őket, olcsó áron hozzáférhetőek voltak, szerzőjük többnyire anonim volt vagy álnevet használt. A 16. századtól napjainkig ezeket a nyomtatványokat térben és időben sokszínűség és heterogenitás jellemzi olvasóközönségük, elnevezésük és az ideértett olvasmánytípusok szempontjából egyaránt. Részben ez utóbbi okokból a fogalom használata nem problémamentes. A *ponyva* kifejezés az 1840-es évektől vált általános használatúvá,⁶ szűkebben a többleveles füzet formátumú nyomtatványokra használt terminus, tágabban ide érthetők további sajtótermékek, például egylapos nyomtatványok, álmoskönyvek, csiziók, kalendáriumok,⁷ népkönyvek is (a napjainkban elterjedt *populáris olvasmány* megnevezés a kiadványok széles skálájának lefedésére, valamint a ponyva fogalmára rakódó negatív jelentéstársulások semlegesítésére kínál értékítélettől mentes alternatívát).⁸ A 19. század második felétől tovább bővült a fogalom alá értett nyomtatványok köre, azonban gyakran nem egyértelműek a fogalmi határok, így meglehetősen képlékeny a ponyvairodalom alá sorolt vagy sorolható nyomtatványhalmaz. Jelen tanulmány keretei között elsősorban a füzetszerű vásári kiadványokkal foglalkozom, a 20. századi tömegiroda-

Tanulmányom *A magyar ponyva új tüköre* című, Pogány Péter születésének 100. évfordulóján megrendezett műhelykonferencián (2023. november 28–29., Budapest, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet) elhangzott előadásomban (*A hazai népies ponyvakutatás problémái 2.0*) felvetett kérdéskörök egyikét részletezi.

lom különböző bűnügyi, szerelmi, vadnyugati stb. ponyvaregényeinek, valamint a többféle zsánerműfaj (például krimi, thriller, sci-fi, fantasy, romantikus vagy kalandtörténet) kutatási helyzetével nem. Azokban a közgyűjteményekben, ahol nincs elkülönített ponyvagűjtemény, a ponyva fogalmi sokszínűségéből is adódhatnak nehézségek már a kutatás tárgyának körvonalazásakor (például egy könyvtáros szakember vagy az online adatbázist építő, tárgyszavazó személy eltérő olvasmányokat érthet ponyva alatt, mint a kutató).

KATALOGIZÁLÁS: BIBLIOGRÁFIÁK, ADATBÁZISOK

Pogány Péter (1923–1993) irodalomtörténeti és szövegfolklorista kutatói szemlélettel eleinte a népmesekutatás, majd a magyar népköltészet dalanyagának kataszteri feldolgozása során jutott el a ponyvanyomtatványok tüzetesebb vizsgálatához.⁹ Egy 1958-ban megjelent tanulmányában a ponyvakutatást nehezítő körülményként három külső és három belső okot sorolt fel: nagyon sok régi ponyvanyomtatvány megsemmisült, a megmaradt anyagról nem készült katalógus, a nyomdák kiadvány- és árjegyzékei nem maradtak fenn hiánytalanul, és nem is minden esetben szerepeltették ezeket a nyomtatványokat, a nyomdák kapcsolata az állami cenzúrával, a többnyire névtelenségben maradt szerzőkkel és a terjesztőkkel gyakran konfliktusokkal terhelt volt, ezért az ilyen irányú rekonstrukciós vizsgálatoknak is forráshiányokkal kell szembesülnie.¹⁰ A 20. század közepén Pogány nem volt egyszerű helyzetben, ugyanis nemcsak ponyvakatalógus nem állt rendelkezésére, hanem még a hazai könyvtárak, múzeumok nagyobb ponyvagűjteményeit is ez időben kezdték feldolgozni, katalogizálni.¹¹ Ekkoriban leginkább korábbi tanulmányok hivatkozásai, 19. századi publikált¹² és kéziratos ponyvajegyzékek, könyvlajstromok,¹³ ponyvagűjtők kolligátumai, kiadói könyvjegyzékek jelenthettek kiindulópontot egy nagy ívű kutatáshoz.¹⁴ Ezek a kútfők máig fontos segédletek a ponyvanyomtatványok iránt érdeklődőknek, azonban ezekből sem készült összefoglaló segédlet.

Hatvanhat évvel Pogány tanulmánya után sem készült átfogó ponyvakataszter, bár két – egy kéziratanban maradt és egy online – kísérlet napvilágot látott:

Borzák István (1891–1959),¹⁵ az Országos Széchényi Könyvtár egykori könyvtárosa több, mint tízévnnyi szorgalmas munkával (1946 k.–1958/59) egy ilyen Pogány által óhajtott bibliográfia elkészítésén dolgozott. A nemzeti könyvtár akkor még kusza ponyvaállományát is ő kezdte rendezni, összevetve a törzsgyűjteményi példányokkal.¹⁶ Ezenfelül kutatta az ország különböző gyűjteményeiben őrzött magyar és idegen nyelvű ponyvairodalmi tételeket egy minél teljesebb gyűjtemény megkomponálásához. Tervét nem tudta befejezni, kéziratos hagyatékában több ezer ponyvanyomtatvány könyvészeti leírása maradt fenn tizenhat cédulakatalógusfiókban, azonban a bibliográfiához elképzelt saját kódrendszere nehezen rekonstruálható.¹⁷ Jóllehet nem írt a témában publikációt, a magyarországi ponyvakutatás egyik meghatározó alakja, bár méltatlanul kevés alkalommal említik nevét. A háttérből ponyvaadataival ő segítette többek között Stoll Béla, Pogány Péter, Dégh Linda, Scheiber Sándor és a Régi Magyar Költők Tára kötet szerkesztési munkáit.

2018-ban a Csörsz Rumen István vezette MTA BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom Kutatócsoport 1770–1820 egy online adatbázist hozott létre *Magyarországi populáris nyomtatványok (17–19. század)* címmel,¹⁸ amelyben az egyes ponyvák lelőhelyének, könyvészeti adatainak felvitele mellett kép- és szöveganyag rögzítésére is lehetőség van. Az adatbázis kísérleti jellegét szellemi atyja, Csörsz Rumen István is hangsúlyozza: az egyes dokumentumleírások részletessége, minősége és mennyisége főként az adatbázis-építők szorgalmán, elképzelésein múlik, mivel egy-egy populáris nyomtatvány (kalendárium, ponyva, egylapos nyomtatvány) különböző felépítésű lehet. Az adatfelvitelt a főszerkesztő mellett önkéntes kutatók végzik: a szerkesztés önkéntes jellege, valamint a közgyűjtemények publikálási szabályai, eltérő hozzáállása egy közös kataszter létrehozásához tovább lassítják a kutatást segítő rendszer létrejöttét.

Napjainkban a különböző digitális adatbázisok, online katalógusok korát éljük. Úgy vélhető az olvasó, hogy a könyvtárak online katalógusában már nem jelenthet gondot egy-egy kiadvány megtalálása. Azonban, mint lentebb is látni fogjuk, a legtöbb közgyűjteményben a ponyvákat a törzsszállomány részeként őrzik, így mindenképpen szüksége van a kutatónak valamilyen támpontra: a ponyvanyomtatványok kapcsán a „legbiztosabb” a cím, ugyanis gyakran nincs szerző vagy egyéb kiadási adat feltüntetve. A legbiztosabb jelző azért került idézőjelbe, mert ugyanazon szöveg különböző címváltozattal is megjelenhetett, köszönhetően a gondatlanabb nyomdai szedésnek.¹⁹ Azonban, ha híján vagyunk a cím(ek)nek, akkor további támpont lehet a nyomda szerinti keresés, ugyanis főként a 19. században már voltak jellemzően ponyva-füzetek kiadásáról elhíresült vállalkozások.²⁰ Ha nincsenek ilyen kezdő adataink, már jóval nehezebb a dolgunk, ez az online katalógusok világában is ugyanúgy problémát jelent, mert nem lehet egyben lekérni áttekintésre, böngészésre egy-egy gyűjtemény ponyvaállományát (a tárgyszó szerinti keresés lehet kiindulópont, azonban esetleges, hogy mit jelöltek ponyvairodalomnak és mit nem, ha egyáltalán van ilyen extra jelölés).

Az elmúlt évek digitalizálási hullámának köszönhetően az interneten számos magyar vonatkozású ponyvanyomtatvány is elérhető (például a Google Books szolgáltatáson keresztül a bécsi Österreichische Nationalbibliothek, a prágai Národní knihovna České republiky vagy épp a londoni The British Library állományának egy-egy magyar ponyvanyomtatványa), valamint külföldi könyvtári katalógusból is rekonstruálható egy-egy könyvtárhagyaték-részlet.²¹ Azonban ezek is csupán irányított kereséssel elérhetőek (például cím, nyomda, adott esetben szerző vagy álnév).

Pogány említett tanulmánya óta a magyar nyelvű anyagról készültek papíralapú részbibliográfiák,²² amelyek többnyire egy-egy gyűjtemény vagy hagyaték anyagát dolgozzák fel. Ezek a kiadványok nem azonos céllal születtek, így szempontrendszerük nem egységes. Az egyik legjobban adatolt munka Pogány Péternek a váci nyomda ponyvatermékeit összegyűjtő katalógusa (1959), amely a címlapok részletes leírásán túl a lelőhelyek és a variánsok feltüntetését is tartalmazza.²³ Sándor István a 19. század második feléről készített néprajzi bibliográfiájában *Népi írásbeliség* témakörben *Kalendárium*, *Varázskönyv* és *Ponyva* alcímek alatt nemcsak az ezen témáról szóló tanulmányokat, cikkeket, hanem konkrét nyomtatványokat is lajstromba vett (1977).²⁴ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében található, Szüry Dénes népiratka anyagát és Ballagi Aladár nagyobb számú ponyvagyűjteményét őrző Szüry-gyűjteményről is készült nyomtatott katalógus (1987), azonban ez egy gyűjteményi betűrendes összkatalógus, nincs elkülönítve benne a ponyvaanyag.²⁵ A Néprajzi Múzeum Könyvtárának és Etnológiai Archívumának 146 tételes kalendárium-katalógusát Cserbák András készítette el (1988).²⁶ A legnagyobb kutatói gyűjtemény (az eddigi ismeretek szerint) Bálint Sándor több mint 2000 darabos ponyvagyűjteménye. Nagobbik része a hagyatékával együtt a szegedi Móra Ferenc Múzeumba került. Erről a több mint 1500 tételes, főként vallásos ponyvanyomtatványt tartalmazó gyűjteményről N. Szabó Magdolna és Zombori István készített nyomtatott katalógust.²⁷ A hagyaték kisebbik része (590 boríték, amelyek kolligátumokat is tartalmaznak) jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kunó Könyvtárának Régi Könyvek Tárában található. Ezt az anyagot Jaksa Helga dolgozta fel szakdolgozatában, és készített katalógust (1999), azonban az anyag kéziratban maradt.²⁸

GYŪJTŐI, KUTATÓI HAGYATÉKOK

További gyűjtői kollektiókból még nem készült mutató, azonban egy-egy gyűjteményben gyakran feltüntetik a hagyatékból való származást, amely szintén könnyítheti a keresést. Például a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár Helyismereti gyűjteménye több száz ponyvanyomtatványt és néhány kalendáriumot is őriz. Vallási és világi ponyvák egyaránt találhatóak

a könyvtárban. A vallási nyomtatványok egy része a Grünny nyomda terméke, valamint nagyobb mennyiség Polner Zoltán (1933–) költő, néprajzi gyűjtő ajándékából származik.

Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajzkutató hagyatékának egy része, köztük (vallási) ponyvanyomtatványok is a Hagyományok Házába került, az anyag jelenleg feldolgozás alatt van.²⁹

Békés István (1900–1982)³⁰ újságíró, író, művelődéstörténész ponyvairodalmi gyűjteményét, amely szintén több száz tétel (850 darab körül), a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára őrzi. Az online könyvtári katalógus lehetővé teszi a hagyaték szerinti szűkítést, így lekérhető a hagyatékból származó összes nyomtatvány. Békés ponyvagyűjteménye már időben tágabban vett ponyvairodalmi termékeket is tartalmaz a 19. századi füzetek mellett (például Nick Carter-, Buffalo Bill-sorozat egyes tagjait). A Könyvtárban jóval kisebb számban Darnay Kálmán (1864–1945) régész, muzeológus, író, Lestyán Sándor (1896–1956) író, újságíró, műfordító és Nagy Iván (1824–1898) történész, genealógus örökségéből is találhatók példányok.

Az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) őrzi a legtöbb gyűjtői hagyatékot, gyakran kolligátum formában. Azonban nehezen rekonstruálható egy-egy hagyaték, ugyanis a bekerüléskor vagy azt követően nem minden esetben volt szempont a gyűjtemény együtt tartása, és van rá példa, hogy akár egy-egy összefűzött anyagot is szétszedtek. Ezen kiadványok provenienciadatait a katalógusok ritkán rögzítik, az egyes ex librisek vagy possessorori bejegyzések meglétéről a példányok kézbevitelével bizonyosodhat meg a kutató. Például Széchényi Ferenc, Jankovich Miklós, Horvát István, Aranka György, Thaly Kálmán, id. Szinnyei József, dr. Herényi Gothard István, Nagy Iván, Széll Farkas, Rexa Dezső, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor könyvtárának néhány ponyvadarabja is megbújik a könyvtár különböző gyűjteményeiben.³¹

A 20. századi történelmi és politikai okoknak köszönhetően több gyűjtemény esetében is egyfajta könyvtár a könyvtárban helyzet keletkezett. Az OSZK több, egykori rendi könyvtárból származó kolligátumot őrzi, amelybe vallási és világi ponyvákat egyaránt bekötöttek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori könyvtára a román kommunista diktatúra alatti államosításnak köszönhetően a jelenlegi kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár állományába olvadt, azonban az egykori állomány revíziója még nem történt meg, az anyag jelenleg egy digitalizált cédulakatalógusból kereshető. Ez a gyűjtemény is több száz ponyvanyomtatványt foglal magába.³² Ezek felderítése és vizsgálata még elvégzendő feladat.

Több közgyűjteményi (elsősorban múzeumi) ponyvagyűjtemény valamilyen néprajzi gyűjtés eredménye, valamint felhívásra beérkezett anyag. Az esztergomi Keresztény Múzeum Erdélyi Zsuzsanna-gyűjteménye több gyűjtési felhívásra beérkezett tárgyból jött létre.³³ Az itt őrzött népi vallásosság tárgyi emlékei között több vallási ponyvanyomtatvány is található. A Néprajzi Múzeum Könyvtárának ponyvaállományában Sándor István, Gunda Béla gyűjtötte kiadványok, valamint Herrmann Antal könyvtárhagyatékából származó példányok is megtalálhatók.³⁴

NAGYOBB KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Hazánk legnagyobb, többezres ponyvaállománya az Országos Széchényi Könyvtár különböző gyűjteményeiben található. A legnagyobb részét, közel 6700 nyomtatványt a Plakát- és Kisnyomtatványtár őrzi.³⁵ A Tárban a ponyvák közötti eligazodást különböző szempontú (betűrend és nyomdahely szerinti) cédulakatalógus segíti, a gyűjtemény nagy része az online katalógusban is megtalálható (ez a különgyűjteményi anyag Pny jelzet alatt kereshető). Ezenfelül a kolligátumba kötött vagy a 32 oldalnál terjedelmesebb nyomtatványokat a Törzsgyűjteményben találjuk (több száz példányt). Ezek kutatása már nehezkesebb, ugyanis kolligátumok szerint nincs lehetőség keresésre, cím alapján egy részük kereshető online, némely nyomtatványra az összesített gyűjteményi cédulakatalógusban bukkanhat a kutató, ezeknek

nincs megkülönböztető jelzése. A téma iránt érdeklődőknek a Kézirattár is tartogathat érdekességeket (például ponyvajegyzékeket, a Petőfi Gyűjteménybe tartozó három ponyvát, Thaly Kálmán ponyvafüzeteit). Némely esetben kihívást jelentő feladvány a 20. század közepén használt müncheni vagy ideiglenes jelzet – amelyre Borzsák István, Pogány Péter és számos korabeli tanulmány is hivatkozik, már amennyiben hivatkozik – és a ma használatos jelzet beazonosítása (amennyiben a jelzeten kívül nincs más, a nyomtatványra vonatkozó adat). Ezek feloldása többnyire könyvtárosi segítséggel lehetséges. Itt tennék egy rövid megjegyzést a ponyvákat említő tanulmányok hivatkozásával kapcsolatban: számos alkalommal nem adják meg a szerzők az egyes ponyvatermékek pontos könyvészeti adatait, lelőhelyét, jelzetét, pedig jelen kiadványtípus esetében ezek az adatok nagyban segítenék a több évtizeddel későbbi beazonosítást, mivel gyakran az ugyanazon címet viselő, de eltérő évben, nyomdában kiadott füzetek szöveg- és képanyaga között is eltérések lehetnek, vagy éppenséggel a cím különbözik eltérő betűszedésből adódóan, míg a szöveganyag azonos. Közel 970 darab ponyvát őriz a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében található Szűry-gyűjtemény,³⁶ ezek egy nyomtatott összgyűjteményi jegyzékben kereshetők, és egy helyben használható ponyvacímlap-katalógusban böngészhetők. A Budapest Gyűjtemény kisnyomtatvány-gyűjteménye további 450 – nagyrészt vallási – ponyvát is őriz, azonban ezen példányok még rendezés alatt állnak, a nyilvános katalógusban nem szerepelnek.³⁷ Ezen felül a könyvtár központi gyűjteménye is rejt magában ponyvaolvasmányokat, jóllehet csekélyebb nagyságrendben. (Ezek keresése a kiadvány valamely adatának ismeretében lehetséges.) A Néprajzi Múzeum Könyvtárában szintén különgyűjteményi anyagként tartanak számon közel 600 tétel ponyvát (speciális státusukat a jelzetük elején lévő P is jelöli), ez alatt szám szerint több nyomtatvány értendő, mivel a gyűjteményben számos kolligátumba kötött példány található.³⁸ A múzeum más gyűjteményei közül az Etnológiai Archívum Kézirattára is több ponyva őrzőhelye. Remélhetőleg az állomány teljes digitalizálása után láthatóvá válnak jelenlegi rejtett pozíciójukból ezek a példányok is a Fényképgyűjteményben őrzött ponyvafotókkal egyetemben. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára több mint 630 darab ponyvairodalmi termék otthona.³⁹ Itt kizárólag online katalógusban tájékozódhat az érdeklődő. Amíg nem készül el egy közös adatbázis, addig csak vágyott cél marad, hogy a kutató egy-egy gyűjtemény teljes ponyvaállományára rálásson. Ambivalens helyzetek is gyakran adódnak: például egy könyvtári katalógusból a könyvtáros belső hozzáféréssel le tudja kérni a teljes kisnyomtatvány-állományt, míg a kutatónak nincs jogosultsága, vagy éppen a raktáros látja egyben a gyűjteményt a nyomtatványok méretéből adódó elhelyezés miatt, a kutató pedig egy online katalógusból próbálhatja előcsalogatni a megbújó adatokat.

A tanulmány terjedelmi keretei nem engedik a különböző hazai közgyűjtemények ponyvaállományának részletes bemutatását, ezért jelenleg a nagyobb gyűjteményekre szorítkoztam. Azonban a fent említett okból – amely szerint a ponyvaállomány rendszerint nem különgyűjteményként vagy megkülönböztetett jelzéssel, hanem a törzsállományba olvadva található – több könyvtár, múzeumi gyűjtemény anyagának teljességre törekvő felderítése, számbavétele még várat magára (például a balassagyarmati Palóc Múzeum, a Soproni Múzeum Néprajzi gyűjteménye, a Kiscelli Múzeum, a budapesti ELTE Egyetemi Könyvtár, az MTA Könyvtár és Információs Központ, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, a Piaristák Központi Könyvtára, a Ráday Könyvtár, a debreceni Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár állományában).

A ponyvairodalom kutatása gyakran ma is kihívások elé állíthatja a szakembert, ám annál nagyobb öröm lehet egy-egy felfedezés, eredmény. A ponyvakutatás olyan, mint egy nagy interdiszciplináris kirakó, szakmai csoportmunka, amelyben nem nyújt fogódzót a biztosan felépíthető keret, és amelyben gyakoriak a véletlenszerű találatok, felfedezések, azonban minden egyes mikrokutatás segíthet egy másikat, és hozzátehet valamit egy nagyobb képrészlethez.

JEGYZETEK

¹ A terminus különböző meghatározásaihoz pár példa: NÉGYESSY László, *Ponyvairodalom = Pallas Nagy Lexikona*, 14., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1897, 109.; nn., *Ponyva = Esztétikai kislexikon*, szerk. SZERDAHELYI István, ZOLTAI Dénes, 3. átdolg. bőv. kiad. Kossuth, Budapest, 1979, 557.; KATONA Imre, SZEMERKÉNYI Ágnes, *Ponyva = Magyar Néprajzi Lexikon*, 4., főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1981, 260–261.; KATONA Imre, VOIGT Vilmos, *Ponyvairodalom = Magyar Néprajzi Lexikon*, 4., főszerk. ORTUTAY Gyula, Akadémiai, Budapest, 1981, 261–264.; KATONA Imre, *Ponyva = Világirodalmi Lexikon*, 10., főszerk. KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1986, 743–744.; POGÁNY Péter, *Ponyvairodalom = Új magyar irodalmi lexikon*, 3., főszerk. PÉTER László, Akadémiai, Budapest, 2000², 1778.; [VICZIÁN János], *Ponyvairodalom, ponyva = Magyar Katolikus Lexikon*, XI., főszerk. Dr. Diós István, Szent István Társulat, Budapest, 2006, 145–146.; BALÁZS-HAJDU Péter, Csörsz Rumen István, *Ponyva = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, 9., szerk. KŐSZEGHY Péter, Balassi, Budapest, 2009, 224–227.

² A világi ponyvanyomtatványok 18–19. századi történetéről és kutatástörténeti helyzetéről: Csörsz Rumen István, *A 18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében = Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, főszerk. LENGYEL Réka, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, KISS Margit, LÉNÁRT Orsolya, Budapest, Reciti, 2015, 347–362.; Csörsz Rumen István, MIKOS Éva, *Közéltések magyarországi ponyvairodalom történetéhez (18–19. század)*, Ethnographia, 2023/4, 664–689.

³ A vallásos ponyvanyomtatványok kutatástörténeti áttekintéséről lásd: LENGYEL Ágnes, *A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről = Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 7, *Írás, írott kultúra, folklór*, szerk. KESZEG Vilmos, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 1999, 160–182., 160–163. A 18. századi vallásos ponyvanyomtatványok történetéről és kutatásának módszertani problémáiról: Tüskés Gábor, *Vallásos ponyvanyomtatványok a XVIII. században = Uő, KNAPP Éva, Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században*, Argumentum, Budapest, 2002 (Irodalomtörténeti Füzetek, 151), 235–266. A magyar nyelvű vallásos ponyvanyomtatványok kapcsán a teljesség igénye nélkül Bálint Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Frauhammer Krisztina, Knapp Éva, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor, Szigeti Jenő, Tüskés Gábor szaktanulmányai, a magyarországi szlovák nyelvű vallásos ponyvával kapcsolatban Volter Domonkos kutatásai említhetők.

⁴ KÜLLÖS Imola, *Közéltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közéltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, L'Harmattan, Budapest, 2006. A Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatában megjelent kötetek: *Közéltészet 1: Mulattatók*, kiad. KÜLLÖS Imola, Csörsz Rumen István, Balassi, Budapest, 2000 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 4); *Közéltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, kiad. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Universitas, Budapest, 2008 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 8); *Közéltészet 3/A: Történelem és társadalom*, kiad. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Universitas-Editio Princeps, Budapest, 2013 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 14); *Közéltészet 3/B: Közéltészet és egyéni sors*, kiad. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Universitas, Budapest, 2015 (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század, 15); Csörsz Rumen István, *Magyar világi ponyvairodalom: 1700–1820: I. Lírai dalok és versek*, Reciti, Budapest, 2018 (ReTextum, 8); Csörsz Rumen István, *Magyar világi ponyvairodalom: 1700–1820: II. Oktató és szó-rakoztató költészet*, Reciti, Budapest, 2020 (ReTextum, 11). Ezek mellett az évről évre széles szakmai kört megmozgató, Csörsz Rumen István által szerkesztett *Doromb. Közéltészeti tanulmányok* című sorozat említhető (Budapest, Reciti, 2012–2023).

⁵ A teljesség igénye nélkül példaként említhetők Tóth Arnold közéltészeti és folklorisztikai vizsgálódások metszéspontjában lévő, vőfélykönyvekkel kapcsolatos tanulmányai, valamint doktori disszertációjának könnyvé alakított változata: Tóth Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században: Kéziratok vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon*, Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2015 (Officina Musei, 22), továbbá Domokos Mariann a ponyva nemesítését célzó törekvéseket, ún. népművelő vagy propagandaponyvákat, valamint a ponyvanyomtatványok 19. századi meseszövegekre gyakorolt hatásait vizsgáló tanulmányai és ez utóbbi témájú kutatásait részben összegző kiadványa: *Grimm-mesék magyar ponyvák (1850–1900): Forráskiadás*, s. a. r. DOMOKOS Mariann, Reciti – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2022 (ReTextum, 13), valamint Mikos Éva füzetes ponyvával és kalendáriumokkal kapcsolatos tanulmányai és doktori disszertációjából megjelent könyve: MIKOS Éva, *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*, L'Harmattan, Budapest, 2010. A populáris olvasmányok kutatásához ad támpontokat elsősorban néprajzos egyetemi hallgatóknak címezve: KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség: Egyetemi jegyzet*, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Tanszék, Kolozsvár, 2008. További példaként hozható Liszka József több mese- és balladaszövegek magyar–szlovák–cseh ponyvapárhuzamait vizsgáló tanulmánya.

⁶ Nn., *Ponyva = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III., főszerk. BENKŐ Loránd, Akadémiai, Budapest, 1976, 251.

⁷ Jelen tanulmány keretei között nincs mód részletes bibliográfiai ismertetést adni az egyes nyomtatványtípusokat feldolgozó tanulmányokról. A fentebb említett fajták közül a kalendáriumok kutatása emelkedik ki, mivel ezen belül születtek jelentősebb részeredmények és nagyobb ívű összefoglalások Dukkon Ágnes, Kovács I. Gábor, Mikos Éva munkái, valamint Gellériné Lázár Márta, Sz. Kristóf Ildikó, Szelestei N. László tanulmányai révén.

⁸ A fogalom Rudolf Schenda (*populäre Lesestoffe*) terminusának magyarított változata. Rudolf SCHENDA, *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*, Klosterman, Frankfurt a M., 1970 (Studien zur Philosophie und Literatur des neunzehnten Jahrhunderts); Uő, *„Populäre Lesestoffe“ = Lexikon des gesamten Buchwesens Online*. Consulted online on 30 January 2024 <http://dx.doi.org/10.1163/9789004337862_COM_160894>

⁹ Pogány Péterről: CHIKÁNY Judit, *Száz éve született Pogány Péter Szaléz*, Ethnographia, 2023/4, 770–785.

¹⁰ POGÁNY Péter, *A régi hazai népies ponyvakutatás problémái*, Ethnographia, 1958/4, 578–593. További módszertani megállapításokkal él az egy évvel később megjelent munkájában is: POGÁNY Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823: I. Vásári ponyvairatok*, Akadémiai, Budapest, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 24).

¹¹ A legnagyobb ponyvagyjteménnyel rendelkező Országos Széchényi Könyvtár anyagát Borzsák István 1946 körül kezdte el rendezni. A Néprajzi Múzeum Könyvtárának ponyvaállományát az 1950-es és '70-es évek között Sándor István könyvtáros rendezte. A Néprajzi Múzeum könyvtári állományára vonatkozó adatokat Labancz Edit és Mészáros Borbála könyvtárosok „Figyeljük népünk olvasmányait”: *Válogatás a Néprajzi Múzeum könyvtárának világi ponyváiból* című kamarakiállítás (2024. március 5 – július 12.) megnyitóján elhangzott előadásai alapján közlöm. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry-gyűjteményében külön dobozokban őrizték a ponyvanyomtatványokat cím szerinti betűrendben, azonban a gyűjtemény korszerű katalogizálása csak az 1970-es évek végén készült el. Lásd: KLINDA Mária, *Bemutatjuk a Szűry-gyűjteményt*, Könyvtáros, 1985/10, 619–621.; POGÁNY, *Folklór és irodalom...*, i. m., 63.

¹² Az itt és a következő jegyzetben példaként hozott adatok mellett Pogány Péter munkáiban is jó támpontokat talál az olvasó. Tematikus jegyzékekre két példa: több mint tíz cigány tematikájú „ponyvairadalmi terméket” (füzetes nyomtatványt és kalendáriumi megjelenést is értve ezalatt) vett lajstromba József főherceg: *Czigány nyelvtan: Románo csibákero sziklaribe*, MTA, Budapest, 1888, 345–346. Vagy Baros Gyula 1920-as években folytatásokban közölt, Petőfi-kultuszhoz összeállított bibliográfiájában szerepeltet ponyvanyomtatványokat is: BAROS Gyula, *Petőfi a szépirodalomban: (Könyvészeti adatok a Petőfi-kultusz történetéhez): Első közlemény*, Magyar Könyvszemle, 1923/1–2, 122–136.; Uő, *Petőfi a szépirodalomban: (Második közlemény)*, Magyar Könyvszemle, 1923/3–4, 205–224., Uő, *Petőfi a szépirodalomban: (Újabb adatok a Petőfi-kultusz bibliográfiájához)*, Magyar Könyvszemle, 1929/3–4, 170–183.

¹³ BALLAGI Aladár, *Felvidéki könyvbuvárlatok*, Magyar Könyvszemle, (4)1879, 13–20., 93–102., 150–156., 96–98. Ballagi Aladár – akinek jelentős ponyvanyomtatvány-gyűjteménye ma a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Szűry-gyűjteménybe olvadt – Majláth Béla (1831–1900) andrásfalvi házi könyvtárának 17 darabjáról ad igen részletes címléírást.

¹⁴ A forrásokhoz lásd POGÁNY, *Folklór és irodalom...*, i. m., 61–175. Petrik Géza *Magyarország bibliográfiája* (1712–1860) című sorozatát is forgatta Pogány, azonban az is cím vagy szerző szerint szerepelteti a kiadványokat, így inkább ellenőrzésben, könyvtári lelőhelyek utáni tájékozódásban adhat segítséget. Pogány jelzi, hogy az éppen készülő új *Magyar Könyvészet* is „messze van a ponyva- és aprónyomtatvány-anyag feldolgozásától”. Uő, *uo.*, 64., 6. l.

¹⁵ Az itt hivatkozott Borzsák István nagybátyja a klasszika-filológus Borzsák Istvánnak (1914–2007), aki szintén monori születésű. Némely hivatkozás a klasszika-filológus Borzsáknak tulajdonítja a ponyvarendszerező munkát is.

¹⁶ Munkássága folytán kerültek ezek a nyomtatványok a Plakát- és Kisnyomtatványtárba. Addig raktári galérián és külső raktárban rendezetlenül, feldolgozatlanul tárolták az anyagot. Erről Borzsák István is több alkalommal megemlékezik feljegyzéseiben: „különböző könyvtári helyekről, zugokból, rejtekekből összekutattam nagymennyiségű, könyvtárilag teljesen feldolgozatlan ponyvaművet. Ezeket a régi időkben, úgy látszik, figyelemre egyáltalán nem méltó anyagnak tekintették, s ennek megfelelő elbánásban részesítették.” Pogány Péter kéziratosságotai között található egy hosszabb kutatási feljegyzés, amit az OSZK egyik külső raktárában végzett Rákospalotán (Bp., XV. kerület), az egykori zsinagógában, ami később könyvraktár funkciót is ellátott. Itt a Kisnyomtatványtár számozott dobozait tekintette át, amelyek még nem voltak leltárba véve, és mindenféle vegyes tartalmú aprónyomtatványt tartalmaztak (német nyelvű versek, politikai satírák, hírlapi tudósítások különböző bűnügyekről, humoros újévi postai levélparódiák stb.). POGÁNY Péter, *Az OSZK Kisnyomtatványtárának néprajzi és művelődéstörténeti anyaga a 18. századból*, Budapest, 1981. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet Adattára, jelzet: MTA NTI K1159.

¹⁷ Jelenleg rendezés alatt álló anyag, az OSZK Kézirattárának gyűjteményében Fol.Hung 3282 jelzeten szerepel, állandó letétként a Plakát- és Kisnyomtatványtárban őrzik. Ezúton is köszönöm Kopcsay Ágnesnek és Elbéné Mester Magdolnának, a gyűjtemény korábbi és jelenlegi vezetőjének, hogy betekintést nyerhettem az anyagba.

¹⁸ <http://ponyva-lendulet.iti.btk.mta.hu/menu.php> (főszerk. Csörsz Rumen István, programozó: Kőszeghy Péter).

¹⁹ Itt elsősorban az ékezetek meglétére, hiányára, illetve az egybeírás-különírás-elírásból fakadó változatokra kell gondolni.

²⁰ A nyomdákhoz és alapvetően a vásári ponyvanyomtatványokkal való ismerkedéshez jó kiindulópontot jelenthet: POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Magyar Helikon, Budapest, 1987.

²¹ LENGYEL Réka, *A visszanyert könyvtár. A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században = Monokgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERŐK Attila, ZVARA Edina, Kossuth, Budapest, 2016, 472–478. A Prágai Nemzeti Könyvtár katalógusa alapján eddig közel 40 ponyvanyomtatványt azonosítottam, ebből négyet közöl Csörsz RUMEN István: *Magyar világi ponyvairadalom. 1700–1820. I. Lírai...*, i. m., 268–269.

²² A szlovák és cseh anyagról is készült ilyen bibliográfia. Például *Bibliografia jarmočných a pútových tlačí 18. a 19. storočia z územia Slovenska*, eds. KLIMEKOVÁ, Agáta, AUGUSTINOVÁ, Eva, DOMOVÁ, Miroslava, ONDRUŠKOVÁ, Hanka, Martin, Matica slovenská, 1996 (Slovenská národná retrospektívna bibliografia. Sériá E. Speciálne tlačoviny). A pozsonyi Egyetemi Könyvtár digitális adatbázisában is található néhány vallási ponyva: <http://digitalna.kniznica.info/browse> (kereső kifejezés: „Jarmočné a pútové tlače”). A Cseh Tudományos Akadémia Etnológiai Intézetének anyagából készült: *Katalog kramářských tisků*, eds. KOPALOVÁ, Ludmila, HOLUBOVÁ, Markéta Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2008.

- ²³ POGÁNY, *Folklór és irodalom...*, i. m., 103–175.
- ²⁴ A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850-1870: Tanulmányok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához, szerk. SÁNDOR István, Akadémiai, Budapest, 1977, 884–895.
- ²⁵ A Szűry-gyűjtemény katalógusa, szerk. KLINDA Mária, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1987.
- ²⁶ CSERBÁK András, *Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében*, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1987 (Néprajzi közlemények, 29).
- ²⁷ *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*, szerk. N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2010.
- ²⁸ Vö. CSÓKA-JAKSA Helga, „Búcsúra való ének”: *Bálint Sándor ponyvahagyatékának elemzési szempontjai = Rítusok, folklór szövegek*, szerk. BARNA Gábor, Kairosz, Szeged, 2004 (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 13), 303–312.
- ²⁹ Erdélyi Zsuzsanna ponyvagyűjteményére több utalás is történik. Például: TAKÁCS György, *Angyalok csenditének. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*, Budapest, Magyar Napló, 2015; Mária anya – Mária anyánk. *Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, Budapest, Szent István Társulat, 2019. Az Erdélyi-gyűjteményből származik a következő könyv képanyagának egy része: KRIZA Ildikó, *A legendaballada: Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*, Akadémiai, Budapest, 1982.
- ³⁰ Békés István *Magyar Ponyva Pitaval* címmel részletesen feldolgozta a tényleges bűnügyi eseteket feldolgozó magyar ponyvákat a 18. század végétől a 20. század elejéig (Budapest, Minerva, 1966).
- ³¹ Sebestyén Gábor, Jankovich Miklós, Thaly Kálmán ponyváiról: POGÁNY, *Folklór és irodalom...*, i. m., főként 96–98. Aranka György ponyvakolligátumairól: Csörsz Rumen István, *Aranka György közlészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban = Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRO Annamária, EGYED Emese, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2018, 133–154. Petőfi ponyvafüzeteit az OSZK Kézirattára őrzi: Petőfi Fond VIII/228/3, VIII/228/5, VIII/228/6. Vasné Tóth Kornélia, a Plakát- és Kisnyomtatványtár munkatársa megkezdte a Széchényi Ferenc magánkönyvtárából származó ponyvaanyag rekonstrukcióját: VASNÉ TÓTH Kornélia, *Ponyvák Széchényi alapkönyvtárából az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatvány gyűjteményében (1770-1820) = Könyvek magántulajdonban (1770-1820)*, szerk. DÓBÉK Ágnes, Reciti, Budapest, 2020 (Reciti konferenciakötetek, 6), 45–59.
- ³² Jelenleg több mint 500 ponyvanyomtatványt sikerült azonosítanom.
- ³³ Ismertetés a Keresztény Múzeum honlapján: <https://www.keresztenymuzeum.hu/page.php?id=157> [letöltés ideje 2024. február 29.]. Gyűjtési felhívások: ERDÉLYI Zsuzsa(!), *Vallásos néprajzi emlékek gyűjtése*, Új Ember, 1976. január 11., [4.]; LÉKAI László, BÁLINT Sándor, ERDÉLYI Zsuzsanna, *Vallásos hagyományaink értékeinek megmentéséért: Népi vallásosság-múzeum létesül*, Új Ember, 1980. január 6., [3.].
- ³⁴ Az információk forrása lásd 11. lj.
- ³⁵ Vasné Tóth Kornélia hozzátette 7450 összpéldányról ír, ugyanis a duplumok ugyanazon jelzeten szerepelnek, megkülönböztetésük betűjelzésekkel: például OSZK Pny 3.333/a. VASNÉ TÓTH, i. m., 47. A gyűjteményről: SÜVEGH Veronika, „... Világi énekkel tölté meg a száját...”: *A Kisnyomtatványtár ponyvagyűjteménye = A Nemzeti Könyvtár Kisnyomtatványtára*, szerk. CSEH Mária, OSZK–Osiris, Budapest, 2002 (Libri de libris), 179–198.
- ³⁶ *Ponyvanyomtatványok*: FSZEK Sz 3880–Sz 4937, kivéve Sz 4179, 4338, 4718–4762, 4882–4885, 4887–4911, 4915–4928. Ez a gyűjtemény is tartalmaz kolligátumot (például Sz 3992 jelzet alatt tematikus alapon három füzet van egybekötve).
- ³⁷ Ezeket négy, „Népiratka” feliratú dobozban, nyomdák és kiadási év szerint rendezve tárolják. Több nyomtatvány restaurálásra is szorul. Ezúton is köszönöm a Budapest Gyűjtemény korábbi osztályvezetőjének, Sándor Tibornak, hogy engedélyezte a betekintést az anyagba, valamint Csörgő Péter kisnyomtatványokért felelős könyvtárosnak a tájékoztatást.
- ³⁸ Az ponyvaállomány feldolgozása jelenleg is folyik, így ennek végeztével lesznek pontosabb adatok.
- ³⁹ A viszonyításként használt 630 az online katalógus alapján megállapított hozzátettőleges darabszám, főként a „ponyvairodalom” tárgyszóval ellátott találatok köréből. Jelen összehasonlításkor a Petőfi Irodalmi Múzeum állományába nem számítottam bele a vizsgálódásomon kívül eső újabb kori ponyva termékeit, a 20. század eleji detektívtörténeteket, amelyek szintén a „ponyvairodalom” tárgyszó alá soroltatnak a katalógusban (például Rejtő Jenő könyvei vagy a Nick Carter-sorozat). Az ezen felüli ponyvanyomtatványok beazonosítása több nehézségre ütközik, például füzetes sorozatok vagy a 19. századi végi példányok esetében a vizsgálati korpuszba való beszámíthatóság alapján.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay), **Debrecen:** Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchényi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

NAGY GÁBOR

Járvány

Lehetnék Ófelsége pincére, ismersz,
frakkban-cilinderben se csinálnék vidorabb
bohócot magamból, mint itt, e csehóban
lesni a karanténból szabadultak
kénye-kedvét, szótlantul túrni,
ha hízelegnek is, *de gyors a kezed,*
Pikásszóm!, számon tartani mindegyikük
menüjét, bolondériáját, *született pincér!*,
amikor kérnek is, *kettő izé meg egy kicsi,*
csak annyira vesznek emberszámba,
mint bárki léhűtőt, okoskodó bonvivánt,
bár e szót éppúgy nem ismerik,
mint az irgalmat, ha nem közlünk
való vagy, kaméleonközönyük
homályában röpdösök pulttól teraszig,
mert a világ a maga egészében
egyetlen pillanatig sem sántít.

Zárás után

Standoló mérce, felmosófa odabent
aluszik, az ajtón elfuserált
égbolt lakatja, ölbe ejtett kézzel
ülsz a teraszon, elpárolgott, tömény
nyári hőség, a hazamehetnéked,
egy-két cent ide vagy oda, kétszáz
méterre az albérlet, de itt az áhítat
bont selymeket az éjszakában,
alig több elragadtatásnál,
illúziónál alig kevesebb,
hogy szeszek, szenvedélyek
gőzéből marad még valami,
lepárolódva, zárás után.

A Winchester teraszáról

már csak ott nyílik naplemente
Rába-völgyi fészlő pompa
csak a Winchester teraszáról
lobban föl és enyészik el
mint a pult mögül visszfényed
asztalok poharak harcsabajsok
tétova pontyszemek kókadt uszonyok
fölé feszülő aranyhíd

lehetett volna szebb is méltóbb
az utolsó záróra kevesebb cafrang
a kiérdemesültek rúzsából
rúzsos mosolyából kevesebb
a rókaszemű hízelgésből – ha tudnák
úgy hagytál ott magadból mindent
hogy el nem vehettek tőled semmit
hacsak azt a kurva alkonyatot nem –
de hát ők hozzá sem szagolnak

HUDRA KLÁRA

Ég és föld között

Bevezdés Tánczos Krisztina művészetéhez

„A külvilág tapasztalatai alapján egy sajátos, fiktív világot hozok létre. Az intuíció, a belső átélés, a szuggesztív erő – a festészet iránti elhivatottságom alapjai. Alkotásaim lelkisége és érzelmi vonatkozása, képtémáim, a köztük feltűnő szimbólumok egy még meglévő, de veszélyeztetett, mert elveszíthető értékvilág remiszncenciái.”

Az idézett önvallomást Tánczos Krisztina tartalmas, kiválóan artikulált honlapjának bevezetőjéből emeltem ki, alátámasztandó, hogy a művész tudatos alkotó, és ugyanakkor bátran felvállalja szubjektivitása, az önkítárulkozás megannyi kockázatát. A közelmúltban két meghatározó esemény teremtett lehetőséget, hogy betekinthessünk egyéni, festészetének elkötelezett világába. Az első az Újpesti Kulturális Központban rendezett kiállítása *Fenn és Lenn* címmel. A második még ennél is befogadóbb, barátságos és a maga nemében unikális esemény: a Hungaricum Óvodába készített faltól falig érő táblaképeinek felavatása. Ez utóbbi, miután egyfajta küldetésjellege, pedagógiai attitűdje tagadhatatlanul kivételes napjainkban, a *Hegyeken túl* címet viseli; és valóban a kép alsó részében, aranylóbúzamezőktől gyümölcsös fákon át a messzi havas hegyormokba vezető földút a kép központi motívuma. A hegyeken túl pedig napfény színezte felhők között madár szárnyal tova. A neutrális teremben a fantázia birodalmába nyílik ajtó.

TÁJAK ÉS KÉPEK, TÁJKÉPEK

Tánczos vallomása szerint festményei és grafikai erősen kötődnek a biblikus, mitológikus jelentésrétegekhez. Amit nézői elé tár, az viszont minden ízében a tájképfestészet, tájbrázolás tartományába, élményvilágába tartozik. Ezek a tájképek azonban nem azok a tájképek. A művészettörténet modern története során az impresszionisták tették meg fő témájuknak a tájat, akár az urbánus s főként a természet nyújtotta benyomások megannyi formáját. A műfaj fejlődéstörténete azonban sokkal tágabb, a kezdetektől a 19. századig számos tájértelmezés, szemléletmód, filozófia öltött testet abban, amit egyszerűen tájbrázolásként fogalmazzunk meg. A természet felé fordulás a romantikával C. D. Friedrich-től, Delacroix-tól Turnerig bontakozik ki, az élettéliség, az önmagáért való természeti látvány, a kanonizált helyett a művész szubjektuma vált döntővé. Érdekes itt Werner Hofmann gondolatmenetéből meríteni (*A földi paradicsom*, 1987), akinek vélekedése szerint a korszak művésze maga is újra természetté szeretne válni, mivel annak szabadsága, kötelekektől mentes léte által reméli saját megváltódását. Van Gogh sorait idézi: „Az izgalom, a természet átérzésének komolysága, ezek vezetnek bennünket – ezek az izgalmak néha olyan erősek, az ember nem is érzi, hogy dolgozik...”

Tánczos Krisztina személyes tájélményei meghatározóak festményei, grafikai megszületésében. Igazi életélmények ezek. Az első ilyen inspiráló, az emlékezet hálójába szövődő élménye Zebegény, a Dunakanyar valóban „festői” vidéke, a nagyszülők kis háza a hegyoldalon és Szőnyi István, Zebegény és a zebegényi pa-

noráma pictor doctusának közelsége. „Anyai nagyapám, a felvidéki Galántáról származó gyermekorvos dr. Keszler Tivadaré volt a kis ház. A kecskeméti árva-ház főorvosaként még az első világháború után szerezte a nyaralót a hegyoldalban. [...] Ekkor élénk értelmiségi baráti kör volt, pl. Szőnyi, akiről így sokat hallottam, és szerettem természetközelségét. Nagyapám sajnos itt halt meg soha be nem gyógyuló sebesülése következtében, amit a II. világháborúban kapott, amikor székéren mentette a gyerekeket Budapestre a frontátvonuláskor.” Szőnyi enigmatikus fehér kerti padja visszatérő motívum Krisztina festményein, és kiváltképpen grafikai lapján beszédes (*Az idő helye, Egy hely*). Ha tetszik, a kerti padon megtörténik az idő, hogy a tér foglalata lehessen. A közelmúlt és a jelen vidéki helyszínei tág merítésekre adhatnak alkalmat a művész számára, családi kötődések ezek is: a Balaton-felvidéki Alsóörs, a Gödöllői-dombság és Örkénypuszta, a lovastanya. A legelésző lovak, a karámok külön fejezetet képeznek lírai grafikaiban, tusrajzaiban: „...szóval a magyar tájak csodálatosak és végtelen műzsák mindörökké...” Az érzéki közvetlenség és művészi személyiség kiépítése, a művész útja kifejezetten konzekvens, ez fejeződik ki tudatos kötődéseiben a magyar képzőművészet hagyományaihoz, jelesül Tornyai Jánoshoz, az *Alföldi puszta* dramatikus megörökítőjéhez: *Bús magyar sors, Hazafelé a pusztán, Legelésző lovak, Hajnali fények*. A másik a modern magyar festészetben unikális Tóth Menyhért kvázi realiztikus korszakának képei: *Miskei táj, Virágcsendélet*. Az említett festők nyomán is felmerülhetett a művészetben az Alois Riegl-i alternatív felosztáshoz hasonló gondolat: vajon a művészet célja a természet megszépítése, avagy méginkább a természet áttelekesítése, átszellemítése, végül a természet riválisaként való felfogása. Tánczos a mesterek nyomát is követve a második művészeti-filozofikus gondolatkörre voksol.

TÁJKÉPEK ÉS LÉT-KÉPEK

Elsőként lényeges kihangsúlyozni: a tájképnek több típusa alakult ki az idők során, ám a modern tájkép esetében a képi autonómia manifesztálása, az ideális tájképben testet öltő formák kompozíció, színértékek – a szubjektivizmus függvényei. A belső, majd a megjelenített kép személytől függő. Ugyanakkor a látottak, az empirikus materializálása a festővászonon tetten érhetővé kell, hogy váljon. Tánczos tájképeit szemlélve a meditációs csönd érinthet meg bennünket. Képein a figurális motívumok szűkszavúbbak, míg az általa tételszerűen meghatározott föld, víz, levegő hármasságának interpretálásai a meghatározók. A táj képeit a festővászon tájként való megélése által sikerülhet megalkotni, annak a bizonyos belső tájélménynek a festés taktilis, materiális átélése által generálni. A festői tájak a festői gesztusok sokaságából, rétegződéséből és ezek kölcsönhatásaiból születnek – vélték az új festészet képviselői –, és így váltak a műalkotások teljesen önállóvá, saját időben és térben létező dologgá.

A festőművész megérinti a vásznat, miként megérinti őt önnön ihletett pillanata. A hely pedig, ahol a művészet születik, reményteljesen segít, inspirál. Miként említettük, Tánczos számára döntő a föld, víz, levegő panteisztikus egysége. A föld számára anyagi és bibliai értelemben fontos festészeti téma, a föld magában foglalja a termékenységet, azt a termőföldet, amely az élet záloga, a flóra és fauna mellett az emberi környezetet, életteret jelenti meg: „Egyszer pára szállt fel a földről, és megáztatta a föld egész felszínét. Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából, és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé” (Ter 2,6–7). Tánczos festészetének kardinális pontja a fenn és lenn átvitt értelemben

vett vertikális komplexuma, amely tetten érhetően képkompozícióinak szervezője. *Fenn és lenn, Vörös föld, Fekete föld, Hajnal felé* – nagyméretű festmények sora, ahol a vászon alsó felét kitöltő erőteljes sötét tónusok a föld és különösen a termékeny talaj megjelenítését pasztózus, erőteljes, az olajfesték adta lehetőségeket, akár rétegzettséget a gesztusokba oltó festői aktivitásban valósítja meg. De nem ragadunk meg a földi matériában – bár hangsúlyos elemként a humusz megjelenítése eposzi jelzőként újra és újra fajsúlyos motívum –, utunk felfelé tart, akár szó szerint, hiszen a festményen belül halad a tekintet a mindenkor hangsúlyos horizont felé, majd az égbolt hol naposabb, hol borúsabb szférájába. Ez az az alaphelyzet, amely számos további témaábrázolási kört iniciál Táncczos festészetében. A fák és a fa gyökereinek megjelenítése, furcsa transzparenciája személyes szimbolizmus, mintegy a családfa és a kapaszkodás jelbeszédszerű inverz manifesztálása, lásd a *Gyökérlétra, Gyök-erezet, Gyök-ér* című képek. Óhatatlanul felmerül az életfa, a viládfa mitológiai, a magyar hitvilágban is alapvető gondolatköre, ha tágabb vonatkozási rendszerben is. „A színek mint gyökerek úsznak fel a mélységből a felszín felé, s ezt a mélységet fejezik ki a felületen. A színt már-már úgy fogom fel, mint megtestesült eszmét, a tiszta ész produktumát. De amikor festek, nem gondolok semmire, csak önmaguktól elrendeződő színeket látok, a fák, a rétek, a házak és minden tárgy színes foltokban jelenik meg előttem. Már csak a szín van, s amit a szín és a benne ragyogó szín kifejez, ez maga a lét” (Cézanne).

MOTÍVUMOK ÁLTAL...

Krisztinához, mint említettük, közel állnak az „el- és kisajátított” beszédes, nagyon nyomatékos mitologikus és bibliai motívumok. A rögzös föld a kiindulópont újra és újra, a létra, az út, a magvető és a kert témavilága felé. „A tájkép a lélek műve. Látványa sokkal inkább az emlékezet rétegeiből, semmint a kövekből épül” (idézet Simon Sharma *Landscape and Memory* című tanulmányából). A létra azontúl, hogy az úttal, gondolatiságát tekintve, mintegy szinonim, a bibliai asszociációt vetítheti elénk. (Jákob menekülve álmod lát: egy éjig erő létrán angyalok járnak föl s le. Jákob elnevezte a helyet Isten házának, amely a megváltást hozta el számára.) A létra a támaszkodás szükségességéről is szól, amely az épített faltól a csillagos égboltig, a fa gyökereiig előidézhető az emlékezet, a megélt tapasztalatok, az álmok és főként a képzelet határtalanságából, már ami az ember életútját érinti. A művész személyes sorsát „támasztja oda” a rajta, az individuumon túl létezőkhöz, túlmenőkhöz, akár fenomenológiai jelenségekhez. Ugyanakkor a pigmentektől redőzött festőiségéből fakad a Magvető alakjának megformálása. A Magvető a Jézusnak tulajdonított példabeszédek közé tartozik, ahol a hívő maga a magvető, ki képes az igét érteni és terjeszteni. Egyes magyarázatok szerint az isteni országút emberi vonatkozásaira világít rá. Az út a haladás, a valahová eljutás rejtélyes, amennyire konkrét, annyira drámai érzete is (*Gyök-éruk, Göröngyös, Útkereszt, Tájtörés, Fenn és lenn*). Táncczos festményeit manifeszt vagy látensebb módon a feszültségek uralják, a kép immanens tere, eseménydús felületei, szín és texturális, fakturális, strukturális rendje olykor egymásnak feszül. Ebben a nekifeszülésben a feloldást, megoldást (?) az út sűrített láthatóságában vagy a felületbe karcolt eliminált észlelhetőségében hozhatja el. Táncczos mindazonáltal rejtőzködő művész, mégis *Küldetés* című festményét önarcképként szemlélhetjük: a képsík háromnegyed részét betöltő humuszos, sötétlő, okkeres fénypázmák satírozta síkján az aranyló, sugárzó ösvényen női sziluett halad, indul el a kavargó fellegek felé. A képi fent és lent nem felcserélhető, s az alak és az alap a vászon önálló világgá alakulásában faktum.

TÁJ ÉS EMLÉKEZET

A lélek és a természet nyugtalan, háborgó, ám mégis a tört színek, a pirkadat előtti tónusok harmonikus, teljes egész-harmóniát áhítózó létélményét tárja a művész nézői elé. Az olykor többszörösen megdolgozott olaj-vászon felületen egymásra vetülnek a különböző amplitúdójú viszonylatok: gesztusok és állókép. Tánczos képeinek expresszivitása a magyar képzőművészet tájra fókuszáló, tradíciókban bővelkedő, gazdag múltjából éppúgy következik, mint a modern festészetben folytonosan megújulni képes tájképfestészeti látomásos művészetből.

KÖLTÉSZET

Tánczos összetett művészi egyéniség, ez következik a kelet-közép-európai család fordulatos múltjából és gyermekeinek, különösen ikerfiainak felemelő történetéből. Önvallomásos költészete mégis régibbi keletű, a festészeti tudás és imagináció traktusából itt az imagináció a haladási irány, természetesen felfelé, mezőkön, gyümölcsösökön át.

BARANGOLÁSAIM EMLÉKE

*nagy mező,
benne pirinyó pillangók,
a levendula
s csöpp fejű virágok
illata terjed el*

*bár hunyorít szemem,
az ég kék
s ámulatba ejt,*

*gondolataimban elmerengve,
messze szállok fenn az égen
s találkozom a seregélyek özönével
hát igaz nyár ez:
úszom s járok-kelek
bebarangoltam a zöld koronájú természetet
valóság ez,
tudom, hogy ide tartozom,
benne élek,
felszínén a nagy Földnek*

Az emberi emlékezet által teremtett világmindenség igenléséről, annak kézzelfogható jelentőségéről kell diskurálnunk. Mert ez a mienk, az emberé, s lehet bár különös, lehet hátborzongató, vágyálmokkal, szenvedésekkel teli, az emlékezet, a képzelet a sajátunk. A festőművész teheti meg azt, hogy ott, ahol a tárgyak referenciája megtörik, rácáfol az emberi képzelet gyengeségeire, új, megfogható példázatot teremt, istenit és emberi alaptermészetűt egyszerre, teoretikus, pszichés és taktilis igazságot.

TÁNCZOS KRISZTINA, Églétra, 2020, olaj, vászon, 60x60 cm; A fal, 2020, olaj, vászon, 60x60 cm; A fal, 2020, olaj, vászon, 60x60 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Karám II., 2022, olaj, vásznon, 40x40 cm; A gyep, 2020, olaj, vásznon, 40x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, *Ösvényen*, 2018, olaj, vászon, 80x60 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Fűmező, 2023, olaj, vászon, 60x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Eredet, 2020, olaj, vászon, 120x80 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Vadon, 2016, olaj, vászon, 75x125 cm; Csipkebokor, 2023, olaj, vászon, 125x105 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Égigérő, 2023, olaj, vászon, 60x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Fent és lent, 2023, olaj, vászon, 60x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Gyökér, 2023, olaj, vászon, 40x40 cm; Gyökérlétra I., 2023, olaj, vászon, 40x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Gyökérlétra I., 2023, olaj, vászon, 40x40 cm; Gyökérlétra II., 2023, olaj, vászon, 40x40 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Feketeföld, 2023, olaj, vászon, 110x90 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Hummusz I-II., (2x) 2023, olaj, vászon, 30x30 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Szőlőtőke, 2023, olaj, vászon, 40x40 cm;
Göröngyös, 2017, olaj, vászon, 40x50 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Kalászos, 2021, olaj, vászon, 40x50 cm; Holnap, 2022, olaj, vászon, 105x125 cm

TÁNCZOS KRISZTINA, Virágzó, 2023, olaj, vászon, 125x105 cm

SZILÁGYI ISTVÁN

Az emlékezet göröngyein

(részlet)

Ahogy most visszagondolok arra a közös jajdoni útra, nem is igen értem, miért volt bennem szorongás a Gyerő Albi szereplését illetően. Hiszen vele akkor már rég tisztában lehettem, s valójában azt sem kívánhattam őszintén, hogy Jajdonban otthon érezze magát. Arra ugyanis későbből tisztán emlékszem, hogy szinte féltékeny voltam a városra, mely, úgy éreztem, engem fejez ki, egyet jelent velem, azzal pedig, hogy őt idehozom, valamiféle áruilást követek el Jajdon ellen. Ha nem tetszik neki, fumigálja, utálatoskodik, akkor végül is nincs semmi baj, hiszen ő, nyavalyás, se lumpen, se melós mitugrászságával csak ne hangoskodjék ide nekem, hiszen ha ez neki sikerül, valamiben ő is egy lesz velem. Na de mindezen nem nagyon méltázhattam én akkor ott, miközben kapaszkodtunk fölfele a Mátyás-domb harmincvalahány cövekkel kötött grádicsán. Amikor mögöttem azt mondja Gyerő Albi: te, Ida, mondd... kiment a fejemből, hogy is hívják a vén embert? – Mátyás Máténak hívják, neked, gondolom, Máté bácsi, néném pedig Annus néni – s ezzel belül is kerültünk a léckapun. Másfél esztendeje, hogy nem jártam idehaza. Úgy tűnt, ösztövére piszkafa néném háta meggörnyedt. – Há, megjöttetek... Há, hogy utaztatok? Kellő öregasszony-szeméremmel meghiúsított kézcsók-kísérelt, ami azért jó pontként könyvelődik el. Köténye előtt összekapta a kezét, s láttam rajta, hogy talán még a küszöböt sem léptük át, s ő már számba is vette ujjainkon a jeggyűrűket. Megérkeztünk és jól utaztunk, és ő a Gyerő Albi, és örvendtünk, és isten hozta, és mindjárt bátyátok is itthon kell legyen. Hát hogy kilépett ezekkel a haszontalanokkal délután, hogy elrendezze az edényeket. Lám, ő magyarul mondja, gondolta, aki nem a Mátyás-dombon cseperedett, mégsem igen értheti, hogy kilépni a szőlőbe szoktak, az edények, a szüretelőkádad, dézsák és a puttonyok, amit el kellett rendezni nyilván, a haszontalanok pedig kik is lehetnének mások, mint az inasok. Tehát vannak még inasok. És ebből a bátyátokból megérthettem, hogy Annuska néném hozzá is adott már Gyerő Albihoz. Mert meglett, jóra való, úgymond, komoly városi iparos fiúnak látja, aki éppen hozzám való, és fordítva. És ezt a nyavalyás is érzi, ha valahol jól áll, egyből megelevenedik, foxtrottra kezd járni az agya. Jaj, mondd, lelkem, biztos megéheztetek, mindjárt teríték, és laskaszűrőt hozott ki a kamrából, olyan szép juhott talált, hogy igazán. Persze, mikor volt az bárány, húsvétkor, csak hát abban az évben az aprólékjából csináltam egy kis pörköltet, holnapra tokányra úgyis maradt elég. Gondolom, eddig bátyátok is megéhezett. Az a kis pörkölt egy nagy bordó zománc vaslában, apadt a leve, sötétpiros fazékban galuska főtt. Az a néném-féle aransyárga galuska, a nyál összefutott a számba, ahogy mellette nénye a laskaszűrőt hintáztatta, éhes lehetett a lovag is. Teríték én, nénye, míg leszű-

Szilágyi István kiadatlan regényét az MMA Kiadó a 2024. évi Ünnepi Könyvhétre jelenteti meg. A kéziratot Márkus Béla rendezte sajtó alá.

ri. Abroszt bentről hozzá, a kaszten második fiából azt a szőlőindásat, tudod te, melyik. Ilyenkor mindég gyomorszájon rúgott a nagy érzés, hogy lám, mégis van ezen a kurva földön egy ház, ahol számon tartják, hogy én tudtam, hogy melyik abrosz milyen. Mire a négy terítéket fölraktam, nagy szuszogva s kosárnyikorgástól kísérve megérkezett bátya s a két inasa. Álló szőlőt hoztak, mindegyiknek két karos kosár volt, a nagyobbik inas vállát még hátzísák is húzta. Egyelőre csak tegyék be a műhelybe, rendelkezett nénye. Megjöttek, Máté, nézd, megjöttek. Látom, mondja bátya. Isten hozott benneteket, vagy a vonat, a macska rúgja meg. Csókolom, bátya, ő Gyerő Albi, a vőlegényem. Örvendek, Mátyás Máté, a két inas kikukkantott, ahogy a kosarakat rendezte, a nyitott műhelyajtó mögül, mert az a vállas, nagyon középtermetű idegen a kihajtott gallérjával, az agyonborotvált képivel, a fényesre nyalt fekete hajával, az nemcsak hogy egy nagyvárosi cipész, hanem ráadásul vőlegény. Ida vőlegénye, Mátyás Máté jajdoni csizmadiamester örvend neki. És ráadásul úgy készülődik a vacsorához, hogy a cipőképű kisebbik hozza már a csizmahúzó kutyát, a gyerek nem találja, és maga rugaszkodik neki a csizma lerángatásához. Mátyás Máté belép a szobába, lerakja a hegyre járó gúnyját, megmosakszik, könnyű cejgnadrágot húz, tiszta inget vesz, feltűri az ujjait kurta vastag keze nyelén, majd fölé kanyarítja az elmaradhatatlan lajbit, s mindez nekünk szól, vagyis hát a vendégek érkezén, ha vacsorához ülünk, ilyenformán tisztelje meg magát, ugye, hogy az ő szavával éljünk. Nénye közben a két inasnak a konyha sarkában a kenyeres asztalt teríti meg, ki is rakja nekik a pörköltöt s a galuskát. Úgy teszi eljűk a tetézt tányérok, aztán kovászos ugorkát hoz nekik. Két éhes szempár követi minden csontos, kontyos mozdulatát.

Hülye, zavaros érzések rohannak rám, s kerengetik körülöttem az egész tokányillatú Mátyás-porta univerzumát. Odamennék a két kipirult legényhez, beletúrnék buksi vadmalac üstökükbe, tíz meg húsz, meg ki tudja, hány esztendővel ezelőtt is ilyen legénykéek apródkodtak Mátyás Máté műhelyében, és incselkedtek és hancúroztak a szőlőhegyen örökké velem, vagy én övelük, cseresznyeszedés, császárkörte- és állószőlő-cipelés, mind-mind maszatos, édes ürügy, az isten verje meg a hülye fejemet, elhomályosodik a szemem, mi van, te bolond vadmacska fehérnép, bumfordi csizmadiainasokkal többé nem üzekedel. Fáj? Fáj, fáj, fáj, mi fáj? Ez az egész, ez a tízvalahány esztendő. De csak egy kurva nyomorult pillanatig. A lovag kicsit félrevonultan pillog, mosoly bujkál húsos szája szögletében, látszik, tudja, miatta is a felhajtás. De önteltsége sem tenyérbe mászó annyira, látom, a félig nyitott műhelyajtót vizslatja. Gyere, nézz szét odabent, mondom, tudom, fúrja az oldalát a kíváncsiság, hogy végül is, amit erről a háztájrról elképzelt, ipartestületi csoportkép, ügyvédi kamarás, mindebből mi az igaz. Persze, volt ő annyira ravasz, hogy tudja, a teljes való maradéktalanul sohasem látható. A fölsepert s rendbe rakott műhely, a három bankli, a szabásasztal, a karcsú, hosszú nyakú, kecskefejű varrógép láttán mintha mégis megilletődött volna; a műhely végében a vásáros láda úgy kushadt most is, mint húsz esztendővel ezelőtt. Fölötte a mennyezet gerendái alatt két keresztrúdon néhány új csizma lógott, volt köztük kemény, kürtőszárú, falusi menyecskeknek való, fölül háromujjnyis piros bőrszettel, legényeknek való ünneplő ragyogó bokszbőrből, ezek között elöl felszökő szélű, magyaros, mely díszgombba hajlik vissza, meg olyan, melynek a szára kívül fönnebb emelkedik, ezt inkább a románok szerették; volt aztán sima fazon, barna bokszbőrből készült, úrnak való csizma, tényleg

gyönyörű portéka, ilyet én se igen láttam ebben a műhelyben, na, ez nagyon megragadta a figyelmét, elnyerte a tetszését Gyerő Albinak is, micsoda munka, ez oszt igen, az istenit. – Ezt magyarázom én neked, látod... Szóval, hogy itt még mindig lehet. Nem úgy, mint nálunk. Megpróbált fölágaskodni, de csak a csizma sarkát érte el, mire az kicsit himbálózni kezdett, mintha meg akarná rúgni a kezét. Aztán a szabászasztal szélén lelt egy darabkát abból a finom barna bőrből, villanykörte alá jött vele, tapogatta, gyűrögette nagy szakértelemmel, közben, hogy elkészült a vacsorához, belépett a műhelybe bátya is. Huncutra fogta aprószeme pillantását, úgy méregette a nagyvárosi szaktársat, aki éppen lelkesedett. Ugye, ez csikóbőr, fordult bátya felé kezében a bőrdarabkával. Az a, olyan másod-, harmadfű. Ugye, mondtam, mindjárt mondtam én. Honnan veszi, bátyám, ezt a drága anyagot. Ezt ő hozta. Mán, szóval, aki a csizmát rendelte vót. Ki is csináltat ilyent manapság. Van itt egy birtokos, Künistán, valahogy vagy ilyenkor mindig így ejtette ezt a németes nevet – az szokott nagy ritkán. – Szóval itt mégis másképp megy, hagyta helyben a nagyvárosi szaktárs. Mert az látszik, itt megy az ipar – Ougyan – legyintett bátya –, hun van az mán. Az a világ rég elmúlt, hogy az isten lovát. Na, ezt a beszélgetést ilyenformán is képzeltem el. Mégis, ugye, egy pár bokszcizma, gondolom, ezer, ezerötszáz, ha csak tíz pár megy el, soha nem is ment, legalábbis havonta, az már tétel. Ougyan, ki veszen meg egy-egy zsíros bőrt, csakhogy mit hoz? Nem is jó beszélni róla. – Gyertek mán, ne maradjon meg az a kis étel – szól be a konyhából nénye, politizálhatok utána is. Körbeüljük az asztalt, méregerős törkölyt tölt bátya, a papramorgótól kapkodjuk a levegőt, majd a szemünk kiszökik, aztán nekilátunk a felséges ételnek. Albi is, én is vissza kell fogjuk az étvágyunkat, ne látszódjék, mennyire éhesek vagyunk, a kovászos ugorka fülledten langyos kesernyés íze, a keményen fűszeres báránypörkölt nehéz ízei és a csinos aranylón bor, és vegyetek még, ha ízlik, és tessék használni bizalommal. S ez meg is történik. Ízlik is, bizalommal sincs hiba. Egészségünkre. Különben a beszélgetés arra az időre, míg ettünk, abbamaradt. A sarokban csendben falnak az inasok, nényének gondja van rájuk is. Jóllaktatok fiúk?, kérdi, ahogy szuszszanni hallja őket. Jól, felelik egyszerre. Kértek még, kérdi bátya. – Kérünk – mondják, bár kicsit bizonytalanul. Mert úgy hogyan lakhattak jól, ha mégis kérnek. Ezen derülünk, feléjük pillantok, lilán lángol a fülük. Egyetek, ne kéréltessétek magatokat, mert holnap nem a puttonyt, a kisdeszkat se tudjátok fölemelni, mondja bátya – nem akarok szégyent vallani veletek. – Én már tavaly is puttonyoztam, Mátyás úr – mondja a nagyobbik. – Na de csak azért.

Bátya kicsit tán elevebb, beszédesebb, mint máskor. Mintha a mások iránt való figyelemnek, gondoskodásnak is szerepe volna ma este, és mindannak, ami ezen a háztájon egy szüret előtti októberi szombat estén történik, látszania kell, érthető kell legyen. Hiszen idegen, máshonnan jött ember ül közöttünk, aki ugyanakkor a továbbiakban, ha csupán vendégként is, közénk tartozó lesz. Reméljük. Tehát csak hadd lássa az otthonosságunkat, szívéllyességünket, ha már így alakult. Mindez persze nem is értem történik, hanem inkább magunk miatt. Hogy, ugye, a minket illető félreértések elkerülődjenek. Tehát csak hadd lássa, szívesen látjuk, érezze jól magát közöttünk, persze nem futunk a kegyeiért. Mert, ugye, senki kegyeiért sem futunk. Valahogy az adót kinyöggük, az iparűzésért kirótt adót is, a szőlő s a ház adóját is, a többi a mi dolgunk. Nyúzzuk magunkat, de valahogy csak elboldogulunk. De a fekete hajú nagyvárosi szaktársat azért emberszámba vesszük. Mert úgy

néz ki, ez a szegény kolontos jány hozzá akarja kötni az életét. Legalább nem hanyódik tovább egyedül. Jól van.

A jó ég tudja, miféle szerzet, Ida csak megnézte tán magának, az ő dolguk. Hanem a kezén bár látszik, agyondörzsölte habkővel, az kemény munkáskéznek néz ki. Végül is ez a fontos, aztán igyekezzenek. Szóval, láttam bátyán, nincs benne semmi ellenérzés Gyerő Albival szemben, vagyis el tud képzelni házastársakként bennünket, magyarán, hozzáadott. Ezért valami bágyadt hálafélét érzek egyrészt, elvégre a lovagot mint vőlegényemet elfogadja, másrészt valami csendes keserűség mar belém, amiért meg vannak elégedve velem, vagyis hogy ezt a férfiút tekintik hozzám valóznak, vagy engem őhöz valóznak, ez immár mindegy, ugyanakkor az is ott kavarg bennem, hogy hiszen nem ismerik ezt az embert, nem tudhatják, hány pénzt ér, ezt csak én tudom, én viszont nem mondom, mert nem mondhatom el nekik, hiszen nem azért hoztam ide, ám ezzel, érzem, becsapom, elárulom őket, mire válaszként ők azzal árulnak el engem, hogy hajlandók úgy tekinteni, mint leendő férjemet. Közben a két inas degeszre tömte magát, s egyszer csak hallom, hangosan morogják a kétsoros asztali imát, amit tán nekik is Czirják tanító bácsi tanított, hogy azt mondja: aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott, ámen. Köszönjük szépen a vacsorát. Erre még bátya is fölkapja a fejét, lám, a kurva mihaszna bestiái, még ők is megjátsszák magukat, mintha ugyan biza szokásba volna itt valamiféle áhítat. No de csak hadd lássa bátya meg nénye, hogy tudják ők, ha idegen van a háznál, mi dukál. Rendtartó házhoz vannak szerződötve, vagy mi a kutya. Amíg darálták az áldást, bizonyára nényére meg bátyára gondoltak, aki ételt meg italt adott, ha ugyan gondoltak valamire. Közben mi is elteltünk a jajdoni földi jóval, bátya újra tölt egészségünkre. Az inasok szedelőzködnek. Józsikám, mondja bátya – ilyet se hallott még tőle az apróbbik apród, azt hiszem –, hozzál fel nekünk még egy kancsó bort, oszt menjetek. Nénye leszedi a maradékot, a tányérokat, lesepri a morzsát az asztról, s nagy tál tepertős pogácsát állít az asztal közepire, hogy csússzon a bor, ha amúgy nem csúszna. Aztán csendben mosogatni kezd, csendben, hogy ne zavarja az edénycsörömpölés a beszélgetést. Nem állok föl, hogy segítsek neki, ezt ő most nem is várja tőlem, leselem, mibe vág bele a lovag, mert sejtem, érzi, most rajta a sor, hogy mutasson magából valamit. Bosszant, hogy ennek most engem érdekelnie kell. Szóval mégiscsak más vidéken. A kisiparost sem tették tönkre annyira... Bátya legyint, ezt csak az tudja, aki benne él. – Szóval, amikor az ember elnézi, milyen remek portéka készül egy ilyen műhelyben. Milyen békebeli munka van azon. Hízeleg is bátyának, meg kényelmetlen is neki. – Csak így értelme nincs. – Szombaton reggel kirakodik az ember a csizmadiaszínben, jönnek, nézegetik, tapogatják, oszt csak az ára hibádzik mindenkinél. Egy-egy zsíros bőr parasztcsizma, ha elmegy, oszt ennyi. Mikor vége a vásárnak, futnak is el, a fiúk hozzák haza a megmaradt árut egy nagy kosárban, le is takartatom, mintha ugyan biza szégyellni kéne, hogy nem megy. A falusi is inkább bakancsot veszen, oszt a régi szétment csizmájának levágja a szárát, mert az ugyi nem nyúvódik el, oszt azt húzza a bakancs fölé, úgy tartja melegben a lábát, vagy tudja a macska, tán megszokta, vagy csak emlékezni akar rá, hogy valamikor valódi csizmában járt. Nyomorúság. A fehérszínűnek meg már a parasztok is cipőfélét vásárolnak. De abból is valami olyan ormóttan nyavalyát hoztak divatba, hogy arra nem viszen rá a lélek. Kezdték is itt ezek csinálni, de tudja az isten, nem a mi formánk. Oszt hét közben a javitanivaló. Mert mán annak is örvendünk,

ha vaj egy katonatiszt behoz valami fejelni-, talpalnivalót. Valamikor bezzeg. Na de hagyjuk. Újratöltötte a poharakat, csak lesz valahogy. S ha nem, mi más úgylis kibotorkálunk ebből a világból, azt lássa, aki utánunk jön. Egészségünkre. Mégis, ugye, szépen élnek – kezdte Gyerő Albi, máris átvéve a bátya érzését. – Há, hogy kén? – Meg, ugye, a szőlő. Az is csak pótol. – Na hiszen. Az a hét-nyolcszáz tőke – Hét-nyolcszáz, annak is egy része kivénült, pótolni kén, de a szőlőhöz mi ilyen borárok mellett sosem kapaszkodtunk, csak éppen, hogy legyen. Ritka év, hogy az a tíz hektó bor megterem. Tíz hektó? – Az itt nem tétel, eladásra nem sok kerül.

Hirtelen valami álmos ingerültség lepett meg, mit kell itt bátya magyarázkodjon ennek az embernek, akinek semmi köze mindehhez. Akárha tisztázni akarná magát. S újra a bosszús beismerés, hogy hiszen én hoztam ide. Idehoztam, mintha csak azért, hogy valójában magamat gyötörtessem vele. Mert azt ugyan elhatároztam, hogy hozzámegyek, és azóta is mind keresem az olyan helyzeteket, amelyek lökjenek, taszítsanak feléje, hogy véghez is vihessem a nagyfene elhatározást. Ezért kellett vele idejönni is. Hogy nénye és bátya tudomásul vegye, s hogy ettől én is kötelezve érezzem magam, hogy ne mondják, a bolondját járatom velük. Aszondod, ott se megy? Dobta most már feléje a labdát bátya, hadd lássuk, mit kezd ővele. – Csakhogy a nagyváros mindig nagyobb lehetőség, városon senki, semmi az egyszerű ember. Hogy él, mit eszik, senki sem tudja, felfordulhat, senki sem törődik vele. Na, ez elég drámaian kezdődik, még ha igaz is. És mindent a piacon, a boltban kell megvenni. Persze másképpen jön a pénz, mondta bátya. Ez igaz, Matyi bátyám, hagyta rá, emelve a poharát. Amitől bátya szemöldöke igencsak felszaladt, a jó ég tudja, a Mátyásból hogy lett Matyi. Csakhogy elképzelted, kérlek, a tükrös, fényes cipős boltok tövében hogy kell az embernek hajtani. Hogy a gyárról, a nagy munkahelyekről ne is beszéljünk. Na de azért valahogy... No csak. Persze, persze. Nem adhatjuk oda magunkat, ha már ide jöttünk, úgy véljük, mutatni is illik valamit. Vagyis hát mondani. Ugye, nekem is a kis műhelyem. Persze, ott is inkább a javítás. Az megy. Nem mondom, ugye. Stabil kuncsaftok. – Bátya elismerően bólogat. Azt, ha látnád, jó öreg, a nyűtt kurvák nyűtt topánjait. – Csak, ugye, kicsit kinnebb esik. Nem bent.

Részemről ekkor furcsa, fullasztó hányingeres rádöbbenés. Hát mi a jóisten, ez már ebben a kurva tyúkszaros életben mindig így lesz. Csizmadia vásáros ládán cseperedtünk, konjunktúra, meg bőrár meg spitz és megint csizma és bőr és a gyárban megint és megint konjunktúra meg válság, és akkor tetézzük meg az egészet, rakjuk fel rá koronának ezt a csirizes lelkű kirpácsot a stabil kuncsatfjaival. Há mit vétettem én...? Hát megbolondultam? Amíg élek, most már mindig ez lesz? Vaskapta és szurkos fonál, peták, spitz, faszeg. És még ehhez körülményeskedjünk, játsszuk meg magunkat, hogy jól sikerüljön a bemutatkozás. Jött volna valami más. Valaki más. Egy sofőr. Egy órás. Egy vasutas. De vajon nem mindegy? Ki tudja. Csak ne kellené untig ugyanezt a dumát. Talán már akkor elhatároztam, hogy nem figyelek rá, nem törődöm vele. Hát muszáj nekem törődni vele. És úgy tudtam, nem érdekel, amit szövegel. És úgy tudtam, nem figyelek rá. Hogy mára kiderüljön, ha rá gondolok, ha földízem, máris halljam, mit is mond, mit mondott. Mintha minden helyzetben minden sorát megjegyeztem volna. Semmit sem tudok úgy visszaidézni, mint azt, hogy mikor mit mondott. Most is, ahogy megjelenik előttem, amint bátyával ülnek szemben egymással, s ontják a csirizes megélhetést, csak hallom. Hátha, ugye, az ember bennebb nyithatna

műhelyt, inkább akadna megrendelés. Lehetne tartani néhány segédet, inast. Ezt úgy mondta, mintha a képzeletbeli legénységet máris hat-nyolc főre kéne tegyük, mert, mondjuk, kettő, három, ez már ma is ott kalapál abban a kinnebb működő cipézműhelyben. Szóval, hogy ugye, Idának akkor csak a főkönyvet kelljen vezetnie, s ne loholjon a gyárba hajnalban, ugye. Szóval, hogy az ember meg tudjon kapaszkodni valahogy. Ehhez kéne, ugye... Azt, hogy segítség, támogatás vagy mi kéne, ezt szerencséjére nem merete kimondani. Persze, bátya, ha akarta, úgy is érthette, mit nyökög szegény lovag. Na de rég megtanulta ő azt, hogy mit kell felfogni, megérteni, hogy hát mit muszáj s mit nem szükséges meghallani. Ezt egy jajdoni mester száz esztendeje tanulja, vagy tán ötszáz esztendeje. Ebből itt, azt hiszem, doktorálhat már a kisinas is. Bár csak azért, ugye – vág neki még egyszer a nyekergésnek –, hogy Idának ne kelljen a legszebb éveit... Dolgozni mindenütt kell – mondja bátya, szeme sem rebben, s ott még pénzt is adnak érte. Nagy szó ez, hogy egy lánynak fizetése legyen. Ezt se hallottam eddig tőle. Kár vón erről lemondani. Mink a gyárat mindig elleneztük, de be kell lássuk, hovatovább ez lesz a biztos kenyér – mondja bátya, és nem rezzen a szeme sem. Mindezt a jámbor úgy is értheti, hogy mi, jajdoni csizmadiamesterek elleneztük, hogy a nevelt lányunk gyárba menjen, hisz nem szorul reá, ami nyilván egy percig sem igaz. Hanem hogy szidták a gyárat, az nem vitás, hogy ott törje ki a nyavalya, és a ménkű üsse meg és az ég rogyjon rá, de arra is, aki kitalálta. Bort tölt, s minden átmenet nélkül azt mondja – Oszta a fellegváron most is van katonaság. Na, szegény lovagom, sok korsó sört kell neked meginnod az Ursusban, míg ezt a fifikát megtanulod. Van, elég sok, mondja. Mert, ugye, nem mindenütt. – Mert én ott katonáskodtam annak idején. Haj, de régen volt, a macska rúgja meg. – És megemeli a poharát.

Nénye közben odabent megágyazott. A vendégnek, a kényszeredett Gyerő Albinak a kis szoba díványán vetett ágyat, én meg majd újra itt kint alszom a kanapén. Nénye ki is hozza az ágyneműt, a szemem sarkából figyelem, derékaljat rak alá, kettőbe hajtja, hogy ne nyomjon majd a kanapé deszkája, lám, ahogy múlik az idő, egyre inkább vendégszámba vesznek engem is. Megáll a kemence mellett, fejét a golyva egyre félrébb taszítja, a kezei keresnek támaszt egymásban a köténye előtt. Nem szól, hogy hagyjátok abba, elég volt mára, holnap is nap lesz. Nem szól, de ahogy ott áll, mint elbillent felkiáltójel, egész valója egy sürgető kérdés. Bátya egyből érti: Híjj, a mindenit, de eltelt az idő. Tegyük el magunkat hónapra... Mindgyár itt vannak a szüretelők. Ahogy most újra magam előtt látom Albit s az öreget, amint ott ülnek egymással szemben a konyhaasztal mellett, bátyát mintha valami sárgásforma derengés távolítaná a régi fényképek árnyéktalanságában. Gyerő Albi vonásait pedig nyirkos, kékes pára retusálja s taszítja tova, s közben úgy rémlik, mintha úgy láttam volna őket elmosódón, távolodón már akkor is. Pedig, úristen, mennyi volt még az élet, melyen végig kellett botorkáljunk valahogy. Emlékszem, miután aludni húzódtak, elcsöndesedett a ház, s megvackoltam a kanapén, nem jött álom a szememre jó ideig. Persze, nem volt még túl késő, csak hát az öregeknek már takarékoskodni kellett az erejükkel a fáradtságos szüreti nap előtt. Odakint közben eleredt a csendes őszi eső, s én bizonyára arra gondoltam, ha nem áll el reggelig, megkeseríti a holnapi életünk. Hallgattam, hogy csepeg az eresz, s közben az eszembe juthatott, hogy a szegény balfasz nem volt képes valami hitványabb ruhát magával hozni, holnap elázik az egyetlen jó ruhája, a cipője pacal lesz, s persze mindezért én le-

szek a hibás. Már úgy félálomban hallom, szöszmötöl odabent, majd tapogatózik kifelé, óvatosan behúzza maga után a szobaajtót, a konyhában mintha jobban eligazodna, szinte farkasszemet nézünk a sötétben, nem láthatja, hogy én ébren vagyok, lassan kicsoszog az udvarra. Gondoltam, csak eligazodik most már, tán újra elkoppant a szemem, csak persze félálomban is vártam, mikor óvakodik visszafele. Nem tudom, mennyi idő telt el így, de hogy a zajok várattak magukra, egyből fölébredtem, ki is szedtem a puhított derékaljat a deszkakanapéról, hadd lássam, mi van vele. Hát ott áll a tornácon, ingben, glóriában, s bámul bele a nagy októberi reménytelenségbe, gondolom, igencsak didereg. Mi történt, Albi, rosszul vagy? – gondoltam, megártott neki a bor. – A fenét! – Hanem? Miért nem alszol? – Gondoltam, haza kéne menjünk. – Hogyhogy? – Nincs éjfél tájt valami vonat? Azzal, ugye, reggelre... Nincs most éjszaka, csak majd holnap. Miért, mi ütött beléd? – Az öregaszszony... ugye, szegény nagyon a végít járta. – Gondolod, hogy... Szóval, hogy... Azt mondtad, Radó Zsófi benéz hozzá. Meg Penyigeiné. – Benéznek, be, de, ugye, holnap vasárnap. Se egy halottkém, semmi. – Micsoda, képedtem el. – Szóval, amikor eljöttünk, nem nagyon volt magánál. Én meg, ugye, hogy magyarázom meg, hogy csak úgy otthagytam szegényt. Még valaki azt gondolhatja, ugye... – De hiszen a szomszédok tudják, hogy el kellett utazz, s hogy milyen állapotban maradt ott szegény. – Tudni tudják. – No, hát akkor...

Ahogy ott állt a térdig érő fehér alsójában, a tiszta ingben, a csupasz lábára fölcsórintott félcipőben, arca előtt az őszi eső sötétszürke függönye, az egészbe volt valami valószínűtlen, én pedig megpróbáltam lelket verni bele. – Holnap majd hazautazunk. – Igen, igen – hagyta helyben, mintha csak magában beszélne –, mert, ugye, ezek is itt mit mondanak. Hogy megbolondultunk. Vagy mi ütött belénk. – Na látod. – Magyarázzgassuk, ugye, az nem megy. – Na látod. Egyszer úgyis túl kell lenni rajta, mondtam neki. – Igen, igaz – mondja erre is. – Mi az isten, gondolom, én vagyok a halál borzas, hálóinges angyala, aki furcsa mód mintha cinkosa is lennék abban, hogy egy pusztulásra ítélt lélek valahol úgy kopjon ki az árnyékvilágból, hogy még az se legyen mellette, aki tán lefogná a szemit. – Gyere be, lelkem, mondom, s nem is nagyon ismerek a hangomra. – Gyere, mert megfázunk s megbetegszünk mi is. Az pedig most nem hiányzik nekünk. Megfogom a karját, félkótyán hagyja vezetni magát. Bebújok a takaró alá, ő gyámoltalanul leül a kanapé szélire, feje előrekókad, nem szól, a jó ég tudja, mi kóvályoghat az agyában, érzem, nem szívesen férköznék be a gondolatai közé. Az is eszembe jut, vajon nem holtan hagyta ott azt a csóró banyát, már elindulásakor, s most azért nyugtalan, hogy valaki netán előveszi. Hiszen már a vonaton is alig lehetett szavát venni, ezek szerint végig ezért volt zaklatott. A lábamnál ült, csak sejlett a sötétben a törött-tépett emberforma, na, azt hiszem, akkor éreztem iránta valamit. Szerencséjére hallgatott, úgy látszik, ehhez is Jajdonba kellett menni, hogy mozduljon bennem valami veleérzés, amely, ha fél óránál nem is igen tartott tovább, de kovászként csak bedagasztódott abba a tésztamasszába, amiből a mi házasságunk kisült.

Ahogy ezek a pillanatok most emlékezetembe idéződnek, még valami szorongató kényelmetlen érzés is felém suhint, a lelkiismeret hangja, szava, vagy mi fene, amiért végül is ezeket a nagyon ritka pillanatokot leszámítva képtelen voltam igazán emberszámba venni olyanformán, hogy valamiféle belső közöséget is vállaljak vele. Mindez persze valahol bizonyára egész együtt töltött életünk alatt lappangott a lelkem valamely zugában, mintha ugyan biza ezért

is ítéltém volna magam arra, hogy húsz valahány évet együtt nyúzódjam végig vele. Igaz, most a lehetséges együttérezhetnéket, sajnos, cseppet sem volt nehéz a lelkemnek abban a bizonyos zugában mindenkorra ott rekesztenem. Ne lett volna olyan marha. Olyan kicsi. Olyan semmi kicsi ember. A dumája, minden mozdulata, cselekedete annak mutatta. Amin persze semmit sem változtat az, hogy ő nem ilyenek látta magát, sőt, minden jel szerint meg volt elégedve magával. Vagy talán csak megpróbálta ezt magával is elhíttetni. Mert közben kellett éreznie, hogy hézag van valahol. Talán ezért is erőltette az okoskodást. Hanem inkább az a furcsa, hogy én, aki annyiféleképpen rámostam szét a gondolataimat, téptem, vallattam magam már akkor is, az mintha sohasem bírt volna érdekelni, hogy ez az ember ott mellettem ugyancsak egy ember, akinek a bensőjében csak ott lapul valami gizgaz, iszap, hordalék, mindegy, de mégiscsak valami lélekanyagféle – hadd túrjunk legalább bele, bár a riadt kis hülyét ugrassuk ki e nagyképű duma mögül; hadd pukkadjon, hogy kiesett a ráfigyelésünk világából. De nem, erre valahogy sohasem futotta. Sőt, már akkor, az első időkben, amikor közeledtünk ahhoz, hogy végképp egymáshoz kötjük az életünket, én egyre inkább kezdtem kirekeszteni magamból, úgy mindeztől, egy darabban, fölbontatlanul. Ezzel, ha jól meggondolom, végül is azt a hülye képet fogadtam el, amit a link dumájával festett önmagáról. Igaz, én valójában sohasem voltam sokbeszédű, tettem-vettem szótlánul, s ha a dolgom végire értem, s maradt még valamennyi idő, fogtam az éppen soron lévő hülye könyvet, s félrehúzódtam vele. Úgy látszik, ez az ára s az átka, ha egy fehérnép nem locsog reggeltől estig, s nem akarja újra felkérődni hatvanhatféleképpen az életét. Ugyanakkor, s mint mára kiderül, a szakadozott szöveg mint az ökörnyal mindenütt elért, s észrevétlenül tapadt reám, hogy mára lecsévélhetetlen. Azon kívül, hogy néha leintettem, vagy azt mondtam, üljünk asztalhoz, vagy későre jár, le kell feküdni, vagy reggel, vedd ki a tejet, napok teltek el, nem tudtam neki mondani egyebet. Sőt, úgy éreztem, utálnám magam, ha elkezdenék valami gyöngédkedőt, mit tudom én, mit fogalmazgatni. Mindettől csak még nagyobbra nő a titok, hogyan szerethettem mégis teste melegét. Mert azt végül is minden helyzetben, állapotban fogadhattam el, sőt, soha még bár fönn sem akadtam rajta: hogyan tud ez így jó lenni nekem. Hanem akkor ott, a néném konyhájában, amikor láttam, porig van ázva, s didereg a lelke, miután valamennyire megmelegedtem a takaró alatt, fölültem, hozzá húzódtam, a vállunkra terítettem a takarót, s magam kezdtem melengetni szegény lovagot; sóhajtott kettőt-hármat keservesen, éreztem, lassan tér vissza az élet belé – ne gondolj rá, mondtam, ne gondolj semmire, majd csak lesz valahogy. – Igen, igen – hagyta rám. – Én mindig csak... – kezdte volna, de aztán csak nem lendült bele. Karját, vállát, melleit dörzsölgettem, szorosabban húzódtam hozzá, a három arasz széles kanapé egy embernek sem volt valami túl kényelmes fekvőalkalmatosság, de csak eldőltünk rajta valahogy. Komoran csinálta, majdnem kétségbeesett kíméletlenséggel, s nem kellett behunyjam a szemem, hogy ne lássam szája sarkában azt a na, milyen fiú Gyerő Albi vigyort, és nekem az egész már rég gyönyörű volt, ő meg mintha minden keservét az ölelésbe akarná beleölni, belefelejtetni. Közben egészen megszokta a konyha sötétjét a szemem. Mire kezében a cipőivel mezítláb a kis szobába visszalopakodott, éjfélre járhatott. Én pedig hiába kerestem az eső hangjait, az eső közben elállt. Aztán ahogyan máskor is, elalvás előtt bizonyára végiggondoltam a másnapot, mintha csak készítenem akarnám, hogy minden úgy zajlódjon, ahogy elképzelem.

Emlékeztem, bátyáékhoz mindig sok szüretelő jön, újesztendő napján s húsvétkor ünnepet köszönteni valamennyi hajdani segédjük s inasuk, aki a faluban maradt, benéz hozzájuk, szüretkor pedig feleségeiket s a nagyob-bacska gyermekeiket is elhozzák, úgy, hogy néha huszonöt, harminc szüretelő is kitelik belőlük. Ha jókor el lehet kezdeni, még nagyobb termés esetén is végeznek déltájban a szedéssel, s bátya így is szereti. Ilyenkor néhány gyerekkori pajtás mindig előkerül, akikkel ott kóstoltgattuk egymást a Verőfényen. Cinkos szemük csillanása jelzi, a hancúrozást ők sem felejtették el, s tán most se utálnák, csak azóta, ugye, fiatal csizmadiának rövid gyeplőjén dagasztják a sarat, s húzzák a szekeret. S lám, végre ldának is vőlegénye lett. Ügyes embernek látszik, van hozzá a bestia ldának szeme. Még tán hízeleg is nekik a sógorság, ahogy a nagyvárosi szegény lovagot, a nagyvárosi szaktársat szemügyre veszik. A szüreti zsongást, dévajkodó zsvajt idézve aludhattam el; hogy majd ugyancsak a valóra moccantva kezdjék ki álmomat az ijesztő zörejek. Sötét van még, néném nem gyújtja föl a villanyt, talán, hogy ne zavarjon, de már rakja, üszköli a tüzet. Lekecmergek a kanapéról, nyújtózkodom, bár az éjszakai viszontagságok ott nyüszítenek, mocoognak a csípőmben, különösebben nem érzem töröttnek magam, villanyt gyűjtök. Há, hogy aludtál, lelkem, jól, nénye, nagyon jól, mondom. Nem nyomódott meg a derekad, a kezed? Nem, dehogy. Ha ez a vacak tákolmány beszélni tudna, gondolom, belepirulna szegény fejed vénasszony létedre is. Gyorsan megmosakszom, hozom is be a vizeshordóból a következő rend vizet, viszem be, már ott nyújtózkodik a konyha közepén, s locsbolja magára, vastag vállára, csutak derekára, aztán feltörli a konyha kövit. Nadrág, cipő van rajta, meg az atlétaing. – Híjj, a nemjóját, mindjárt itt lesznek, ő csak egy kis tálka meleg vizet kér, hogy megborotválkozzon. – Jó, lelkem, mindjárt melegszik annyira. Mire a fekete borostát lehersegteti a képiről s megmosakszik, kotródhat is befele, hogy az apacsingét magára rángassa, mert a léckaput már nyöszörgetik a szüretelők. Nénye közben szalonnát, kolbászt, nagy kosár hófehér kenyérszeletet rakott ki az asztalra, hátha van, aki falni akar sebtiben. – Ami tehát nem kötelező, de majd lássák, ha akarná valaki, aki nem reggelizett volna odahaza, fogja s egyen. Bátya tálcán pálinkáspoharakat egyensúlyoz, teli üveget dédelget, mert azért a jó reggeltnek ilyenkor pálinkásnak illik lennie. Nincs fennakadás. Egyszer csak Albi is közöttünk van, és én sorra veszem a hajdani csintalan cimborákat, a fél tucát Janit, Palit, Józsit, Gabit: ő Gyerő Albi, a vőlegényem. És a fiatal csizmadianékat is, hogy Mári, Sári, Klári, Szilvi, Mariska, Rozáli, ismerjétek meg a vőlegényemet. Örvendünk a szerencsének (gondolom), és érzem, mert közben mindahány odasandít, csillan-e ott valami, tekintetük kaparássza, tapogatja a gyűrűsujjamat, a lovag bezzeg szikrát sem zavart, egyből föltalálja magát, hiszen ő itt az érdekes, a vőlegény elveszi bátyától a tálcát, töltöget, koccintgat, a jó nép krárog, a nemjóját, isteni a pályinkátok, aztán egy-egy falat kenyeret tör nyomtatásul. Be sem férnek mind a konyhába, de miért is hordjuk be a sarat, némelyiknek máris ott a kis szüretelődézsza a hóna alatt.

Talán tucatszor éltem végig bátyáéknál a szüretre érkezést, most mégis úgy tűnik, ennek maradt meg bennem leginkább minden részlete. Vagy ki tudja, lehet, csupán az emlékezés természete olyan, hogy gondoskodik, amit visszaidézünk, az teljessé kerekedjen. Esetleg olyan részletekkel lep meg, melyek máskor, más hasonló alkalmakkor vésődnek belénk. Mintha csak lát-nám bátyát, amint kiáll a küszöbre, újra tölt a tornácon diskuráló hajdani nála

cseperedett legénységnek, közben kifelé kémlel, az akácfák megkopaszodott ágai között keresné a Brót páváit, majd ahogy kezd szürkére kopni, fakulni a nyirkos hajnal, mint egy agyonmosott dokknadrág. Na, akkor, ha azt mondjátok, mindjárt mehetünk, visszalép a konyhába, az ajtófélről lekasztja a ménkű nagy pincekulcsot, s lassan leszédeleg a Mátyás-domb grádicsain. Bátya nekem visszaszól, ti maradjatok, úgylis jön a szekér, oszt Albinak kerül ott kint valami szüretelőködmön, ha majd segíteni akar. Nénye ráérősen szalonnát vág egy tepsibe, sőt rak, tíz tojást, megkavarja, de csak annyira, hogy összetörjön a fehérje, a sárgája, aztán elibénk teszi; nem is merem latolgatni, ha egyedül jövök, mindez nem egészen van így. Most nem akarok azon morfondírozni, hogy Gyerő Albit, az Ida jövendőbelijét mennyire emberszámba veszik. Persze, azt hiszem, ha nem így történik, ha keresztülnéztek volna rajta, az ugyancsak fájt volna nekem, nem is miatta. Magam miatt. Mert, ugye, azzal, az ő lekezelésével engem sem vesznek komolyan. Erre pedig furcsán megnőtt bennem a sértékenység hirtelenjében. Mert ugyan biza, hogy törődtem én effélékkel ezelőtt, ha ugyancsak fölöttem mondanak ítéletet.

Még az asztalnál ültünk, mikor a fuvaros megérkezett. Miután pálinkával kínáltuk, nénye neki is tett rántottát egy tányérra, de italt, azt nem töltött neki. Szó nélkül ült asztalhoz, s csak miután bekapta a früstökét, szólalt meg, jelezve, hogy emlékszik reám. Oszt hogy tetszik lenni? – Köszönöm, Gergely, megvagyok. – Ez az ember, bátya fuvarosa, poros lábú, süldő lány koromban tegezett, én pedig Gergely bácsinak szólítottam. Most pedig, amire göndör-veres haja jócskán őszbe kunkorodott, fene tisztelettel teccikez engem, én meg a Gergely mellől elhagyom a bácsit, s ezzel a fele tiszteletet. S ez mégis mind természetes. Különben a jó ég tudná mára már kideríteni, milyen lehetett bátya s közte a viszony. Mert ezzel a Gergellyel más volt a helyzet, mint az alkalmi napszámosokkal.

De ugyanakkor az a dorgáló meghittség s ezzel együtt a jelzetlenül is vitathatatlan fölény is távol állt attól a viszonytól, mely a segédekkel való kapcsolatra volt érvényes, jellemezte. Egyfajta barátság lehetett ez, ám bizonyára nem egyenlő felek közötti, amit viszont furcsamód mindig bátya hidalt át, a fenebb álló, merthogy ő kereste a kedvit a lovas embernek. Az viszont, bár a szólás szerint asszonyt s lovat nem adnak kölcsön, bár hányszor úgy vezetete elő a fogatot, hogy bátya azt kezdjen vele, amit akar, átadta a gyeplőt, zabot, szénát rakott a saroglyába, aztán mi szekerezhattünk Kolozsvárra, vagy akár menekülhattünk is a háború elől, ahonnan az sem biztos, visszatértünk volna. Mintha csak nekünk tartotta volna a lovat s a szekeret. Ám nem valószínű, hogy csupán a Verőfény lazájában gyűjtött széna s sarjú fejibe. A régiek között voltak a bizalomnak s az együttműködésnek olyan meghitt formái, melyekhez nem kellett sem rokoni kapcsolat, azonos nyelv sem kellett, mégis hosszú emberöltőkön át kitartott, s nemegyszer apáról fiúra és tovább. Ha ezek az ilyen feltétel nélküli bizalmon alapuló barátságok kicsiben s nagyban egyaránt megőrződnek, ki tudja, talán nem szakad az emberiségre ennyi nyomorúság. De lehet, én nem láttam meg az ehhez hasonlókat, melyek itt-ott, máshol is csak megvoltak az emberek között, s mert léteztek, azért sikerült átvészelnem bajt, pusztulást sokaknak is, akiknek sikerült. Imók Jánosé volt a fogat, de a háts rugós bőrülés a bátyáé. Ezt máskor csak vásárra menet szerelték fel a szekérre, de lám, akkor a mi tiszteletünkre az is előkerült. János nem is kérdezett senkit, kihozta a padlásfeljáró alól, s le is vitte a szekérhez, ezzel sürgetett is forma bennünket, ha elkészültünk, mehetünk. Nénye nagy kosár krumplit ho-

zott föl a pincéből s fél koszorú hagymát, a földarabolt ürüt a bordó zománcos vagy húszliteres lábosba raktuk, gyékényszatyorba egy szép kenyeret, jókora üveg savanyúságot. Mindent lehardtunk a szekérbe, bezártuk a házat, és elindultunk. Elöl a bőrülesen nénye s Albi ült, Imók János a lovak fejénél ballagott, én a szekérben ültem egy abroszos tarisznyán, s vigyáztam, hogy az edények a dökögéstől szerte ne vándoroljanak. Albi láthatólag nagyon élvezte a szerepét. Ő tartotta a gyeplő szárát, mikor a fuvaros a kezébe adta, azt mondta: – Csak úgy lazán tesszen fogni. De ha nem szeresse, hurkolja oda a lócs végire. De Albi előrenyújtott kézzel fogta a gyeplőt, hogy stílusos legyen. És vagy kétszer, amint lefelé ereszkedtünk, csavart a fék fogantyúján majd féloldalt, mikor szólt Imók. Nézttem őket egy darabig hátulról a szekérből, a lovatot gyermekes öröm fűthette, hogy gyeplőt adtak a kezébe, bár az ostort magánál tartotta a fuvaros, de lám, végre s végre kormányozhat, ha csak két lovat is. És mintha még nénye is jobban kihúzta volna a derekát, az őszi párákat szinte öklelte, csürte keményített kendője csücske, ahogy dökögött a szekér. De aztán nem sokat méltázhattam rajtuk, mert eszembe jutott az a hajdani vásáros szekerezés, mikor az éjszakai erdőn Tulogdi Samuval hajtottuk a lovakat, ennek tíz esztendeje múlt akkor tavaszon. Végtelen hosszú idő, s ahogy akkor földézttem, mégis pillanatokra zsugorodott. Buta kis találós kérdés jutott eszembe akkor erről, az idő megfoghatatlanságáról, talán még a Czirják tanító bácsi iskolájában ragadt reám: A világot átéri, mégis egy tyúk átlépi, mi az? Kerékvágás. Keréknyom. Keréknyom = idő. Mert úgy egyetlen nap alatt mily sokat halad előre, hát még tíz esztendő alatt. Az emlékezésnek pedig semmi az egész, átlépi, mint a tyúk a keréknyomot. Mintha ugyan biza főkéntös tyúknak készülődne, s lassan elhagynám magam mögött a szertelen vadmacska időm. Egyszer csak azon kapom magam, hogy az államat csiklandják a könnyeim. Erre tisztán emlékszem, hiszen a fél kezemen megszámlálhatnám, hányszor esett meg ilyesmi velem. Akkor sem nyomorgatott sírhatnék, nem rázott zokogás sem, csak csurogtak a könnyeim. S mint a tehetetlenségemből fakadó kénytelenségek, rendszerint fölbosszankodtam rajta, merthogy mi az istennek érzékenykedem. A lovak kapaszkodnak a Verőfény felé, a lábos, ménkű sok ürühús vándorol hátra a szőlődaráló alá, mindjárt feldől az ugorkásüveg, én meg csak ernyedten báméskodom, s közben pisil a szemem, hát mi a jó ég. Majd még észreveszik rajtam a nyomort, s azt hiszik, siratom a leányságomat, s vigasztalni fognak, ha nem egyéb. És akkor, mit tudjátok ti, ki volt Tulogdi Samu – szakadt ki a szó, nem mintha elment volna az eszem, teljesen önkéntelenül. – Szóltál, drágám? – fordult hátra készségesen a lovak. Hanem a drágám, ami nyilván nem nényének szólt, egyből kijózanított, mintha csalánnal csiklandának az államat, dédelgetnék a csicsemet; csak azt mondtam, nem lesz eső. – Adná a drága jó isten, hogy ne legyen, igyekezett nénye helybenhagyni az egek állapotát. És aznap tényleg nem lett eső. Helyre is rámostam volna a lelkem tán percek alatt, hanem – most már magamban – csak vágtam egy rendet azon, hogy mit tudjátok ti, ki volt Tulogdi Samu. Közben már fenn Verőfény gyűrűjénél, ahol az ökörfólyós októberi szél is kezelésbe vett, de én még mindig nem tértem egészen magamhoz, mivelhogy újra ott csapdosott, ott suhogott körülöttem az ázott szárnyú bánat; nemhogy ti. TI. Nénye, Imók, lovak, lovak és mind a többiek, de valójában én sem tudom, hogy ki volt tulajdonképpen Tulogdi Samu. Annyira nem, hogy néha már kétségbe vontam, kételkedtem benne, volt-e, létezett-e egyáltalán. Hogy mégis igen, s hogy nem csupán bolond képzelet eszkábálta, arra a bággyadt bizonyág, ha én teremtem, akkor valameny-

nyire mégiscsak ismerem. De így, mert volt valóságosan, nemcsak ti, golyvás nagynénik és csirizes lovagok nem tudjátok, ki volt, én sem tudom. Ezért döcögök egy szekéren veletek, ezért fogom a lábas húst, gyámolítom az ugorkásüveget, ebben a szekérben játszom a menyasszonyt a jajdoni szüreten. Ahol el is juthattam idáig, mivel belül kerültünk a nagykapun. Mert ezután a szüretelőktől hangos pászmák közt többé nem jutott idő mélázásra, sőt, az elkövetkező napok és hetek is távol toltak minden morfondírozó alkalmat; amint most visszagondolok arra a jajdoni kiruccanásra, mintha ez lett volna azoknak az éveknek egyik küszöbe. Bátya kint állt a pince előtt, leste, mikor térünk le a szekérútról, s fordulunk a laza felé, a szüretelők sem sokkal előbb érhettek ki, csak éppen elkezdheték az aljban a szedést. Leemelték a szekér végéről a darálót, Albi segített bevinni a pincébe, a fuvarossal föltették a nagy szüretelőkádra, érkezhettek a puttonyosok. Bátya adott arra, hogy jó bort szűrjön, s ezért nem siette el, de nem tartotta nagy szőlősgazdának magát. Na, végre hozzálátott, nem sokat pepecselt, ahogy a puttonyosok felhordták a szőlőt, öntette is velük a daráló garatjába, s így a nagy kádba egyenesen zúzalék került, aztán az előkészített, tisztára forrózott hordókba hordta is be a montot a kád csapja alól. Ami a zúzott szemről, kocsányról nem csurgott le, azt másnap, harmadnap kisajtolta, a montot feltörte, s a földbe ásott hordóba rakta, hadd penészedjen, míg a törkölyt belőle kifőzik. Albinak kerítettünk valami kopottabb permetezőgúnyát, nadrágot, valami nyútt csizma is került, ha már mindenképp segíteni akar. Há most hogyné akar, ugyi. Bátya venyigéből vesszőcsokrot tűrt, felkiabálta a kisebbik inast, levetette a csizmáját, besegítette az üres kádba, hogy a vesszőköteget illessze oda, ahol a csap a dongát átüti. Hát ez meg minek, kérdi bátyát bölcsen. Ez azért kell, ugyi, mert ahogy az ember megnyitja a csapot, a nyomás kocsányt, szőlőhéjat, mindent odahordana, az eltömné a furatot, a venyigecsokor meg, ugyi, nem engedi a csaphoz csak a szőlőlevet – magyarázza nagy akkurátusan az öreg. – Micsoda ötlet, barátom, hagyja helyben a végén a vőlegény, s azt nem mondja, van ezeknek a marháknak eszük. Csakhogy meg nem veregeti a vállát bátyának, aki ilyen szavakat, hogy ötlet, ha száz esztendeig élne, se tudna kisajtolni magából, ez a nagyvárosi szaktárs meg csak úgy löki. Különben egész nap nyüzsgő, lelkenkezés és segítőkész elragadtatás volt a lovag, nagy hévvel tekerte a daráló kerékét, pattant, ha valahol segíteni kellett, ebben a kapkodó tüsténkedésben persze, miután tudtam, végig ott éreztem a haldokló öregasszony gondját magától távol tartani. Közben nényével apróra vágtuk az ürü darabjait, megpucoltuk a hagymát, meghámoztunk fél véka krumplit, bátya tüzet rakott a rozszant kemencébe, rotyogott a tokány, s mire a jajdoni harang mély zengésű hangját odahozta a szél, s ahogy ezt hallottam, mintha tövis szakadt volna a talpamba, hirtelen olyasmi sajdult belém, hogy én valahol nénémet is, meg az egész istent gyűlölöm. Valahol mélyen ragaszkodom hozzájuk. Valahogy mélyen szeretem őket és gyűlölöm magamban a szeretetüket. Miközben minden jól sikerül, még a nap is elő-elődereng a felhődongák alól. Mintha rám is rám ragadt volna az Albi serénykedéssel palástolt nyomora, szinte ingerülten sürgettem a tennivalókat, csak hogy teljen el valahogy ez a szüreti nap. Így már azt a pálinkát, teljen már a kád, és csurogjon a must is, teljen a hordó. És teljen a nap, máris az én gondom lenne az ő baja, holott én a magamét sem akartam soha megosztani vele. De szerintem ennek is akkor ott kellett volna eldőlnie.

Mire megterítettük a hosszú kecskelábú asztalt, s megszegettük s fölszeleltük a szokásosnál magasabbra nőtt, foszlós kenyeret, már egész közel jár-

tak a szedők. Fogtam egy kis dézsát, intettem Albinak, jöjjön, szedjük mi is, mintha az a pár perc is számítana, amivel hamarabb elkészülünk. – Jól haladunk, hála isten, mondta bátya, szépen kerül. – Sok kéz áldás, sok száj átok, szólt volna nénye a berbecstokány mellől. Emlékszem, amíg ott az utolsó szőlőtökéket fosztottuk az érett gerezedektől, mind arról faggattam magam, mi a bajom tulajdonképpen, hisz minden jól sikerült, nényéék szépen fogadtak Gyerő Albistól, amit azért előre látni nem lehetett, ezek a mindenféle régi jajdoni ismerős népek kedvesek, előzékenyek. Most akkor végül is mit akarok, mi a bajom? Hogy összeillőnek látnak ezzel a szegény széltolóval – vagy hát ezt is csak én hiszem –, különben nem nagyon érdeklí őket, nem foglalkoznak velem, az én dolgom. Tegyek belátásom szerint. És egyáltalán elvárom én azt, hogy törődjenek a dolgaikkal? Ha igen, milyen jogon? Ha megjegyzéseket tennének, fintorognának, vélekednének úgymond, az jobb volna. Az nem esne rosszabbul nekem, ettől nem gyűlölném őket, neheztelnék rájuk. Mi a frász ütött belém mára, hogy azt lesem, kutatom, hogy miként viszonyulnak hozzám, ami igazából eddig sohasem érdekelt.

Amint most földéződik bennem annak a szüretnek az emléke, s elősejlik az akkori oklatan ingerültség, arra gondolok, talán akkor számolódott föl bennem végleg a Jajdonhoz tartozás. Vagy talán akkor döbbsentem rá, hogy én valójában már rég nem is tartozom Jajdonhoz, sőt, ezek talán soha nem is számítottak volna közülük valónak, tehát én úgy gondoltam, elszakadok tőlük, csalódnom kellett, hiszen hogy válhatnék én még valamitől, ami nem is volt az enyém. Jó tíz esztendővel azelőtt, amikor magára hagytam bátyát a kolozsvári piacon, örvendtem, hogy nem cirkuszol velem, amiért akkor hálás is voltam neki, de valahányszor visszagondoltam arra az alkalomra később, úgy éreztem, túl könnyen mondtam le rólam, nem dorgált, nem fenyegetett, pláne nem suhogtatott ostorral, és nem kellett szöknöm tőle, bár erre is elszántam volna magam. Hiszen ha igazán magukénak tudnak, számítanak, a rendőrséggel kerestetnek, s visszahozatnak, vagy mit tudom én. Ehelyett, mikor pár hétre rá a keresztlevelém kértem, szépen elküldték, hogy gyári lánynak állhassak. Ugyanakkor tudtam, ha Gyerő Albi valami lekicsinylő megjegyzést tenne most rájuk, azért ugyanúgy a tyúkszemire lépénék, mintha valóban közibük tartoznék. Vagyis hazudnám tovább, mennyire egy vagyok velük. Közben pedig akik ott körülöttünk szedték bátyának a szőlőt, reggel óta már letárgyalhatták, hogy a fickónak jól menő műhelye van, s így irigykedhettek is reám, bolondnak áll a szerencse.

Persze azokban az időkben még hitték azt, jobb az élet a nagyvárosban, sőt, akarták hinni, hogy így van, mert akkor majd mindenkinek volt nagyvárosba szakadt ismerőse, rokona. Igaz, az innen elszármazott fiúknak nagyobb volt a fizetésük, több fordult meg a kezükön, mintha otthon, segédsorban maradnak, csak éppen nem sokat értek vele. Kicsit ugyan más lett a dumájuk s az öltönyük szabása, de ha az édesanyjuk meglátta volna, milyen szobákban, milyen ágyakban vackol egyik-másik, menten kétségbeesik, ha meg az apjuk végignézhette volna, hogyan, milyen alázattal állnak meg egy munkavezető vagy más gyári nagyság színe előtt, azt mondja, fiam, téged jól móresre tanítottak, én ha száz esztendeig agyusztállak, akkor se válik ilyen kezes bárány belőled. Na és mivel itthon ezt várták, hazudni kellett a sikert, a baj csak akkor kezdődött, amikor a válság éveiben egyik-másik szőlőt kapálni kullogott haza, ezek aztán nem is mutatkoztak se a tekepályák környékén, se a nagyvendéglő tájékán, meghúzták magukat. Na de akkoriban, a harmincas évek derekától már nem kellett otthon csellengjenek, már rég visszaszivárogtak gyári jó fiúnak.

Aztán hogy az utolsó tőkéket is megszedtük, s odasereglettünk a veranda köré, nényével levettük a tűzről a nagy lábos berbécset, nénye tálalt, s egy fazék vizet tettünk, hogy majd elmoshassuk a tányérokat. Csak akkor látszott igazán, milyen sokan vagyunk, a hosszú asztalt tehát kétszer kellett megteríteni, először a gyermekeknek meg azoknak, akik jobban siettek. Bátya meg újra a pálinkásüveget hozta, s a ráérősebb férfiaknak törkölyt töltögetett. Közben Gyerő Albi is visszavedlett apacsingos nagyvárosi szaktársnak, s vitte közöttük a szót. „Hát mi az isten, mindig mindennek mi fogjuk megadni az árát, a tönkretett magyar iparosréteg? Nem mehet ez így, míg a világ. Az állam belőlünk él, a zsidó rajtunk élőködik, a parasztnak mindig is megvolt a magához való esze, az inkább mezítláb jár, csak hogy egy csizmatalpat se kelljen megfizetnie.” Gondolom, valahogy így litániázott, azok meg bólogattak, bizony, bizony, jól mondja a nagyvárosi. Aztán mi is asztalhoz ülhattünk, maradék fehérnépek, bátya s a legénysége, meg a maradéka a jajdoni csizmadiaseregnek, azt hiszem, lehetett jó egynegyede, hanem ez a göcsörtös fifikás banda nem politizált tovább, miután ott párolgott a tányérjában a berbécstokány. Vigyáztunk nényével, a krumpli ne főjön szét, de amúgy csak aláagyazzon a jókora húsdaraboknak, a paprikás enyhén csípős, a szaft meg csak dédelgesse, dajkálja az egész szüreti lakoma-csodát. Na, ettől énbőlőlem is egyből kiszállt minden magam nyomorgató, töprengő nyavalya. Bátya ötliteres cserépkancsóba hozta az óbort, s az akkor már rég halálra ítélt, sohse halunk meg hangulat virágzott még egyet a Verőfényen, valójában a Mátyás-pince verandáján, egy kurta órácskányig hazudta örökkévalónak magát. Aztán ahogy asztalt bontottunk, hamar hazaszéledt a vendégsereg, nényével a pince előtt a gyepen nagyjából elmostuk a faggyas, zsíros mosatlant, lent bátya odabent a két inassal elrendezte a lecsurgott mustot, s a másnapi sajtóláshoz számba vette az edényeket, majd fölpackoltunk az Imók szekereire, bátya bezárta a pincét, a ménkű nagy kulcsot zsebre tette, s indulhatott hazafelé a menet. Mikor a szekér saroglyájából visszanéztem, a pince sarkánál már csak a kerülő kutyája nyalta a berbécs maradék faggyát a laza megszürkült októberi füveiről.

Mire hazaértünk, már csak annyi időnk maradt, hogy rendbe szedjük magunkat, indulhattunk az állomásra. Nénye és bátya is elfáradtak, egyszerre csak kevés szavúak lettek. Tegnap még elevenen tartotta őket a szüret izgalma, mára elfáradtak, hogy túlestek rajta. – Há, oszt vigyetek é kis szőlőt, diót – kezdi nénye a búcsúzkodást. – Tessék csak hagyni – mondtam, ne járjon vele. De igazán, és már hozta is ki a kamrából a karos kosár szőlőt meg a kis tarisznya diót, amit talán már jó előre nekünk szánt, s elő is készített. – Oszt a kosarat maj megkapjuk, elküldöd valakitől. Az bizony fontos is. – Oszt a lakodalmatokra küldöm a bort – ígérte bátya, hogy az adakozásban ne maradjon alól. Ha ez egyelőre csupán ígéret is, csak idejében írjátok meg, hogy mikor lesz. – Azt hiszem, addig bátya nem fogja lehúzni a borát, de lehet, még ki se fog forni teljesen. – Na jó, te leján – Ebben aztán elismerés is volt meg még biztatás is, meg tán még egy szemernyi bizakodásféle is. – Há, van nekem óborom, te mit gondolsz... Még Gyerő Albira is rásandított, nem tiltakozik-e. Azt majd még meglátjuk, vagy volna odázás, de a lovag csak bólogatott, amilyen megjátszott vőlegényes volt maga megadón. – Há köszönik a segiccsíget... írjátok, ha van valami – sóhajtja utánunk az elsötétedő konyhaajtó, amint a magas akácok alatt lefele bukdácsolunk a Mátyás-domb grádicsain.

MARNÓ JÁNOS

Szűkülés a tágulásban

ecsettanulmány

Mennyi guruló ember
a földgolyón, és mennyi saját
bajuszból készült borotvaecset – – –
Mennyit ábrándozol így a tükör előtt,
mely homályos, mint egy vászon,
és ábrázatod a családban viszolygást kelt
ilyenkor, nemritkán, vagy olykor,
te meg az étrendjünkben találsz mindig valami
kivetnivalót. Aztán egy nap ott terem
előtted a feleséged egy tányérnyi
maradékkal a tegnapi töltött csirke
és krumplipüré romjaiból, és céklával,
a csirkeszárny combjáról egy helyütt leszakadt
a bőr, és elővillant a hideg hús fénye
a sötét és rögös töltelék halmával
ellentétben, ami a kényes egyensúly kérdését
kész feszegetni közted s az asszony között;
bizonyos esetekben nincs alkalmas központosító jel
a tárgy színeváltozásához; a pontosvessző
arra jó csak, hogy a pontot, ha kellemetlennek
találja családukk, legyintünk egyet s visszavesszük;
beleszédül az ember a gondolatba, mi minden
veszhet egy semmitmondó döntéssel oda,
kerüljön oda az edény, ahol megpakolták,
tekintet nélkül elmédre s gyomorszájadra,
mely a látványtól lefelé görbül, majd
megszállottan kifordít magadból, el is
dőlnél mindjárt a padlóra, annyira szédülsz,
de olyannyira, hogy nincs semerre,
ami megnyugtathatna. Úgy is szédülsz,
hogy nincs vertikálisan se lejjebb, se feljebb.
Viszont a család idáig van veled. Torkig. Igen.
Változtasd meg étrendedet.
Tágul az univerzum, rendben, mondd az asszonynak
azt, hogy momentán az éhségnek hódolsz,
az éhezésnek, hiszen a természet örülten
szereti kiéheztetni magát, csupán az ember
olyan hülye, hogy azt eszi s akkor, ha elé rakják.
De azért ugye nincs harag. Ezt mondhatja
feleséged vagy más családtag, egy alkalmi vendég,
vagy te magad, az univerzum sebesen tágul,

a sötét, rögös töltelék egyre dagad, a hús fénylik, mint egy késpenge, novemberi fagy, elég kidugni az orrod egy percre, s a borosta megderesedik a képeden, és a két üvegtábla közé beszökik a homály, mint reggel a tükörben, mikor alapozni kezdted volna a vásznat. A beszökik talán nem a legpontosabb ige ide; Beoson, próbáld mondani helyette: beoson a homály, mintha rossz lelkiismerettel tenné, jóllehet fizikailag otrombán betódul az üvegtáblák közé, mint egy paplan-festmény, a fagy küldeménye, sárga és szürke enyhén, akár az orrod, mikor kidugod alóla; persze a szökés ekkorra már bevésődött az elménkbe, nemigen tudunk többé szabadulni tőle, sem a szökés, sem a tágulás gondolatától. Elménkben a legjobb helyen a homály. Ezért is olyan alkalmas a szökésre, bujkálásra a regiszterek és regiszterváltások között, mert tartós búvóhely még senkinek nem adatott, a tágulás magába foglalja a foglalt és a szabad helyeket előremenőleg; festői tájban az is bekövetkezhet, hogy egyszer csak, bármi szándék nélkül, szűkülésedet a vásznon kiterjeszted – s tágulni innen a továbbiakban már nem tisztod.

Asszony, biciklivel színtanulmány

Ábrázatod előnytelennek bizonyulna festészeted áruba bocsátásához. Aprópénzre váltani fedezékedet. Helyesebb ágyban maradnod, majd a párod beteget jelent helyetted, bevásárolt veled, kérdezi, mit hozzon, van-e különös kívánságod, ez különösen anyádra emlékeztet, tavaszi gyengeségre, ibolyaszegzonra, a Kopasz lábára, ahonnan nem ment feljebb menned, pedig még csak a Kiskopaszt vettétek célba. Bágyadt tavasz a kemény tél után. Közel a Kiskopasz lábához egy csirkefarm, az ég, az erdő madarai is ott csibészkedtek a napos csibék között, de a gazda jó fej, jó viszonyt ápol a természettel, ma sem tudni még, kinek

a hibájából gázolt a dzsipjével egy asszonyt biciklivel,
halottat szondázni, ne hülyüljünk, a srác meg,
a gazda, úgy értem, már csak a réműletre ivott,
a rendőrök szeme láttára. A történet imbolyog
azóta a községben és a környéki tanyákon,
a farmer overall férfias külsőt kölcsönzött a gazdának,
egy nem mindennapi alak a Varsói Szerződés
tagállamában. **Látom, amit láttál.** Anyád
köténye csordultig ibolyával, áttetsző-kékkel,
lilával, te egyet sem fedeztél fel a túrán,
te csak zöld erdőben jártál, szürkés kérgű fák
és barna cserjeágak sűrűjén és tisztásán.
A tisztáson vártak rátok a lányok, a két
lány és egy barátnőjük, széles homlokkal
és sűrűre font dupla copffal, sötétkék
iskolaköpenyt viselt, lesújtó egy látvány,
anyád hangjából is érezted, a két lány
sápadtan csatlakozott hozzátok, a tanulság
fontosabb az igazságnál, erre gondolhattál,
merthogy a dolog mindenkit csúnyán megviselt.

BERTA ZSOLT

Tettetstárs

Anikó kedvenc bögréje nagyon öreg, de hibátlan. Egy valódi havasi gyopárt préselték rá, kővé dermedve simul a hajszálrepedésekkel sűrűn hálózott porcelánbögére oldalára. Alatta német felirat. A bögrét Anikó az apjától kapta, még gyerekkorában, ezért olyan fontos számára. Áron meg letörte a fülét. Ő is tudta, hogy az anyja kegytárgyként tekint arra a bögrére, ezért is kérte meg, hogy soha ne használja, illetve csak néha, az ő vigyázó jelenlétében. Naná, hogy a tiltás, vagyis kérés miatt Áronnak is egy csapásra az lett a kedvence. Oda is tolt a hokedlit a konyhapulthoz, átmászott rá, aztán kihalászta a szekrényből a poharak mögül. Csoda, hogy nem törte el az összeset. Bevallom, mindezt végignéztem, és nem szóltam egy szót sem. Vagyis tettetstárs lettem. Áron készített magának egy kakaót (büszkén figyeltem, milyen ügyes), aztán a könnyökével, ahogy fordult... hát igen. A kakaó szertefröccsent, a konyhaszekrény oldalát is beterítette, majd tavat alkotott, és a konyhakő fugáiban új területek felfedezésére indult, akár a Zambézi esőzések után. Én azonban beszabályoztam a felmosóval, ahogy jó fehéremberhez illik. A bögre füle egyben tört le, még csak apró szilánk sem hiányzott egyik részről sem. Áron rémülten, kikekedett szemmel bámulta a kezében a két darabot, majd engem.

- Anya meg fog ölni! – jelentette ki.
- Nem fog.
- De. Ez biztos!
- Hozd ide a pillanatragasztót!

Arcán felragyogott a remény, s haladéktalanul térült-fordult. Elmostam a kettévált bögrét, alaposan eltörölgettem, sőt, a törött felületeket hajszárítóval fújtam öt percig, mert nem tudtam, a porcelán belseje szívja-e a vizet. Most sem tudom. Aztán fogtam azt a kicsi pillanatragasztót, amit egyetlen ragasztásra terveznek, s apró pöttyöket tettem a megfelelő helyekre. Vigyáztam, ne legyen kevés, de sok sem, hogy ne paszírozódjon ki, mert akkor soha az életben nem szedem le a látható helyekről. Az ilyen precíziós munkát én szinte mindig elcseszem, de akkor, talán Áron és Anikó miatt, tökéletesen sikerült. Az idő rajzolta repedések között remekül megbújtt az amúgy sem látszó friss törésvonal.

- Na, látsz valamit? – kérdeztem Áront.
- Egészen közel tartotta a szeméhez, úgy vizsgálta.

- Nem!
- Én sem.

– Jaj! Kösz, Apa!

– Szívesen. De ha még egyszer eltöröd, már nem fogjuk tudni ilyen szépen megcsinálni.

– Dehogy töröm! Soha többé hozzá sem nyúlok! – fogadkozott, mint valami visszaeső bűnöző a bíróság előtt, de láttam, nagyon komolyan gondolja.

- Biztos, hogy ezt akard? – kérdeztem.
- Hogy érted?

- Mert el is mondhatod Anyának.
- Megint rémülten és hökkenten nézett a szemembe.
- De hát akkor...
- Nem fog megölni.
- Jó, azt tudom, de... érted. Akkor mért ragasztottad meg?
- Én azért, hogy Anya bögréje, amit annyira szeret, újra egyben legyen.
- És akkor elmondod neki?
- Én nem.
- Csak mert mindig azt mondod, hogy hosszú távon jobb őszintének lenni.
- Jobb. Aki már hazudott, az tudja.
- De ha nem mondom el, az még nem hazugság.
- Szerinted nem?
- Mert mi van, ha például csak elfelejtettem?
- És ha nem felejtetted el, de azt mondod, hogy elfelejtetted, az micsoda?
- Elkámpicsorodva nézte az asztalon álló bögrét.
- Nem merem elmondani!
- Oké. Akkor hallgatunk.

A bögrét visszatettük a szekrénybe a többi mögé, aztán nagyon gondosan feltakarítottuk a kakaót, ügyelve a konyhaszekrény oldalára is, sőt, még az ajtókat is kinyitottuk, nem csurran-e be véletlenül oda is, a fehér részekre. Aztán leültünk a kanapéra, és néztük a *Hódító hódokat*, a rajzfilmet, amin mindig szénné röhögtek magunkat. De akkor, amint meghallottuk az előszobából Anikó kulcsát zörögni, minden idegszálunkkal rá figyeltünk, a legkevésbé sem Norbira és Dugóra.

- Sziasztok! – kiabált Anikó.
- Szia! – kiabáltunk vissza azonnal, kórusban.

Mire Anikó, még cipőben, a nappali ajtajába lépett, és megnézett bennünket. Mi meg vissza őrá.

- Mi az? – kérdezte Anikó.
- Semmi – feleltük megint kórusban, és én már tudtam, hogy nem jól csináljuk, de azért hozzáfűztem: – Nézzük a *Hódító hódokat*.
- Akkor miért engem néztek?
- Hát mert megjöttél.
- Ó – mondta és kiment.

Összenéztünk Áronnal. Felugrott, hogy kimenjen az anyjához, de elkaptam a karját, és megráztam a fejemet.

– Most ne! – mondtam halkán. – Nézd a tévét, mintha mi sem történt volna. És röhögj!

Ezt tettük, de az sem ment jól. Anikó bejött hozzánk, puszikat, öleléseket váltottunk, aztán ő visszament a konyhába. Kisvártatva bekiabált:

- Áron, vacsoráztál?!
- Igen! – kiabált vissza Áron.
- Mit?
- Kenőmájasos kenyeret meg paprikát.
- Jól van, ügyes vagy!

Sosem értettem, miért kell megdicsérni egy gyereket, ha eszik, amikor éhes.

- És kakaót ittál hozzá? – folytatta Anikó.
- Honnan tudod?! – kérdezte ijedten Áron.

– Mert a tejtartót az üres tejeszacskóval együtt visszatetted a hűtőbe, a kakaóra meg nem tetted vissza a tetejét.

– Ja, igen! Bocs!

– Semmi baj.

Áron megnyugodott, de én már sejtettem, hogy megállíthatatlanul elindultunk a hazugság lejtőjén.

– És milyen bögréből ittad?

Áron kétségbeesetten pillantott rám, s láttam, leblokkol.

– A pöttyösből! De már elmostuk! – súgtam.

– A pöttyösből! De már elmostuk!

– Ez már nem elhallgatás, hanem hazugság – súgtam.

– És el is törölgettétek? Mert a csöpögtetőn nincs semmi – kiabálta Anikó.

– Igen!

– És akkor a tányért meg a kést mért hagytátok itt?

– Őőő... azt elfelejtettük.

– A bögrét el is törölgettétek, amit még én sem szoktam, a tányért meg itt felejtettétek koszosan?

– Mondd, hogy igen! – súgtam.

Mert mi van abban, nem igaz? Egy gyerek simán csinál ilyet. Meg egy férfi is. Csak felnőtt nők tudnak ilyeneket kérdezni.

És persze csak nekik tűnik fel (meg a Sherlock Holmesnak), hogy a kakaóhoz tartozó bögre nincs sehol, sem elmosva, sem mosatlanul.

– Igen! – kiabálta Áron. – Bocs!

– Semmi baj!

Már majdnem én is azt hittem, megúsztuk a dolgot, amikor Anikó bejött és megkérdezte:

– Eltörtetek valamit?

Áron pánikban rám nézett, én megnyugtatóképpen rákacsintottam, aztán Anikó felé fordultam, s mint a mester, amikor bemutatót tart a tanítványának:

– Honnan veszed?

– Ott van a szemetesben egy kinyomott pillanatragasztós tubus.

– Miért turkálsz a szemetesben?

– Szóval?

– Te törtél el valamit.

– Én?!

– Igen – folytattam, s közben gondolkoztam, mit mondjak, amiről nem tudhat, s amit ellenőrizni sem fog. – Darabokra törted a szívem. De már jól vagyok, mert végül mégis engem választottál.

– Hülye. De most tényleg, mit törtetek el?

– Mondom, hogy semmit. Nock-okat és hegyeket ragasztottam a vesszőkre.

– Most, decemberben? Azt tavasszal szoktad.

– De most támadt hozzá kedvem. Mért, mi a baj?

– Semmi – mondta, és kiment.

Hallottam, hogy kocognak a poharak. Kimentem, Áron a nyomomban, és igen, Anikó tévedhetetlen (és felfoghatatlan) intuícióval a kedvenc bögréjét vizsgálta tüzetesen. De nem látott, nem láthatott rajta semmit.

– Most tényleg nem hiszel nekünk? – kérdeztem megbántottságot színlelve.

Rám nézett, aztán visszatette a gyopáros bögrét a szekrénybe. Hozzánk lépett, felkapta Áront, összepuszigatta, engem is átkarolt.

– De. Ne haragudjatok! Csak olyan furcsák voltatok. Mint akik itt... konspirálnak, vagy mi.

Anikó tarkója mögött rákacsintottam Áronra. De nem kacsintott vissza vigorogva, ahogy szokott. Csak nézett komolyan, sőt már komoran.

Néhány nap múlva beköszöntött a fagy, mármint a decemberi időjárásan kívül Anikóban is. Nem adta mindjárt egyértelmű jelét, de ezt egy férfi, ugye, megérzi. Tévedhetetlenül. Legalábbis én. Úgyhogy óvatosan tapogatózni kezdtem. Mi a baj, rosszkedve van-e, ilyesmik. Kezdetben a szokásos válaszokat kaptam, vagyis hogy nincs semmi, és nincs rosszkedve. De az a bizonyos hangsúly már ott rezgett a hangjában. Hát még amikor hozzátette:

– Miért lenne rosszkedvem?!

Ami egyenlő azzal, hogy „te pontosan tudod, miért van rosszkedvem, de ha mégsem tudnád, akkor tényleg elmész a picsába”! Végül aztán addig csesztettem, mígnem előállt a farbával:

– Marha jó, hogy hazudozni tanítod a gyereket!

– Vagy éppen ellenkezőleg.

De egyelőre félbehagytam kettőnk beszélgetését, bementem Áron szobájába, s magunkra csuktam az ajtót. Az íróasztalánál ült, az ártatlan, pehelysúlyú lelkek pehelysúlyú bajnokaként, gondtalanul, fütyörészve lóbálta a lábát, és egy dinoszauruszt rajzolt. Rajzolni már sokkal jobban tudott, mint fütyülni.

– Elmondtad anyádnak, hogy eltörted a bögrét, és hogy megragasztottuk?

– Igen. Nagyon rosszul éreztem magam.

– Na, és mit szolt?

– Először elég dühös lett.

– Gondoltam. És aztán?

– Azt mondta, jól tettem, hogy elmondtam, és büszke rám. Aztán összeviszsa puszilgatott, és azt mondta, nagyon szeret. És már nem is haragudott.

– Ezt is gondoltam.

– Tényleg? Akkor mért nem mondtad előre? Akkor már elsőre is bevallottam volna neki, amikor hazajött.

– De ha csak azért vallottad volna be, mert biztos vagy benne, hogy nem fog haragudni, és nem kapsz semmilyen büntetést, az nem lett volna őszinte bevallás. Nem igaz?

– Hát... de igaz.

– Viszont szólhattál volna, hogy elmondod.

– Miért?

– Csak hogy tudjam. Hogy én is őszinte lehessek, és bevallhassam veled együtt.

– Miért? Nem te törted el.

– Nem. De én is hazudtam.

Kicsit gondolkodott.

– De ha csak azért vallottad volna be, hogy hazudtál, mert én úgyis elmondom, akkor az nem lett volna őszinte bevallás.

– Hm. Okostojás. De megbeszélhettük volna, és dönthettünk volna együtt. Én se szeretek hazudni, és örültem volna, hogy így döntesz.

És akkor most nem én lennék a főbűnös – gondoltam.

– Értem. Oké, legközelebb szólok.

Azzal visszafordult a rajzához, és folytatta, mintha mi sem történt volna. Én meg mehettem ki Anikóhoz.

SZERÉNYI TAMÁS

Tüzép

Kamion érkezik dübörögve,
remeg a föld, az ablaküveg,
a plafonon repedés fut végig,
egyre szélesebb, de egy férfi
mindent kibír, mondogatom.

A feldolgozott nyersanyag
széttérül harminc hektáron,
zöldmezős beruházás,
felvert homok pora a láthatáron,
eltömíti a pórusokat,
de aggodalomra semmi ok,
az oltott mész fertőtlenít,
nap végén pedig az Ultra Derm
tisztítja és kíméli a bőrt.

Maró lúg, savanyú izzadtság,
az épület oldaláról sáska figyel,
árnyéka megnyúlik,
ahogy lustán ráborul a délután,
a takarmánybolt közel, rovarok
és rágcsálók vonzzák ide a ragadozókat,
házimacskák pusztulnak,
az úttesten agyvelő,
kilapított bunda
és riasztó csend,
az aszfalt felett
remeg a levegő,
hátral, a széles réten
megáll a víz, a köd felszáll,
és lassan elnyeli a telephelyet.

Máskor a riasztó vijjogására ébredek,
egy ismeretlen férfi kikapcsolja, mintha
nem volna semmi fenyegetés, mintha csakis
én laknék a környéken, vagy még én sem,
csak a kecskebékák távoli üvöltése.

Hasogatott tűzifa és díszkövek
ezernyolcszáz forint per zsák,
örökmozgó fényreklám mutatja
az utat és az építőanyag egységárát,
inszomnia mint hirdetési felület,
vörös atomvillanás minden betűje,
körbe-körbe jár, a horizonton fordul egyet,
és kiterjedésével bekeríti a környéket.

Mindenki itt keres
megfizethető kiegészítőket,
a boldogság méterára
újabb rekordokat dönt,
de a keresletet felhajtja
a viszkető szükség,
konvergens tatarozás,
a kétség házról házra jár,
ez köt össze minket,
dermedő malter,
benne kiégetett
porcelánszívek.

Valaki mindig
az elkészültség
magasabb fokán áll,
palatető helyett színes,
tűzálló cserép,
festett díszlécek közül
kidugja fejét az irigység,
fel-le rohangál, csahol és ugat,
mozgására bekapcsol
az önműködő öntözőrendszer,
egy veréb csippent belőle vizet,
majd elröppen, mint újdonsült
tulajdonosból az alázat,
épül az otthon, együtt haladunk
a nélkülözés szingularitása felé,
diszperzites vödörben cipeljük a reményt,
sitthalom közepéből növények sarjadnak,
de a kiszökdő tyúkok előbb-utóbb
mindent felcsipegetnek.

Mellékvonalak

Szabálytalan
rándulásokkal indul
meg négyszáz tonna
vas, a várostól elszakad,
és elnyújtott kanyarokkal
a határvidék közvetítő
közegébe érkezik.

Tornyos filagória
a kertben, rendezett
vetemény és apró csűr
garázs helyett,
az emeletes vonat
itt nem áll meg, csupán
tülköl, hogy az állomásépület
ne rendüljön meg önnön
jelentéktelenségétől;
a sorompó mögött
platós kocsik
és kerékpáros férfiak
várakoznak türelmesen.

Lecsupaszított sertésállkapocs
hever a sínek mellett,
száraz fű nő szemgödreből,
legendákat mesél a környék
mocsarairól, és igazságát
lassan elnyeli a föld.

Víztorony,
focipálya,
templom,
Noé bárkája
a szikes talajon,
magányos fóliasátor
a hangfogózöld lombokon túl,
és félig földbe ásott kalyibák
omladoznak a természet
súlya alatt, semmivel
sem több, de az
elviselhetőnél
valamivel
mindig
kevesebb.

BIRÓ ZSOMBOR AURÉL

Visszatérő álmom, hogy apám vállán ébredek

(regényrészlet)

A parkettán heverek, és a vécépapír-gurigákból összeragasztott kaleidoszkópot tekergetem, gyöngyöket meg csillámport szórtunk a rekeszbe anyámmal, egy apró lyukon szűrődik be a hátlapra a fény. Meg se hallom a kivágódó ajtót, csak az öcsém hangjára rezzenek össze, *gyere gyorsan*, zihálja vörös fejjel, *itthon van, nem hallottad a liftet, te hülye, hazajött, és csinálják!* Feltérdelek a parkettán, *mit csinálnak*, kérdezem, pedig értem, amit mond, egyetlenegy dolgot lehet csak úgy csinálni, *hát azt, vágja rá, na gyere már, hal-lod?* Kirohan a nappaliba, de én nem megyek utána egyből, csak ülök a földön, és harapdálom a bőrt a körmöm körül, fáradt vagyok én már ehhez, nem érdekel ez az egész, gondolni sem akarok rájuk, nemhogy nézni őket. A lépcsőn is csak azért veszem kettesével a fokokat, hogy minél előbb visszamehessek a szobámba, négykézláb mászom oda a fürdő ajtajához, innen már hallani a vízcso bogást és apám nyögéseit, meg a kádban csúszkáló testek nyikorgását, az öcsém csendben nevet, szájon kéne vágni, erre gondolok, miközben nézem, ahogy odanyomja a fejét az ajtó alján a szellőzőnyíláshoz. Pont belátni a mosdóba azon a három vékony résen, *na mi van, te fasz*, kérdezem halkán, és érzem, hogy valami veri a mellkasomat belülről, *nem látok semmit, csak a fejüket*, feleli az öcsém, *de most csókolóznak*, mondtam, *hogy visszajön, ugye, mondtam?* Hagyja magát odébb lökni, *holnap együtt reggelizünk megint, csinál nekünk rántottát macikávéval*, mondja, de én nem figyelek, a résen át bámulom a kádat, kitakarja a pereme a testeket, tényleg csak apám borostás arca látszik, a félig nyitott szája, ahogy liheg, és egy kicsivel lejjebb anyám sápadt homloka. Az ő szeme viszont be van csukva, az arca tiszta görcs, úgy markolja a kád szélét, mintha szakadék fölött kapaszkodna, még az ujjai is fehérek, *menjünk*, mondom az öcsémnek, és belerúgok a seggébe, *gyere, odaadom a kaleidoszkópot, játszatsz vele, jó?* Lelkesen bólogat, így indul el a szobám irányába, én meg követem őt lefelé a lépcsőn, és pont annyival maradok el mögötte, hogy még hallom anyám hangját a fordulóból, *hagyjuk ezt már, kérlek, nem megy ez már nekünk*.

Ez az egyik legerősebb emlékem a gyerekkoromból, apám sokadik hazatérése a sokadik elköltözés után, az az időszak, amikor az egyik hónapban velünk lakott, a másikban pedig a szeretőjével, akiből aztán a második felesége lett. Csak az a probléma, hogy nincs meg ez az emlék senkinek, egyedül én tudom felidézni, talán meg se történt, erre is gondoltam már, lehet, hogy kitaláció az egész, egy laptop előtt megszült jelenet, ami akkor jutott eszembe, amikor először akartam írni valamit a szüleimről. Pedig látom magam előtt a képeket, és anyám hangját is tisztán hallom, ahogy két és fél évnyi huzavona után félig nevetve, félig szomorúan kimondja az ítéletet a házasságuk felett, és olyan mérhetetlen fáradtság van a hangjában, hogy ezt a mondatot nem írhattam én, ennek tényleg el kellett hangoznia, de hogy hol és milyen kontextusban, arra nem emlékszik senki, ahogy semmi másra se

azokból az időkből. Végül is érthető, hogy mindenki inkább felejteni akar, apám valamikor, valamiért, valamilyen helyzetben megcsalja anyámat, ez a hivatalos narratíva, és igazából csak ennyiben lehetek biztos. Mondjuk, egy különösen szoros bajnoki mérkőzés után, a győzelem mámorában nem utasítja vissza azt a szálkás, tüsihajú vízilabdás csajt, aki minden hétvégén szemezik vele a lelátóról, elmennek meginni egy rozéfröccsöt a Híd presszóba, nagyokat hallgatnak a narancssárga lampionok alatt, *úgy tudsz rám nézni, mintha mindent tudnál rólam*, mondja apámnak ez a lány, és ő évek óta először újra férfinak érzi magát. Bámulja a fényfoltos várost hazafelé menet az éjszakain, és ahhoz sincs ereje, hogy betárazza a kifogásokat anyámnak, de nem is kellene a kamusztorik, mert nem várja őt otthon senki, a gumi szagát is felesleges lemosnia magáról, úgyis a kanapén alszik. Másnap azért felkel zuhanyozni hajnalban, sajtos rántottával, macikávéval ébreszt minket, *apátokat megszállta a Szentlélek*, kommentálja anyám a váratlan kedvességet, de nem gyanakszik, és apám szinte el se hiszi, hogy ilyen könnyű ez az egész. Hónapokig jár a buddhista központba a szálkás, tüsihajú vízilabdás csajhoz anélkül, hogy bárki megkérdezné tőle, ugyan mióta érdeklí őt ennyire a mantrázás meg a meditáció, és minél tovább húzódik a titkos viszony, annál jobban bánja, hogy nem kezdett bele évekkel korábban.

Volt egy szokása apámnak, vasárnap, a közös ebéd után megivott egy dupla presszót, aztán bevonult a mosdóba a friss Nemzeti Sporttal meg a telefonjával, és ki se jött onnan legalább másfél óráig. Rengeteget röhögtünk ezen akkor, az öcsém még szívózott is vele állandóan, rákapcsolta kintről a villanyt, vagy beeresztette hozzá a papagájunkat, *hogyan lehet valakiben ennyi kaka*, kérdezgette anyánktól. Azt is ő találta ki, hogy az egyik vasárnap elbújik a kádba a zuhanyfüggöny mögé, hogy majd seggtörlés közben jól ráijeszzen, és a terv első fele sikerült is, apámnak tényleg nem tűnt fel, hogy nincs egyedül, miközben lehuppant az ülőkére. De az ijesztgetés már elmaradt, mert nem volt seggtörlés se, csak telefonnyomkodás és egy rövid hívás, *nem érted, hogy ne keressél ilyenkor*, hadarta apám fojtott hangon, *majd én hívlak, ha tudlak, ezt most már fogjad fel, légy szíves*. Letekert egy nagy adagot a vércépapír-gurigából, és beledobta üresen a kagylóba, a zsinórt is megrántotta, hogy lehessen hallani a nappaliból a zúgást, még a kézmosást se hagyta ki, a telefonját viszont otthagyta a szappantartó mellett. Az öcsém tudta a PIN-kódját, Tóni néven volt elmentve az a húszas szám a híváslista tetején, mégis egy rekedtes női hang szólt bele a vonalba, *hagyd békén az apukámat*, ennyit tudott csak elmondani neki, mielőtt megszakadt a vonal.

Másnap délután a sulis előtt vettek fel minket a szüleink. Edzésre menünk, az öcsém a hüvelykujjamat szorította végig, én meg csukott szemmel bömböltem a *Lose Yourself* a walkmanen, mert anyám olyan hangosan kiabált, hogy Eminem is alig tudta túlfordítani. Az Árpád hídról fordultunk rá a Szigetre, de a sorompóig már nem jutottunk el, apám nyomott egy satuféket a buszmegállónál, muszáj volt neki félrehúzódnia, mert remegett a keze a kormányon, *jól van, bazmeg, akkor megbasztam*, ez a mondat még a zenén át is eljutott hozzám, *ezt akartad hallani, most ettől jobb?* Anyám nem felelt, csak nézte őt dermedt arccal, sápadtan, aztán hátrafordult a két ülés között, és megeresztett felénk egy önelégült mosolyt, *látjátok, fiúk, én megmondtam*. Kinyitotta az ajtót, és már húzta is ki az öcsémet a járdára, nekem is intett, hogy menjek, de én nem tudtam megmozdulni, mert apám a csuklómát fogta, *várjatok már, az isten bassza meg, most be akartok sétálni, vagy mi?* De

anyám hazafelé indult, nem az uszodába, és meg is mondta az öcsémnek fennhangon, hogy mától fogva nem kell edzésre járni, nincsen többé klórszag és rücskösre ázott ujjbegyek. Kített vészvillogóval gurultunk mellettük, miközben gyalogoltak felfelé a hídfeljárón, apám kihajolt a lehúzott ablakon, és összekulcsolt kézzel könyörgött, hogy szálljanak már vissza, még a padkára is felhajtott elállni az újtjukat, de anyám csak akkor enyhült meg, amikor az öcsém elhajította az edzescuccát, és leroskadt a járda szélére bóggni. Szótlanul ücsörögtünk hazafelé a dugóban, lépésben haladt a kocsisor a Bécsi úton, és mi próbáltuk családilag megszokni ezt az újfajta csendet, anyám felszusszantott néha, vagy megrázta a fejét, apám meg oldalra nézett ilyenkor, mintha mondani szeretne valamit, de nem jött ki semmi a száján, nem lehetett ehhez többet hozzátenni, ki volt már mondva akkor minden.

Két és fél évig tartott még ezután a huzavona, éjszakába nyúló ordítózások, rengeteg kicuccolás és visszaköltözés, tányérdobálós délutánok, nagycsaládos megbeszélések, ügyvédi konzultációk, lenne mit mesélni erről az időszakról. De akár vissza is mehetnék az időben, hogy átírjam a hazugságot, amit még mindig reflexből visszaböfögök, ha megkérdezi valaki, hogy miért váltak el a szüleim, ehhez viszont korábbról kellene kezdeni a történetet, onnan, hogy anyám valamikor, valamiért, valamilyen helyzetben megcsalja apámat. Mondjuk, az öcsém legelső szülői értekezletén rámosolyog az a langaléta, szemüveges bankigazgató, és másnap már hozzá is látnak a csakraharmonizáláshoz a konyhánkban, ennek a verzióknak itt van a kezdete. Csak hát anyámnak jobban megy a titkolózás, ő lefertőtleníti maguk után a konyhapultot, és zseblámpával szedegeti össze a hajszálakat a földről, még a telefonjába is Húgom néven írja be a szeretője számát, hogy ne legyen feltűnő az a rengeteg hívás. Elhallgatja előlünk ezt a viszonyt, tíz évvel később árulja csak el, hogy ő se volt hűséges, amikor ennek az információnak már semmi tétje, de apám előtt egyébként a mai napig titkolja, ő majd ebből a regényből fog szembesülni a saját történetével, és egy kicsit azért reménykedem benne, hogy ezt a részt talán fikciónak hiszi. Pedig ha nemcsak a szálkás, tüsihajú vízilabdás csaj létezéséről tudnánk az öcsémrel, hanem a langaléta, szemüveges bankigazgatóról is, akkor biztosan nem úgy alakul az a két és fél évnyi huzavona, nem tudott volna szövetségést csinálni belőlünk anyám, és nem tartottuk volna árulónak apámat, talán még mindig velünk lakna, talán sosem üldözzük el. Merthogy nem akar ő magától elmenni, többször is eldönti, hogy hazaköltözik a buddhista központból, és egy Los Angeles-i szerződést is intéz a vízilabdás csajnak, hogy kilenc óra időeltolódás meg egy óceányi távolság legyen közöttük, de arra nem számít, hogy hiába szeretne az apánk maradni, mi már nem akarunk többé a fiai lenni. Szabadságharc ez, én legalábbis így gondolom, és az uszoda lesz a csatatér, ahol megvívom az atyai hatalommal a küzdelmet, nem is a félrekúrásokon vérzik el végül a házasság, hanem a vízilabdán, mert anyám minden alkalommal mellém áll, ha kijelentem, hogy el akarom lógni az edzést. A számba adja a csípős paprikát, és feldörzsöli nekem harminckilencre a lázmérőt, még azt is megmutatja, hogyan kell hitelesen eljátszani egy kiadós megfázást, és apám hiába lát keresztül a hazugságaimon, nincs hatalma felettem, elkobozhatja a mobilomat, eltilthat a gép előtt, rajtam már nem fog a szobafogság se, anyám úgymint kienged, amint hármásban maradunk. Így nyerjük meg lassan ezt a háborút, a heti öt edzés háromra csökken, de nekem ez is sok, nem akarok én már soha többet vízbe ugrani, mert nem a klórszagról vagy a rücskösre ázott

ujjbegyekről szól ez az egész, apámon akarok bosszút állni, azt szeretném, hogy fájjon neki, ami nekem is fáj, és hogy szívódjon fel végre, menjen el csavarogni, akadjon bele valamelyik haverjába egy sörre, aztán felejtse el hazajönni örökre, ilyesmikért imádkozom lefekvés előtt, arra viszont nem gondolok, hogy mi lesz, ha egyszer teljesülnek a kívánságaim.

Persze el lehet ezt az egészet máshogy is mesélni, anyámnak is megvan a maga verziója. Az ő története ott kezdődik, hogy apám a hetedik elköltözése után nem jön haza többé, anyám pedig elhatározza, hogy itt az ideje felhívni a szálkás, tüsihajú vízilabdás csajt, mert mégiscsak jobb lesz úgy, ha két nő rendezi le a dolgokat egymás közt. *Disznószaros idő volt aznap*, így meséli anyám, kora reggeltől verte az ablakot az eső, miközben ő a tükör előtt próbálgatta a picsafarmerokat meg a bokáig érő, virágmintás szoknyákat, úgy akart a legjobb nő lenni délután a Pillangó Kávézó Szendvicsezőben, hogy lehessen érezni, neki ez nem erőfeszítés, ő az ágyból kikelve is pont ilyen gyönyörű. Csak hát nem talált a szekrényben semmi használhatót, a rövidnadrágokba már nem tudta begyömöszölni magát, a miniszoknyákat kurvásnak érezte, az elegáns ruhái pedig mind olyan szalagavatósan álltak neki, végül el kellett ugrania a plázába egy órával a megbeszélt időpont előtt, hogy vegyen egy visszafogott, karamellbarna poncsót. A próbafülkéből sétált át a kávézóba negyedóra késéssel, és rögtön felismerte apám szeretőjét a sarokban, pedig nem látta őt azelőtt soha, szétterpesztett lábakkal hevert a széken, mintha odafolyatták volna, kinyúlt melegítő, slipknotos pulóver, így nyomogatta a telefonját. Izmosnak tényleg izmos, gondolta anyám, de a mellei befele nőnek szegénynek, aztán ahogy nézte őt az ajtóból, megértette, hogy nem számít ez az egész, felesleges volt kicsípnie magát, mert nem tudott volna olyan ruhát felvenni, amiben ne ő lenne a kávézóban a legjobb nő, de pont ez az, ami miatt apánk előbb vagy utóbb úgyis elhagyta volna őt.

Ezen a ponton vége is lehetne anyám történetének, egy másik nő talán kifordul abból a kávézóból, és beadja végre a válópert, de őt nem ilyen fából faragták, ő nem adja fel csak úgy. Évekig küzd még a házasságáért, legalábbis nekünk így meséli, szerinte nem volt itt szó semmiféle elüldözésről, hiszen ő a végsőkig próbálta egyben tartani a családot, még hetedjére is visszafogadta volna apánkat, és a nyitott házasságba is beleegyezett értünk, pedig annál megalázóbb dolog egy nőnek nincs. Az ő történetében a langaléta, szemüveges bankigazgató egyáltalán nem szerepel, szerinte az a rövid affér legfeljebb egy lábjegyzet, de semmiképp se releváns a nagy egész szempontjából, hogy is lehetne releváns, ha egyszer nem is tudott róla senki, és hiába mondja neki ilyenkor az öcsém, hogy ő egyébként tudott róla, anyám ezt meg se hallja, pedig állítólag egyszer dugni is látta őket az építkezés mellett a fák között, bár nem tudom, mit kereshetett az öcsém hatévesen az erdőben, vagy miért dugtak volna ott anyámék. Az öcsém, mondjuk, amúgy is teljesen máshogy mesélné el ezeket az éveket, neki negyedik, ötödik és hatodik verziója is van mindenről, csak hát ezek a történetek többnyire már háromszereplősek. Az én fejemben apám még izmos, jóképű gólkirály, de az övében már egy őszülő vízilabdaedző, nekem még a vasárnap reggeli sajtos rántottát jelenti macikávéval, neki viszont a havi egy kötelező telefont. Olyan emlékek maradtak ki a gyerekkorából, amiket apám később már nem tud pótolni, hiába bukkan fel időnként, hogy moziba vigyen minket vagy állatkertbe, az öcsém nem akar menni, nem is érti, miből kéne állnia ennek az apa-fia viszonynak, hiszen neki anyja van és bátyja, apja nincs, legfeljebb volt. Anyám

a mai napig apámat okolja ezért is, szerinte az ő feladata lett volna, hogy akkor is apa legyen, ha nem kér belőle senki, de hogy apám mit gondol erről, azt nem tudom, ő a saját történeteit nem osztja meg senkivel, nagyapám is ilyen ember volt, magában rendezte le a dolgokat, és én is ilyen lettem, a családunk férfiága nem szereti ragozni a semmit, jobban kézre áll nekünk a csend. *Nekem több hercegnő nem kell*, apám ennyit közöl csak velem, miután utoljára elhagyja anyámat, és ezzel le is zár magában tizenöt évet, nem sokkal később gyereke születik a szálkás, tüsihajú vízilabdás csajtól, nekem pedig valamiért minden alkalommal eszembe jut, amikor Lego űrhajót építék a kistesómmal, hogy vajon milyen ember lennék, ha a szüleim végül nem úgy keresztelnék, hogy Zsombor.

HORVÁTH LAJOS

A „szellem-képes” tisztánlátás színeváltozása

A művészi szabadság Turczi István és Vásárhelyi Antal
Kettős látás című kötetében

Kép és szó szövevényes viszonya rendre ráirányítja a befogadói figyelmet festészet és költészet zavartalan egyenrangúságára. A 2022-ben a Magyar PEN Club gondozásában megjelent *Kettős látás* kortárs magyar társművészeti album alapötlete hasonló elgondolásra épült, amennyiben a művészet által finomra hangolt valóság folyton-folyvást előidézi a tökéletesség látszatát, elsősorban az irodalmi művek és képzőművészeti alkotások összjátékának köszönhetően (avagy legfőképpen az *ut pictura poesis* elvének poétikatörténeti beágyazottsága alapján).¹ Turczi István és Vásárhelyi Antal közös munkája nem csupán feleleveníti az életre kelt mestermű toposzát, de átülteti egyúttal a több mint provokatív kérdést hazai környezetbe, miszerint a grafika és a vers közül előbbi vagy utóbbi tekinthető illusztrációnak inkább (avagy egyik sem).

A válasz aligha egyértelmű a *Kettős látás* esetében. A befogadó nyitott kérdések tömkelegével találkozik az adott társszerzők albumvégi életrajzát megelőzően, miközben mindössze a kétszer tizenhárom képvers és képgrafika látszólagos munkacíme nyújt támpontot az eseti értelmezésekhez (vagyis a tényleges tartalomjegyzék híján, illetve a *Geometrikus csend* és az *Éjféli szertartás* fejezetcímeken kívül). A *Fenséges céltalanság* egyik bevezető tételmondata úgyszintén közvetett módon fokozza a kezdeti nehézségekre való rálátást az igen szuggesztív kötetnyitó versben, miközben barlangrajzok és őskövületek egyaránt felidéződnek a befogadó lelki szeme előtt (elvégre „Megspórolni a / kezdeteket Cro-Magnon óta nem kifizetődő”). A két részre osztott narratív önazonosság-képzés mindemellett már a kezdetek kezdetén felhívja a figyelmet a szüntelen énidővesztés egészen öntörvényű hiábavalóságára, miszerint „Végtelen számú vetületben a / magad egyéni változatával a tapasztalat naprakész műtárgyai / közt bolyongani, lásd be, fenséges céltalanság”.

Az első rész *Geometrikus csendjének* „körül / nem írható kontratérbe” csábító nyitánya önmagáért beszél (habár nyilvánvalóan fejben dől el minden), „mint-ha motoroznál egy szintenként / nehezített pálya-labirintusban”. A páros oldalak egy-egy önálló szabadverse meglehetősen megtévesztőnek tűnik már első olvasatra is, mint a páratlan oldalra száműzött képgrafikák szövegszerűvé tett prózai gondolatközvetítése, avagy a képzeletbeli alkotóművész egyéni képalkotásáról árulkodó narratív tudatfolyama. Utóbbira ráerősít a képmellékletek címadó kép-leírásának későbbi felcserélődése is a második rész *Éjféli szertartás*ával, miközben továbbra sem egyértelmű, hogy a képleírás és kép vagy a képvers és képmelléklet kettős látása inkább a mérvadó, mint a képzelet szüleménye, az adott fejezetben.

A formaérzékeny műfajkeveredés hangsúlyos kötetbeli megnyilvánulása mindvégig eljátszik az örökmozgó alakváltás gondolatával, mígnem idejekorán feloldja a befogadó magányos merengését az előhangszerű nyitány záró sorának

belső rímekkel csattanó végkicsengése, miszerint „a megszokotthoz / képest úgy vagy egyedül, hogy minden elhasznált lélegzeted / csönddél tömörül, és az én csak test-palackba zárt illó oxigén”. Kérdés, hogy a költemény és festmény kép-zavarkeltő kettős látása mentén miként szervesülhet még az adott gondolatritmus esetleges összecsengésén túl maga az összkép, amelyet elsősorban a befogadó képzelete alkot mint két egymással párhuzamos társművészeti képleírás és képmelléklet egységbe rendezett látványvilágát, a nem feltétlenül öncélú és kortárs befogadói képelemzések mellék- vagy végtermékeként. A játékosság ennél a pontnál éppúgy szerepcserés támadás a befogadó szemszögéből nézve, akár csak a jelképes narráció egy-egy sokatmondó sugallata, miszerint „indulj is el, ha a / spontán szimmetriát lépcsőnek gondold” (legyen szó természetes érdeklődésről vagy intellektuális kíváncsiságról az adott képleírásokkal mint képversekkel, képgrafikákkal mint képmellékletekkel szemben).

A keretbe foglalt narratív identitásképzés ekképpen csak a fenséges kép-zavarkeltés eredménye, „Amikor / perspektíva-kuss van”, avagy a műkedvelő szerzőpáros részéről szintúgy, ahogy még a nemes egyszerűséggel ábrázolt hazai honderű hallgatólagos beleegyezésével összeállított képeskönyv esetében is, elvégre „gyakorlati célok híján, megélhetési eszméktől egyre távolabb / kezdődik el a földi szokások felszámolása”. A kettős felosztású kötet első fele mindeközben többször is figyelmeztet a hirtelenjében kibontakozó egyedi és főként énközpontú történetképzés megtévesztően képmutató csapdahelyzetére is. Utóbbira a soron következő *Gép-templom* látszólagos szabadverse úgyszintén ráerősít, viszonylag önreflektív módon, hiába „Leleplező ez a szabályosság”. Turczy és Vásárhelyi „négykezes” műve mégsem kizárólag „a látvány elvére épülő edificium”, ahol „a vizuális és a textuális világ elválaszthatatlan”.² A mintegy másfél évtizedet felölelő társszerzői együttműködés igazi lényegbelátás, amennyiben az isteni aránykövetés és a hajszálpontos mértéktartás egyik megdöbbentően mesésép önbeteljesítő jóslatával kecsegtet, mígnem „Te könyörögsz bebocsátatásért”, miközben „Holnapi emlékeket, még / ki sem mondott szavakat morzsolgatsz rózsafüzérként”, lényegében a függő keletkezés termékeként (sőt, miután „A / folytatás oltalmáért esedezel az örök szüntelenség színe előtt.”).

A fentiekén túl, az első fejezet külön szabadversfüzért alkotó négy költeménye mintegy tizenegy évet várt a kötetben való megjelenéssel, a társszerzők jóval későbbi narratív szerepjátéka mellett.³ A címadó *Kettős látás* ennek megfelelően egyszerre önkritikus és önironikus, miközben a képleírások beszélője külön figyelmezteti a befogadót mint potenciális képversszubjektumot, miszerint „Pedig ha jobban figyelsz, megláthatod azt a lépcsőt a / lábamatban, ahonnan van hová. Nincs még veszve semmi.” Ami viszont az egyik oldalról nézve ráolvasásszerű pusztá szószedetnek és öncélú betűvetésnek tűnik, miközben „A geometrikus csendben / erőlködés nélkül hallani egy imát. Te imádkozol, anélkül, / hogy tudnád”, a másik oldal felől mindaz már sokkal inkább egyfajta mintázatkövető vonalvezetés térnyerésének látszik (az önáltató módon megnyilvánuló és alapvetően öntelt befogadói arcrongálás narratív vetületeként, mígnem újfent csak „Előtte állsz, de mintha megadóan térdepelnél / egy géptemplom oltára előtt, és szemed újítható áhitattal / függesztenéd a hol üvegkúpólának, hol baziliskuszoknak / tetsző, végtelenbe futó ablakokra.”). A szellemképes értelemvesztés azonban csak a befogadó saját maga által generált és leplezhetetlenül álszerény vagy kép-zavarkeltő, sőt leginkább társszerzős énkép-tükröződése előtt tetszeleg, miközben „Szinte fáj, és megaláz, ahogy monstremként / magaslik föléd”.

Az önmitizáló távlatok jóslatszerű volta később ismét felelevenedik a meszterkelt módon szóvá tett befogadó képzeletbeli géptemploma előtt, miközben jelképes mentális szentélye egyszerre marad talányos és homályos, továbbá többféle képpen is érthető, és ellenkező értelemben úgyszintén magyarázható. Vásárhelyi *Gép-templom* grafikája ugyanakkor a képvasdászatra is fogékony befogadó lelki szeme elé tárja mindazt a mesteri módon álcázott világvárosi látnivalót, amely többek között az utánzatkelte és látszatteremtő ezredfordulós önbecsapás társművészeti lenyomata (annak minden egyes költői túlzásával együtt, amennyiben „Ruhádat te / szagatod, hamut fejedre te szórsz”). A képzeletbeli *Igazság szája* ekképpen válik körvonalazhatóvá ismét mint az öncélú művészetszemléletek őrzítően nárcisztikus és a végletekig eltúlzott vonásai (lényegében a befogadói narratív hőskeresés kozmikus magánya és a naiv perfekcionizmus újmodern társtalansága nyomán), miközben „Sehol egy önmagáért való / kitüremkedés, kóbor vonal, torzó vagy formákból kitagadott / disszonancia”.

A tökéletesség látszata végigkíséri a befogadót a „szellem-képes” kötet első részén, mígnem a *Geometrikus csend* bevezető fejezete önálló lélekvesztővé szervesül. Ezt követően immár a *Rács és ablak* áthallásos Nap-hasonlata tárul a befogadó lelki szeme elé mint harmadik stáció, mígnem „Te, aki már csak emlékeid barlangfalán szemléled az / árnyékokat, néha önkéntes rácsok mögé zárod önmagad”. A narratív képversszubjektum által menet közben szövegszerűsített mély álomfejtés ezúttal elmerül a befogadó egy-egy sejtelmesen szívszorító rémlátomásába, miközben a társszerzős album jelképes elbeszélője a befogadó szemére olvassa az elképzelt értetlenkedést, miszerint „nem érted, nem akard megérteni, mivé lettél ebben a nagy / alászállásban. Az éjszaka, az álmok kényszerzubbonya, / befeketíti máskor világos képzeteket, és persze nem enged / a szorításból”. Noha a befogadó ködös állapota immár átmeneti tudatzavarral társul, elvégre „Már / magadul sem tudsz, hamismásoddal kísérletezel”, a páratlan oldalon ábrázolt mozgóképkockás iránymutatás ezúttal is csak a képversszubjektum életfilm-lepergető időutazás-allegóriájába torkoll, gyakorlatilag az „elmengeledett” képzelet sokkterápiájában, miközben „Kitörnél, fuldokolsz, feszítéd agyad idegrácsait”.

Az első fejezetnyitány keretszínszerű hármass bukástörténete mégis átvált inkább a kétszer kettő részre osztott kötetkompozíciós egység negyedik társszerzős tér-kép-szerkezeti jelentéshorizontjába, miközben kizárólag a befogadó képzelete szab határt a narratív kerengésnek (*Éteri minta szerint* megelőlegezve a rákövetkező hét grafikamagyarázat egészen különleges képsorozatát, a *Szószerk*, az *Ultima maniera*, a *Hazárdnak rendületlenül*, a *Monstrum*, a *Változás memóriája*, a *Pneuma spiritualis*, végül pedig az *Azutánia* képletes nyomkövetésével). A látszólag céltalan narratív bolyongás egyetemes összhangzása ennek ellenére közvetlenül is megelőzi a nyitófejezet-végi zárszót, miközben „Bevérző fények kopírozzák tekinteted. Messziről / felismerhető, zenehordozó lépteidből mégis hiányzik az / erő, az érv”, lényegében a *Lélekmetsző Jack* képzeletbeli halott menyasszonyának tükörképszerű szemvillanásáig.

Az elvont formák figurális részletekkel való társítása ezúttal is félrevezető marad (amit Vásárhelyi mindvégig naiv és posztkonstruktivisták precizitással érzékeltet, miközben a Turczi-féle képleírás alapján „Csak vázlat vagy egy időmarta, csöndre- / csiszolt történethez. Silány kis emlék-pótlék a szem sós / parazsában”). A fejezetzáró csattanó narratív utóhangjának befejezetlen lecsapása hasonlóképpen vízválasztónak bizonyul, mígnem „Az agy órája lejárt”, illetve miközben „ez a kozmikus vászon” nem több és nem is kevesebb a befogadó szabad

asszociációs játékanak egyszerre végeláthatatlan és végtelen tárházánál. A mindössze négysoros *Tiéd* narratív sírversgúnyolása mindemellett további érzéki csalódást kínál a befogadó számára, miután a fiktív hőskeresés beszélője végérvényesen átesik a jelképes tűzkeresztségen (Vásárhelyi fantasztikus és formabontó módon elvont ájtatos manóutáztatásával együtt).

Ugyan „már túl minden fohászon / menetkész új jelekkel teli az ég; tiéd / a tisztánlátás”, a nászindulószerű visszhangzás képzavarkeltő jelenléte éppúgy előidézi a szférák zenéjét és a világ harmóniáját, akárcsak a mitikus szerelemis-tenség születésének ezredforduló utáni travesztiáját. A kötet közepén újfent az immár felnagyított *Gép-templom* központi részlete tölti ki a kétoldalmi képeskönyv-teret lapéltól lapélig, visszatérítve a befogadót a képzeletbeli mitikus igazmondás-leplezés egyszerre álnaiv és meglehetősen önellentmondásos színhelyére. A hűvös érzetet keltő színek nem csupán felnagyítják a művészi látszatvalóságot, ám Vásárhelyi grafikája egyidejűleg tárja a befogadó elé a végtelen világűrre való rálátást mint a „kozmosz vászon” görbe tükrébe való egyéni betekintést. A folklorisztikus ragadványfigurákat felelevenítő és látszólag bedesz-kázott ablakok azonban hiába ellensúlyozzák a teljes kilátástalanságra való rálátást (a közletről egyre hidegebb tónusú művészi önreflektivitás alapvetően légüres terében), a szöveges illusztrációk nyomtalanul és végérvényesen kiszorulnak immár a központi grafika egyszerre felnagyított és külön kiemelt, kifejezetten hangsúlyos előteréből.

Noha mindkét fejezet kötetkompozíciós egységét figyelembe véve a befogadó elképesztően feszes művel találkozik, a társszerzői együttműködés mégis előidézi a mindenkori műfajhatárok összművészeti szétfeszítését is.⁴ A különféle popkulturális és a roppant változatos egyéni interpretációk széles skálája úgyszintén biztosítja az oda-vissza egyaránt járható értelmezési kereteket a befogadó számára (legyen szó múltba révedésről vagy jövőbelátásról). A fordulópont végül az *Éjféle szertartás* záró fejezetével válik kézzelfoghatóvá, miután felcserélődnek a több mint kétségbeejtő és jóformán mindentudó narratív szerepek (lényegében a vizuális és a verbális, illetőleg több mint kommunikatív művészi önreflektivitás szempontjából is), a minduntalan egyre személyesebbé és intímabbé váló album hátralévő részében.

A második rész egyben záró fejezet, ahol a páros oldalú szabadvers-sablonok epigrammautánczó látványvilága felcserélődik a páratlan oldalak narratív szellemidézésének alapvetően szatirikus alakváltó képességével (leginkább a formabontó művészi érzékletességgel kivitelezett társszerzői közreműködésnek köszönhetően). Ezúttal az eredetileg páratlan oldalú színes grafikák intéznek helycserés támadást (az egyre inkább szétszórt és szórakozott befogadói figyelemösszpontosítás kozmosz vászon-kitöltő átlényegülésével szemben). A fekete-fehér narratív álmvilág ugyanakkor immár a kétesnek tűnő hibahatárokat súrolja, mint „Kétegy-kiterjedés. / Mesterséges léptékkal növekvő álm-erőtér”. A befogadó képavadász műkedvelői képzelete előbb-utóbb mégis programszerű hibákra lesz figyelmes, miközben „működik a taszítás öröknek tetsző törvénye is: / szinte pulzál a körükük kevert elektromos csend” (a hideg számításokkal kimért *Installáció* kétségtelen kettősségének megfoghatatlan mélyrétegzettségével együtt, mint „Két összeakaszódó csillagszobor. / A szüntelenség jelképei”), mígnem „két videoszobor / emberízû csókban olvad össze” (lényegében a nosztalgikus társszerzői technológiaváltás meglehetősen dekonstruktív művészi összhatásának köszönhetően). A képzeletbeli kiállítás azonban mindvégig nyitott könyvként ábrázolja a narratív tárlatvezetést, miközben a személyesség varázsa

csupán ezredfordulós műhelymunkaként jelenik meg, mígnem „utóbb fellép a rendellenes viselkedés”, majd kezdetét veszi a különböző műhelytitkokba való beavatási rítus mint „fémvonalas színek, szabad szemmel / láthatatlan elmozdulás”. Végezetül viszont mindkét társszerző narratív összhangja nyújt igen részletgazdag betekintést az egyre inkább műelemzővé váló befogadó számára („és felbomlik a kép előre betáplált ritmusa, / szétfolynak a színek, a komponált tér / villanásnyi idő alatt darabjaira hull”).

A tavaly nyáron bemutatott kötet címadó áthallási lehetősége ellentmondást nem tűrő módon utal a különféle kortárs alkotóművészeti látásmódok egészen sajátosan szemléltetett egyedi útvesztőjére. Noha az önmagában úgyszintén több mint magával ragadó címválasztás egészen zavarba ejtő lehet a hellyel-közzel elbizonytalanodó befogadó számára, mégis tetten érhető, ahogy a folytonos önértelmezés minduntalan megkérdőjelezésére ösztönző mű már az első fejezetben utal a társszerzői énképzés eleve kétséges önazonosság-tudatára (többek között a *Hazárdnak rendületlenül* központi tételmondatával, miszerint „Így / jár az, aki épségben átmentett rögeszméinek birtokában / kockáztatja maradék identitását”). Mindamelllett, hogy a könyv- és borítóterv Székelyhidi Zsolt elképesztően precíz munkáját dicséri (az egyébként hibátlan odaadást tanúsító tördeléssel együtt), a tásszerzők többszörösen kihangsúlyozott művészi szabadsága egyetlenegyszer sincs felülbíráva a teljes kötet tipográf megjelenését illetően (ami nyilvánvalóan hatalmas szakmai alázatról árulkodik).

A tipográf mintakövetés nem csak az *Installáció* esetében válik tetten érhetővé (a záró fejezet néhány kettős éles ékeze a nyugat-európai kódolásban megjelenített közép-európai kódolású szövegek hiányos voltára hívja fel az informatikában jártas befogadói figyelmet). A „kalapos ű” betűtípus hungaromlout-karaktere többször is visszatér a képeskönyvnyi szövegtérbe mint „ű” (a további nemzetközi példabeszéd-paródiák melléktermékeként, többek között a *Jean Genet*, a *Laurence Olivier naplójából*, illetve *A boldogult R. V. Truszova utolsó üzenete* esetében), akárcsak a „hullámos ő” karaktere mint „ő” (mígnem a narratív bábeli zűrzavar tipográf travesztiája fokozatosan háttérbe szorul a *Kurtág György zenéjére* alcímű hatyúdal-paródiával, miközben „annyi szép dolog jár a fejemben és annyi / butaság”). A második fejezet utolsó vershármának búcsú-párverse úgyszintén bővelkedik a hungaromlout karaktertévesztés önironikus felvállalásában (*Egy újabb történet vége, Valahol Budapest*). A művészi szabadság jegyében kötetbe foglalt narratív karaktertévesztés mint retorikai-stilisztikai roszszhangzásalakzat azonban mégis inkább külön tanulmányt igényel.

Az intellektuális félreérthetőség mindemelllett szerves részét képezi a mesteri módon kidolgozott művelődéstörténeti stílusgyakorlat-album eleve önreflektív művészi helyzetértékelésének (akárcsak a háromdimenziós lakk alkalmazása a kötetborítón, amely egy-egy grafikai elemet tesz hangsúlyosabbá). Hasonlóan illuzórikus térformálás figyelhető meg Vásárhelyi részéről, a *Szokrális terek* sorozat nemrég kiállított mindenségmodelljeiben éppúgy (mint visszatérő alapmotívum), akárcsak Turczi esetében a társszerzős álcajáték terén, *A démon kis-kátéja* skót–magyar fordításkötetben (Budapest, Magyar Napló, 2022).⁵ Utóbbi művek úgyszintén izgalmas kitekintést nyújtanak az egymással vetélkedő művészeti ágak végképp feloldhatatlan egymásraultságra (legfőképpen az egyes műalkotások önálló keletkezés- és hatástörténetét illetően). Az összkép szempontjából viszont a *Kettős látás* albuma nem csupán különlegesen korszerű, de méltán megismételhetetlen, miközben vélhetőleg másokat is további elemzésekre késztet (a későbbiek során).

JEGYZETEK

¹ Vö. SZŐNYI György Endre, *Ut pictura poesis. Rövid poétikatörténeti vázlat – Zemplényi Ferencnek ajánlva*, ELTE.hu, 2002, <https://www.irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/Utpict-Zempl02.htm>

² Vö. LÁNG Eszter, *Szemben az Idővel*, ES.hu, 2022. július 7., <https://www.es.hu/cikk/2022-07-29/lang-eszter/szemben-az-idovel-.html>

³ Vö. TURCZI István, *Monstrum; A változás memóriája; Szószék; Pneuma spiritualis*, Kortárs, 2011/6, 126–127.

⁴ Vö. SZURCSIK József, *Turczi István és Vásárhelyi Antal kettős látása*, Orszagut.com, 2022. augusztus 24., <https://orszagut.com/szepirodalom/article-3102>

⁵ Vö. FAZAKAS Réka, *Vásárhelyi Antal mindenségmodelljei*, Orszagut.com, 2023. május 24., <https://orszagut.com/kepzuveszet/vasarhelyi-antal-mindensegmodelljei-kiallitas-profeta-galeria-budapest-4343>

TÁNCZOS KRISZTINA, *Fenn és lenn*, 2023, olaj, vászon, 90x60 cm

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

Tóth László: Rossz napok

Gondolat, 2023

Tóth László *Rossz napok* címmel megjelent kötetében új versek és „rátalálások” olvashatók. A vékonyka könyv versei időrendben sorakoznak, felirat szerint 2018 és 2023 között keletkeztek, de van 2017-es (az *Előtanulmány...* ciklus első szövege), és került be még régebbi vers is (*Szociográfia*, 1990). A „rátalálások” kifejezés üzenete minimum kettős: a megértést, elfogadást, a véglegest mondja ki, miközben (ne feledjük, „új versek és”) arról is beszél, hogy a több mint ötvenéves költői pálya legújabb állomása is hordozza az új felfedezésére, megismerésére vonatkozó alkotói vágy jeleit.

Az 1971 óta publikáló szerző az elmúlt években összegző, rendező kötetekkel jelentkezett. Kiadta *Hagyomány és identitás* címmel az utóbbi évtizedben született, szlovákiai magyar irodalom tárgyú írásait, *Nagymama háza* címmel válogatott gyerekirodalmi anyagait, és megjelent egy prózát-dramákat közreadó kötete *A világ közepe* címmel. Elsősorban az utóbbit idézi az új verseskötet, olyannyira, hogy amikor újraolvasásakor a kötet második felének nyitányaként álló három epikus versfolyam felől olvastam a verseket, kulcsra találtam a teljes szöveghez. A ciklus mintha párja lenne *A világ közepe* utolsó írásának (*Elfújta a szél? Háttér-esszé egy elképzelt önéletrajzi regényhez*) és a kötet címadó hosszú esszéjének. Párja, de méginkább költői desztillációja. Nagy versfolyam, három tételben. Az *Előtanulmány egy lehetséges verses önéletrajzi szimfónia nyitányához, első tételéhez és valamely tételéhez* hiányos kompozíció: nincs zárata. Az utolsó szó is az, hogy „talán”. Holott egy szabályos szimfóniában negyedik, záró tételnek is lenni kell. Ezzel játszik a költő, amikor azt írja a harmadik vers címeként, hogy „valamely tételéhez”, mert ez a valamely lehet az utolsó, ám akkor hiányzik a harmadik, de lehet a harmadik, akkor viszont ennek a versnek – és így az önéletrajznak – még nincs zárása. Ez a töredékesség-visszavonás a cím-

adásban is ott van: mind az előtanulmány, mind a lehetséges kifejezések a kezdetlegességre, a még formáltnivalóságra utalnak, miközben a versszöveg részletes, kerek, egész. Költői játék, ami arra mutat, hogy az életrajz ha autográf, sosem lehet teljesen egész. Így a versbe írt sem az. Az ebben a három tételben és benne a költői játékban előhozott lebegtetés jelzi, hogy hiába mutat minden a lezárás irányába, a költő (alkotó)ereje teljében van, azzal, hogy leírja és ahogy leírja az elmúlást, a visszavonódást, épp azt bizonyítja be, hogy mindez még nem most teljeseedik be. Mint a *Biblia* mondja: az én erőm erőtlenség által végeztetik el, a versnyelv gazdag, áradó, sok helyen bravúros, ami azt mutatja, hogy bőven vannak tartalékai. Ebben a kontextusban méginkább érthető a ciklus egyik önmeghatározása, amiben azt olvassuk, hogy „talán mindig magad előtt... / magad előtt mentél mindig s te kullogtál / valaki után, aki előtted ment s akiről azt hitted, te vagy”, ami tulajdonképpen feloldja az előző sorokban a szűkebb és tágabb közösség viszonyulásának leírásában artikulált nyelvi nonszenszt, amely szerint „csak néztek utánad, s néztél te magad is... néztél utánad”. Tóth László új – és a fentieket alapul véve minden bizonnyal nem utolsó – verseskötetének ez adja frissességét.

Innen olvasva a ciklusok címei is feloldódnak: *Időző; Kánon; Már nem én; A lélek, ha; Szánálás* – ezek nem csupán összegzések, leltározások, bőséggel van bennük muníció a továbblépésre. Ilyen a kötet verskerete is: a nyitó és a záró, külön álló két szöveg, a *Bevezetés a Kiűzetéshez* és a címadó *Rossz napok*. A nyitó vers egyenesen a születésről szól, még ha annak tragikus életkövetkezményeit (lásd még: „éltem s ebbe más is belehalt már”) idézi is: „Az első fény pengevágása a szemben / a tüdődbe zúduló levegő ostorsuhintása / a füledbe berobbanó hangok / az ébredező érzékek kegyetlen szürrealitása // (miközben kezében tüzes karddal / méreget már

felülről az Angyal.” Utóbbi már a címével is mutatja, a versek, a költői tapasztalat ugyan egyre jobban számol a lezárással, a végérvényessel, de egyrészt ezzel mindig számolt, másrészt mással is számolt: „Nem tudni, el mért nem megyünk. / S azt se már, ide mért hozott utunk” – olvassuk.

A *tudás* című, a '80-as években írt vers is már így szól: „Már tudom, hogy a poklot rossz helyen kerestük. / És tudom, hogy a mennyet is. / Nem lent van az egyik és / nem fent a másik. / A belülből ásít, / onnan ásít mindkettő.” Mintha erre rímelve most a kötet utolsó két sora: „Az üresség bentről húzódik / szóltan kintünkbe” – és ez a bentről kifelé terjeszkedő üresség nem a semmi, nem is lehet az, ha húzódik, kijön, terjeszkedik, a belső menny és pokol kívánczik, verssé lesz, segít meg- és újra (és újra) fogalmazni a világot. A kintit és a bentit is. Épp ezért minden új vers új születés.

Jól érzékelhető, hogy miközben őrzi a rá jellemző stílusjegyeket, nem szűnik meg kísérletezni, a munkáival méltán kivívott rang magabiztosságának is mondhatnánk ezt, de ennél nagyobbat nem is lehetne tévedni. Tóth László lírai magabiztossága nem a kötet- és díjlista adta magabiztosságból táplálkozik, vágáns mivolta az alkotóerő vagányságából merít. A hetvenen túli költő mintha csak az évtizedekkel ezelőtti kötetait írja tovább, újra. „Nem biztos, hogy meg tudom írni. Mi mást tehetnék hát? Nekirugaszkodom. A legszívesebben nem vennék róla tudomást, tehát szembe kell néznom vele. Bár kérdés: meg kell-e mindent, meg szabad-e mindent írni?” – olvasható a már idézett prózakötet egyik legmegrázóbb írásában, a *Képelemzésben*. A „mi mást tehetnék” költői alapállapota Tóth Lászlónak, nem tud nem írni, és mert amit írás alá von, újrateremtődik, a nyelv is szükségképpen ehhez alakul. Kristálytisza, dísztelen, pőre nyelv a kötet versnyelve. Nem attól filozofikus, hogy gondolati, hanem attól, hogy a megnevezés nehézségével szembesülve közhelymentesen képes továbblépni. Már-már tréfás, ahogy minderről vall, amikor az ezt megelőző verseskötetének az alábbi címet adja: *Wittgenstein szóvivője*. Egy interjúban nyilatkozta, kifordítva kedves szerzőjének, Vítězslav Nezvalnak „az én sorsom a szó” gondolatát, hogy „az én arcom a szó”. Arca és harca is. És ha már tréfa: míg a létértelmezés és az önállóság komoly munkáját végzi, nem szűnik mindezt derűvel, humorral fűszerezni. A *Kis értekezés arról, miről is szól egy vers*, vagy még inkább a *Kisdéd értekezés a rossz versekről* már a címmel is ezt üzenik. Utóbbi-

ban ott az önirónia is: „A legegyszerűbb nyilván az volna, ha egyszerűen nem írnánk rossz verset. (De akkor hogyan írnánk, hogyan írhatnánk jót, ha nem tudnánk, az mihez képes jó. Megoldás lehet még, hogy ne mi írjuk a rossz verseket.)” A *mennyei tizenegy* című, a költőelődök előtti főhajtást kreatívan előadó miniatűr, amelyben nagy magyar költők mint futballjátékosok szerepelnek, mégpedig ebben a felállásban: Füst – Janus Pannonius, Balassi, Csokonai – Vörösmarty, Petőfi, Arany – Kosztolányi, Babits, József Attila, Kormos István (a padon: Kassák). „Illyés a szövetségi kapitány büszkén indul a sajtótájékoztatóra / ahol bejelenti / a következő tétmérvésközélen / minden poszton a kis Weörest egymagát küldi a pályára.” Ez és a hasonlóan ehhez elmúlt szerzőket (Füst Milán, Márai, Hervay Gizella, Csajka Gábor, Cyprián és mások) emlegető versek, köztük az utalás nélkül szereplő, de szövegében és hangulatában is Kántor Pétert idéző *Leghőbb vágyam kijönni magammal...* az első ciklusban kaptak helyet, és nem a *Kánon* címűben. Ennek oka, hogy utóbbi nem irodalomtörténeti értelemben áll, hanem ennél egyetemesebb: „szeliden csordogál le torkunkon a lé / miként medrében a mítoszi Léthe / mintha a világ minket csak betépvé / viselne el kiknek egyetlen vigaszunk / a modernben az antikvitás léte / nyakunkon ez maradt az egyetlen nagy kánon / adósaiként tekint mindünkre Kháron”. A versbeszélő elhelyezi magát a nagy folyamban, de ehhez elsősorban arra van szüksége, hogy önmagát tudja. A *Szelfi* című (lám, az önarckép kifejezés helyett bátran teszi verscímmé ezt a 21.századi kifejezést) versben mégsem csupán leírást találunk, sokkal inkább megint csak kérdéseket: „magasság és mélység között / mintha vízbe vetve magam / keresztülhasítva a levegőt / fentről le / mintha madár suhanna / mintha kő / mintha múlt gondolat / mi van a szememben / van-e még benne ég / van-e benne látás még / van-e fent van-e lent / van-e benne közeledés távolodás / mit árul el a tekintetem az arcom / ez az üresség / a hiányom”. Ez a kérdezve állítás, a válaszok konok keresése, lehetséges megoldások rögzítése és egymásra olvasása ez mind-mind a költői születés aktusa. Minden alkalommal újra és újra. Tóth László új köteté bizonyosság erre. Ahogy a *Tamás* című rövid versben olvassuk: „hitetlen? én? de nem hittelen! / hisz a kérdésekben / ha másban nem is / a kérdésekben mindig hittem! / hová merre az út / bennünk a válasz”. Tóth László lírájában van és bizonytalanság is.

PETHŐ JÓZSEF

Czetter Ibolya: Az irodalom nyelvei

Savaria University Press, 2023

Czetter Ibolya legújabb, válogatott tanulmányokat tartalmazó kötetének dolgozatai, ahogyan ezt a kiválóan választott cím, *Az irodalom nyelvei* is egyértelműen jelzi, a nyelv- és irodalomtudomány határmezsgyéjén végzett, pontosabban meghatározva: stilisztikai fókuszú kutatások eredményei.

A könyv első nagy fejezete, a *Márai-etűdök* az író minden szempontból kivételesen gazdag, napjainkban is egyre újabb és újabb értelmezési lehetőségeket felkínáló világának jobb megismeréséhez, megértéséhez segíti hozzá az olvasót Márai több, különösen jelentős alkotásának értő analizésével: Az első idetartozó tanulmány, a *Szóval győzni, meggyőzni a Vendégjáték Bolzanóban* egy részletének retorikai-stilisztikai szempontú vizsgálata, a második, a *Szentenciák és aforizmák* pedig az *Ég és Föld* című mű elemzése. A Lőrinczy Huba emlékének ajánlott nagyívű, *Lelki Canudosok* címet viselő dolgozat három Márai-regényben, a *Válás Budán*, az *Eszter hagyatéka* és a *Gyertyák csonkig égnek* című művekben vizsgálja a szerelmi szenvedély okozta lelki lázadás indítékait, következményeit, összefüggéseit, a fellelhető párhuzamokra, a kapcsolódások értelmezésére helyezve a hangsúlyt. A következő, *„Az életet, úgy, ahogy van, nem lehet megérteni”* című tanulmány azt mutatja be, hogy az idő és az emlékezet miképpen szerveződik, és hogyan tölt be szövegszervező szerepet az *Egy polgár vallomásaiban*. Márai „utazás- és idegenségtapasztalatait” analizálja az *Egy európai utas vallomásai* címet viselő dolgozat a *Napnyugati őrvjárát* és az *Egy polgár vallomásai* alapján. A humor és irónia jelentésszintjeire fókuszál a következő két írás: *Az ember a panoptikumban*, amely a *Bolhapiac* írásainak humoráról ad képet, valamint *A szegények iskoláját* elemző tanulmány. Egy-egy specifikus, ugyanakkor az egész oeuvre-re vonatkoztatott szempontból közelít Márai műveihez a fejezet utolsó két tanulmánya: a *Márai Sándor és az orosz irodalom*, illetve *A rekanonizálódo Márai a középiskolai tankönyvekben (1989–2014)*.

A *Művészi nyelv stílusösszetettsége* című, második nagy kötetegységet nyitó két dolgozat novel-

laelemzés: az első Krúdy Gyula *Pesten lakott egy fuvolás* című novellájának stílusintézisét bontja ki, a második, *A nyelv és az elbeszélés nehézségeiről* című pedig Ottlik Géza *Minden megvan* című novellája alapján az életmű egyik központi jelenségét járja körül: az elbeszélés, a kifejezés lehetőségeinek vagy lehetetlenségének, illetőleg a megismerés és a megértés nehézségeinek kérdéskörét. Illyés Gyula naplóköteteinek bejegyzéstípusait és stíluszerkezeti jellemzőit tekinti át az *„Újjá teremteni”* című tanulmány. A következő két írás Tömörkény István művészetének teljesebb leírásához, pontosabb értékeléséhez járul hozzá fontos új meglátásokkal: *A narráció stilisztikája néhány Tömörkény-novellában* és *A „célszörű szögény embör” világa Tömörkény néhány novellájában*. A gyakran Tömörkényhez hasonlított Gárdonyi Géza *Az én falum* című novelláskötetnek lírai novelláit a természet- és életáhitat szempontjából mutatja be a *„Stilizált harmónia”* című írás. Déry Tibor *Kedves bópeer...!*-ének új szempontú megközelítését adja *Az öregség mint stílus*. Ezt követően Székely Csaba *Vitéz Mihály* című komikus történelmi tragédiájában a nyelvváltozatok stilisztikai szerepét tekinti át a szerző. A *„megkötöttség” vagy a távozás verse?* kérdésre keres választ az egyik leghíresebb Ady-vers, a *Síjja régi babonának* értelmezése. A kötetet két kortárs műnek, egy novellafüzérnek és egy regénynek az elemzése zárja: *Akit meglátogat a múlt. Ferdinandy György: A francia asszony* és *Nyelv a határon*, illetve *A szentvelenség jelentéslehetőségei Agota Kristof A Nagy Füzet c. regényében*. (A *Nagy Füzet* ugyan először 1986-ban jelent meg, de széles körű ismertsége inkább csak a 2013-as filmváltozattól datálható.)

A kötethez kritikusi szemmel közelítő értékelés kulcsszava megítélésem szerint a *színvonal*. Kifejtettebben: a nyelv- és az irodalomtudomány művelőinek és az olvasóknak is minden szempontból mércét, példát adóan *kiemelkedően magas színvonal*.

Miben is jelentkezik ez? Elsőként, hiszen talán ez a leginkább „objektív” és már az első megközelí-

tésben is közvetlenül szembeűnő tényező, azt érdemes itt említeni, hogy milyen szövegeket, kiknek a műveit is választotta elemző vizsgálatra Czetter Ibolya. A névsor önmagában is nagyon sokatmondó: Márai Sándor, Krúdy Gyula, Ottlik Géza, Illyés Gyula, Tömörkény István, Gárdonyi Géza, Déry Tibor, Székely Csaba, Ady Endre, Ferdinandy György és Kristóf Ágota. A felsoroltak többségének életműve, teljesítménye az aktuális irodalmi kánon szerint is irodalomtörténeti örökségünk legértékesebb részéhez tartozik, ám a többnyire inkább második vonalban számontartottak (Tömörkény, Gárdonyi) teljesítménye is több szempontból rendkívüli, figyelemre, esetenként újraértékelésre méltó. (Németh G. Béla szerint például Tömörkény „nagy novelláiban [...] ugyanazt a tárgykört, kérdéskört variálja. Azt azonban olyan művészettel, mely Kosztolányi novellaművészetével vetekszik”.)

A színvonal másik meghatározó összetevője Czetter Ibolya elemzői módszere. Röviden szólva: ez alapvetően stilisztikai, ugyanakkor azonban interdiszciplináris módszer, amely képes ötvözni a klasszikus irodalomtörténeti és stilisztikatörténeti hagyományokat a legújabb funkcionális kognitív stilisztikai és poétikai megközelítéssel.

Az elemzés tárgya és módszertana mellett idetartozik az is, hogy milyen mélységben, milyen alapossággal valósulnak meg az elemzések. Itt említendő – és ez szorosan összefügg ez interdiszciplinaritással is –, hogy Czetter Ibolya tudatosan és eredményesen törekszik arra, hogy több szempontból, a lehető legárnyaltabban közelítse meg a jelenségeket. Az eredményesség e téren az elkötelezett filológusi attitűdből következő alaposság mellett a szerző produktív áttekintő-, szintetizálókészségének tudható be. A számos itt hozható példa helyett most hadd utaljak csak arra, ahogyan Czetter Ibolya a legtöbb esetben felvázolja az elemzett szövegek interpretációs-elemzési kontextusát, szükség szerint hol részletező, széles körű szakirodalmi áttekintéssel, hol pedig esetleg éppen rövidebben, a megfelelő ökonómiával, tömör, találó összefoglalással, pontosan szemléltető utalásokkal, lásd például az „utazáselbeszélés” és az „őrjárat-irodalom” kategóriáknak (*Egy európai utas vallomása. Márai utazás- és idegenségtapasztalatai*

az *Egy polgár vallomása* és a *Napnyugati őrjárat című művekben*) vagy az irónia fogalmának a további analízist gondosan megalapozó körüljárását (*A humor és irónia jelentésszintjei Márai Sándor A szegények iskolája című művében*). Az elemzések mélységéről szólva mindenképpen hangsúlyozni kell azonban a másik oldalt is: a nagy ívű, lényegkiemelő és szintetizáló kitekintések, a műfaji, tematikai összefüggések vázolása mellett a mikroelemzések, a részletmegfigyelések problémaérzékenységét, kivételes stílselemzői képességeket felmutató voltát. Vagyis az irodalomértés igazi, leginkább adekvát módja valósul meg, a „szoros olvasással” párosuló kreativitás, affinitás által.

A tudományos művek megítélésekor nemcsak önértékük, hanem a szélesebb közönség általi hozzáférhetőségük szempontjából is alapvető kérdés az, hogy a szerző milyen stílusban, milyen nyelvezettel fejt ki meglátásait, mutatja be eredményeit. Ennek kapcsán érdemes utalni arra az irodalomtudományban és a stilisztikai szakirodalomban is sokszor feltűnő kölcsönhatásra, amely a vizsgált szövegek és az azokat analizáló tanulmányok stílusa között alakul ki. Jelen esetben is jelentkezik ilyen értelemben például Márai hatása, mert mintha Czetter Ibolya vele együtt vallaná: „az élet irtózatosszűzavarában nincs más menekvés, csak a jól fogalmazott mondat”. Vagyis az itt tárgyalt kötet nyelvezetére is áll az, amit Tolcsvai Nagy Gábor Márai nyelvéről mond: „Az autonóm személyiség, aki egyben harmonizál természetes közösségével, nem beszélhet másképp, mint a közösség kiművelt, kifinomult közös nyelvén, mely az irodalmi hagyomány alapján is eljut az eszményi szintre.”

Külön is kiemelendő továbbá az elemzett művekben megragadott témák fajsúlya. Mert a színvonalhoz tartozik az is, hogy mennyire időt álló vagy talán pontosabban: mennyire örök emberi, az emberi lét és így az irodalom alapvető jelenségeit, folyamatait jelentő témákat kíván megközelíteni és újraértelmezni az elemzett mű, szöveg – és vele együtt a tanul-

mánykötet szerzője. Ilyen például jelen esetben a szerelem, az idő, az utazás, a lázadás, az idegenség, kirekesztettség, a hontalanság érzése vagy az öregedéssel való szembenézés.

A modern stilisztika egyik alaptétele a „befejezetlen elemzés elve”. A pragmatikai, interakciós és hermeneutikai háttérből következően kétséges ugyanis, hogy lehet-e egyáltalán teljes, végleges és kimerítő elemzést készíteni. Az ilyen értelemben vett „befejezetlenségre”, az adott témában lehetséges további kutatások szükségességére több tanulmánya végén Czetter Ibolya is utal, sőt, az is előfordul, hogy saját korábbi megállapításaihoz viszonyul az újraértelmezés, az új nézőpontok keresésének szándékával. Ez a fajta „befejezetlenség” így tehát távolról sem kell, hogy hiányérzetet keltsen a recenzensben – aki maga is a funkcionális

kognitív stilisztika elméleti keretében dolgozik – vagy az igazán érdeklődő, nyitott olvasóban, éppen ellenkezőleg: ez a szakmai tisztánlátás és elkötelezettség bizonyítékként értelmeződik. Ehhez – minden bizonnyal a kötet számos olvasójával, Czetter Ibolya korábbi munkásságának más ismerőivel egyetértésben – hozzá kell tenni azt is, hogy a kitekintések, a további kutatási kérdések, lehetőségek felvetése biztatás is számunkra arra nézvést, hogy további, az itt bemutatott kötetben olvashatókhoz hasonlóan színvonalas, cizellált és inspiráló tanulmányokat várjunk a szerzőtől a jövőben is.

TÁNCZOS KRISZTINA, Mégis, 2003, olaj, vászon, 70x120 cm

